En vandring i historien

Med Sven Rosborn genom gamla Malmö

En vandring i historien
Med Sven Rosborn genom gamla Malmö

En vandring i historien

Med Sven Rosborn genom gamla Malmö

Malmö 2002
Omslagsbild: Skeppsbron i Malmö hamn.
Foto: Rahm.

Innehåll

Från Malmöhus till Värnhem

Från hamnen till Triangeln

Staden Malmö med omgivande jordar i början av 1700-talet.

En gammal stad

Malmö är en gammal stad med en rik historia - både svensk och dansk. Från 1200-talets oansenliga färjestad för båtarna till Köpenhamn utvecklades staden snabbt och redan i början av 1300-talet var den i samma storlek som Köpenhamn och Helsingborg - åtminstone att döma av S:t Petri kyrka. Denna väldiga tegelkatedral kan inte ha byggts av fattiglappar. S:t Petri hade syskonkyrkor från samma tid i just de två nämnda Öresundsstäderna. Snart skulle Malmö tillsammans med Köpenhamn räknas som Nordens största städer - under 1500-talet blomstrade handeln och malmöbornas pengapungar blev allt stinnare. Den tjocke svenske Karlen satte år 1658 stopp för välståndet och staden försjönk i en törnrosaliknande sömn i svenskarnas utkantsmarker. Väckarklockan ljöd på 1800-talet - ångvisslorna från de många fabriker som etablerades väckte den gamla staden till en ny tid. Närheten till kontinenten gjorde Malmö till inkörsport för många internationella strömningar. Socialdemokratin var en sådan. Under 1900-talet togs i Malmö många grepp för det demokratiska samhället - men det blev också en tummelplats för många missgrepp. Miljön och kulturen fick sig svåra törnar. I glädje och våndor, genom misstag och lyckade satsningar, med hjälp av finansgenier och av kloka arbetarsöner har Malmö utvecklats till den fantastiska stad som hon är i dag. Jag är faktiskt mycket stolt över att vara en av hennes söner.

Kartan här bredvid visar Malmö som staden såg ut runt år 1700. Två saker är lätta att utgå ifrån vid ett försök att orientera sig - Malmöhus stjärnformiga försvarsverk i väster och Kirsebergets höga puckel i öster. Själva stadsbebyggelsen ligger instängd av väldiga försvarsvallar och vattengravar. Från Söderport vid nuvarande Gustav Adolfs torg letar sig Södra Förstadsgatan mellan små gatuhus ut till landsvägskorsningen vid Triangeln. Här går en landsväg åt öster, förbi Rackarebacken vid nuvarande Stadshuset, förbi avrättningskullen vid Rörsjöskolan, över dagens Värnhemstorg och vidare över det Stora och Lilla Kirseberget mot Lund.

Borgarna hade på den tiden sina åkrar och ängar. Hela Möllevången låg under plog, så också områdena runt Pildammen. T.o.m. på de mera sandiga markerna längst bort i väster, mot nuvarande Slottsstaden och Fridhemstorget plöjde och skördade man med välbehag långt fram nästan till vår egen tid. Längst ner i öster ligger en rad stora backar som vore det ett pärlhalsband utkastat av jättar. Det är höjderna kring Hohögs backar och de här befintliga gravkullarna från bronsåldern som fortfarande går som ett band genom hela Östra kyrkogården.

Det är om detta område denna bok handlar - ja, ska sanning fram endast området kring själva stadsbebyggelsen. Jag kunde dock inte annat än låta er ta del av kartan. Leta reda på dina egna kända platser på kartan - låt fantasin flöda - bege dig fysiskt till platsen och försök förflytta dig tillbaka i tiden. Se allt med nya ögon. Först då förstår du nog betydelsen av att ha ett eget kulturarv att vårda.

MÖ 865

28:ans Fisk
VARMRÖKT LAX

Från Malmöhus till Värnhem

Doften av sillavfall och dynga

Staden Malmös historia börjar ute på de fuktiga och vindpinade saltängarna som under årtusenden bildat ett ogästvänligt strandområde i gränslandet mellan Öresund och den feta skånska lerjorden någon kilometer inåt landet. Området var både öde, kalt och föga attraktivt. En nutida malmöbo med lite stolthet för sin stads historia kan dock trösta sig med att detta karga landskap inte var unikt enbart för det område där staden sedan skulle uppstå. De vindpinade ängarna sträckte sig från Höllviken ända upp mot Landskrona långt fram till 1800-talet.

Tag bara den syn som mötte en uppsvensk, Jonas Carl Linnerhielm, som år 1801 reste med häst och vagn mellan Malmö och Landskrona. Resenären hade ovanan att ständigt skicka brev med sina reseberättelser nedtecknade. Landskapet han passerade beskrevs på följande sätt:

”Landsvägen tycktes hafva försvunnit. Man kan alldeles säga, att här är ingen, om nu icke den bredaste fåran eller vagnspåret skall kallas väg. Farten är här, som Du kan föreställa Dig, särdeles ledsam. Man erfar en jemn stötning mellan dessa fåror, man ser ej annat än tomt land, man känner ej annat än oupphörligt framstrykande vindar, man hör ej annat än deras susning eller flygtiga fåglars rop, och torflukten och stinkande sjöluft öka obehagligheten af denna fart. Sällan ses någon stuga med några glesa pilar. Intet hopp ges om skugga, intet om lugn. Gärdesgårdarne äro af bara sjötång, högtals på hvarandra lagd; husen är af korsvirke med illa sammanhängande murbruk. Allt förenar sig att vara fult.”

Även om denna resenär verkar ha varit sällsynt gnällig ges en bra bild av hur torftigt allt var här ute vid kusten för inte så länge sedan. Till detta kom de skånska vägarnas beskaffenhet. Miserabelt tillstånd, faktiskt ända in i början av 1900-talet. De flesta av vägarna underhölls av bönderna och den smala vägbanan utgjordes av grus eller sand. Ta bara fallet med Limhamnsvägen utmed våra dagars Ribersborg. När Margareta Berger år 1944 beskrev sina barndomsminnen från Ribersborg mindes hon en i miljöhänseende för alltid svunnen epok. Mellan Ribersborg och slottet Malmöhus gick bara en liten slingrande markväg som mjölkbudet använde sig av när han varje morgon skulle in till staden med sina mjölkkannor från gårdens 30 kor. När han passerade Malmöhus fick han öppna och låsa en bom, som bara han själv hade nyckel till. Margareta Berger slutade sin berättelse med: ”Om en generation skall säkert ingen längre kunna minnas, att man en gång i tiden i daggiga sommarmorgnar på ängarna mellan Ribersborg och Malmöhus slott kunde möta fårahjordar, som drevos i vall”.

Själv har jag med vetenskapens hjälp kunnat få en bra bild av de ursprungliga s.k. saltängarna på platsen för Malmö city. Vid en arkeologisk utgrävning i källaren till ett 1500-tals hus, Kompanihuset invid Stortorget, fann vi feta, tjocka och härliga s.k. kulturlager, avskrädeslager. Dessa var från

stadens äldsta tid. Nedgrävt i den underliggande sanden grävde vi fram resterna efter ett simpelt hus. Jordprover togs och stoppades i plastpåsar för transport till Lund. Under mikroskop avslöjades här sedan vilka rester efter de pollen som fortfarande efter åttahundra år gömde sig i den fuktiga jorden. Mängder med pollen från ljung, vildgräs, korgblommiga växter, sälg, al, hassel och björk ger en god bild av Malmö cityområde innan stadens uppkomst vid 1200-talets mitt.

Jag börjar denna tidsresa i skuggan av några enkla träskjul, fiskehoddorna vid Banérskajen strax bortom slottet Malmöhus. Asfalt, spårvagnsspår, angränsande tegelbyggnader - det är förvisso inte mycket som minner om den öde strandäng som fanns här förr i tiden. Men så har vi ju fiskhandeln på denna plats. Än i dag är det bara här i hela gamla Malmö som du kan köpa fisk på gammaldags sätt. De små fiskehoddorna kommer från olika platser i Malmö hamn. Man samlade ihop dem som museiföremål - men något dött museum är det verkligen inte tal om. Här rensas, saltas och paketeras i tidningspapper och plastpåsar. Och vi ska inte heller glömma den angenäma doften av fiskrens.

Detta är en bra startpunkt för en tidsresa i Malmö. Fisken, speciellt sillen, spelade länge en mycket stor roll för att öka tyngden i de medeltida malmöborgarnas pengapungar. Under stadens äldsta tid var det just här, i området mellan Malmöhus och ”höghusen” vid Limhamnsvägen, som den stora fiskemarknaden utspelades varje år i augusti – september. Under dessa två månader pressade sig sillen in genom det smala Öresund. Och vad det fiskades i sundet!

Så sent som på 1520-talet berättade den tyske fogden Hermann Tellemann att i bara Skanör hade en sensommar 7515 båtar med i snitt fem mans besättning deltagit i fisket. År 1527 kan man, i dessa våra moderna tider med sin absurda utfiskning av vattnen runt Sverige, med stor förvåning läsa vad ett ögonvittne då berättade om situationen i Öresund: ”I sundet är havet understundom fyllt från botten till ytan av sill, så att den inte endast kan fångas med drivgarn utan kan tas upp med träskovlar och kastas i båten.”

När sillahandeln under medeltiden kommer på tal brukar det alltid talas varmt om både Skanör och Falsterbo. Det ska inte förnekas att fisket på dessa platser varit mycket stort men Malmö kom minsann inte långt efter. Tyvärr har vi endast ett fåtal uppgifter bevarade om den exakta storleken på denna handel. År 1398 vet vi dock att det enbart från staden Lübeck till Malmö ankom 481 skepp på hösten för sillahandelns skull. Till övriga Danmark sände Lübeck detta år endast 204 skepp. Tänk, 481 segelskepp som ankrat upp på det område som idag är utfyllnad i Öresund, d.v.s. där Bo01 och gamla Kockum ligger! Lägg därtill alla andra handelsstäder som då seglade på Malmö: Wismar, Stralsund, Rostock, Stettin m.fl. Herregud, vilken trängsel!

Här, direkt väster om Malmöhus, hölls i staden Malmös ungdomstid varje år den stora sillamarknaden! Ett hundratal år efter grundandet, vid mitten av 1300-talet, hade Malmö blivit en riktigt stor stad. Kung Valdemar Atterdag hade just återerövrat Skåne till Danmark och Malmö fick året 1360 i kunglig nåd ett s.k. privilegiebrev där Valdemar bestämde att ingen under höstmarknaden fick bygga några bodar utanför Västerport eller Korrebäcken och inte heller hålla marknad i detta område. Handeln skulle i stället ske inne i staden så att borgarna kunde tjäna riktigt mycket pengar på dåtidens tillresande ”turister”, d.v.s. de utländska köpmännen.

”Korrebäcken” - ett både spännande och vackert namn. Denna bäck rann ut i Öresund precis där porttornet in till Malmöhus i dag står. Bakom slottet, i våra dagars Slottspark, fanns en stor insjö, kallad den ”Vestre sö”. Denna hängde ihop med en större sjö borta vid Rörsjöområdet. Hela det äldsta Malmö låg alltså på en sandrevel mellan dessa grunda sjöar och Öresund. Svårt att tänka sig. Från Värnhemstorget i öster till Kronprinsens höghus i väster var det bara sankt och vått - och mitt i alltsammans rann Korrebäcken fram.

Bäcken hade sina källor långt söder om Mobilia handelscentrum, uppe i våra dagars Kulladal. Den rann fram över den nuvarande Södra Förstadsgatan mellan Malmö Allmänna sjukhus och Dalaplan. Här fann man på 1950-talet vid utgrävningar mitt i gatan den helt bevarade stenbron från 1700-talet. Stenarna numrerades, plockades bort men återuppsattes till en bro ute vid Barnviken i Sibbarp.

Korrebäckens vidare väg ut mot Öresund gick fram över nuvarande Pildammarna. Härifrån letade den sig ner mot den Vestre sö tvärs genom Aqua Kuls vattenpalats. Jag hade själv glädjen att som arkeolog gräva fram den uttorkade och igenfyllda bäckfåran innan detta stora plaskhus uppfördes. Fortfarande finns en liten del av bäcken kvar i

Malmöhus från luften runt år 1928. Restaureringen av det gamla slottet är i full gång. Det stora Cellfängelset mellan slottet och Kungsparken har fortfarande några fåtal år kvar innan det är dags för rivning. Längst ner ses Kommendanthuset och idylliska trädgårdar där en gång fiskhan-deln florerade.

Den medeltida tegelbron över den forna Korrebäcken innan raserandet år 1934.

Slottsparken. Här hittar du också en gångbro. Låt vara att bron är av betong; nog är det en härlig känsla att du mitt inne i Malmö fortfarande kan promenera över en bäck som omtalas redan året 1360. Namnets betydelse är dock tvetydigt. Korrebäcken kan stå för ”det porlande” vattnet. Men eftersom vi är i Skåne finns också en annan tolkning på ordet ”korre”, nämligen dynga eller gödsel!

Det var alltså denna porlande dyngbäck som bildade Malmös västra stadsgräns redan på 1300-talet. Över bäcken lät man bygga en präktig tegelbro och på stadssidan uppfördes ett porttorn, också det i tegel. Från porttornet murades det upp en tio meter hög tegelmur norrut till strandtornet Västertorn. Både porttornet och strandtornet är sedan länge rivna. Än finns emellertid den gamla stadsmuren mellan dessa bevarad, inbyggd i slottets västra gavelmur. När man skulle bygga Malmö museums nya museibyggnad på 1930-talet fann man vid schaktningarna också hela tegelbron från 1300-talet. Allt raserades emellertid eftersom man skulle uppföra ett museum. Sådant gammalt ”mög” var ju inte inplanerat och fanns heller inte med på byggnadsritningarna. Kulturbyråkratin hade börjat fungera.

Det var här, vid Korrebäcken, som den store nordiske kungen Erik av Pommern började uppföra sitt nya slott i staden en kall januaridag 1434. Innan jag tar er med på ett slottsbesök måste jag bara få berätta lite om denne kung Erik, en av mina nordiska älsklingsregenter.

En kunglig pirat som mutade Malmö

Erik har lämnat ett speciellt spår efter sig - bokstavligt talat - som nog ingen kan undgå att lägga märke till om man besöker Malmö city. Du kan inte gå många meter utan att stöta på resultatet av händelsen. Det finns på väggar, på flaggor … ja t.o.m. på brunnslock.

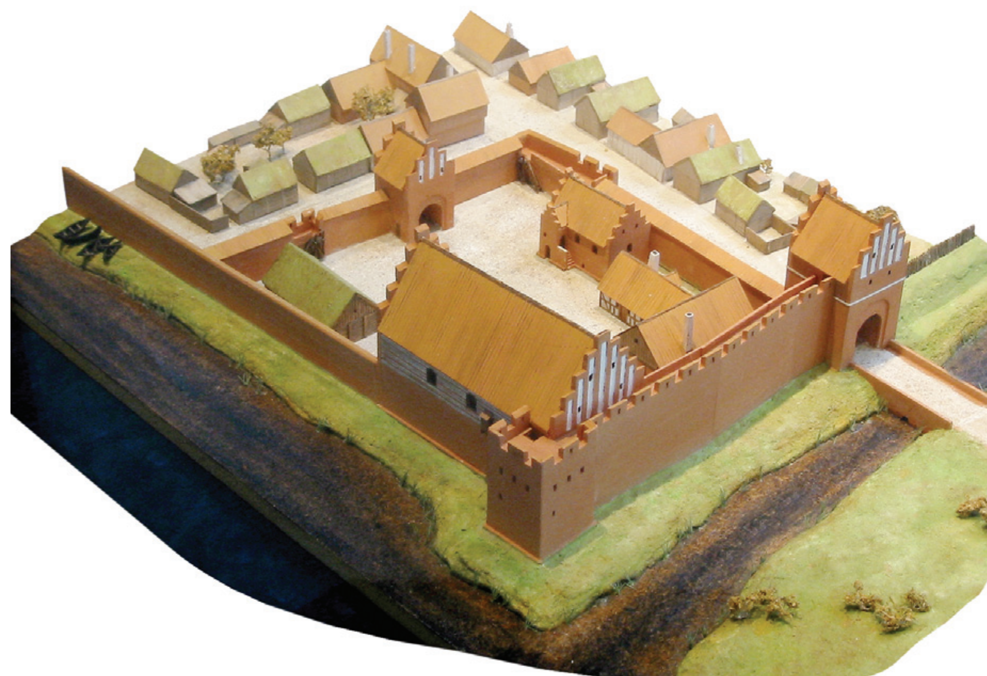
Vi ska till Gotland, den stora ön mitt i Östersjön. Här bodde många rika under medeltiden. Den 23 april 1437 sitter Nordens kung Erik av Pommern på sitt mäktiga slott Visborg inne i Visby. Han har framför sig ett stort stycke pergament. På det tunna skinnet har slottsskrivaren vackert präntat ner en text som kungen dikterat. Underst har sedan en konstnärligt begåvad man i kungens skara målat en märklig figur. Det är om denna figur berättelsen handlar. Bilden visar nämligen ett griphuvud.

Erik av Pommern blev född på slottet Darlowo i norra Polen, en plats där den sandiga kusten möter Östersjön. Hans moster, drottning Margareta, befallde honom att som sjuåring komma till Danmark. Drottningens man och hennes son var båda döda; nu skulle i stället Erik bli vald till tronföljare över hela Norden. Under ett möte på Helsingborg slott år 1389 steg ynglingen fram inför de samlade norska riksråden. Här blev nu ”Erik, hertig Vartislavs son av Pommern” hyllad som arvkung till Norge. Sju år senare blev han på Viborg landsting i Danmark hyllad som en dansk kung och samma år hyllades han också som Sveriges kung vid Mora stenar i Uppland.

Det skulle emellertid dröja innan den utvalde blev ”riktig” kung. Under väntetiden passade han på att år 1405 gifta sig med Filippa, en engelsk prinsessa. Erik själv befann sig vid tillfället i Danmark, äktenskapet ingicks som skenäktenskap med

På Malmö stadsarkiv finns Erik av Pommerns fina vapenbrev till Malmö stad från året 1437, stadens i dag äldsta bevarade muta.

Utifrån de forskningsresultat som författaren kommit fram till rörande Malmöhus äldre historia kunde modellbyggerskan på Malmö museum på 1970-talet göra denna rekonstruktion över 1400-talets befästning på platsen.

adelsmannen Ture Bengtsson i kungens ställe. Det var också denne som följande år förde den unga bruden till Danmark. Erik mötte på halva vägen i Bergen. För första gången kunde de unga tu nu betrakta varandra. Med stor högtid och fest firades sedan det riktiga bröllopet den 26 oktober i Lunds domkyrka. Festen i borgen Lundagård direkt norr om kyrkan var en av sin tids största skånska gillen.

När drottning Margareta dog av pest ombord på sitt skepp år 1412 blev Erik äntligen kung över hela Norden. Nu följde några lyckliga år men efter det att Filippa hastigt dött mitt under invigningen av Vadstena klosterkyrka blev sig inget likt. Svenskarna började knorra och Engelbrekt bådade upp folket mot kungen. Danska adelsmän hängde på i protesterna och Erik den stackarn blev utsatt för ett verkligt ”drev”.

Kungen tröttnade och seglade till Kalundborg slott på Själland. Här öppnade han rikets skattkammare och for med guld och silver till Gotland. Den borg som han själv låtit bygga i staden blev nu hans bostad. De upproriska riksråden var förtvivlade. Inte kunde väl kungen bete sig på detta sätt! Men just så gjorde den store kungen. I stället för att vara regent över Norden blev han pirat i Östersjön. Är det inte en härlig karriärsväg som han valde! Jag älskar verkligen denne Erik av Pommern.

Erik försökte nu att få sin polske släkting Bugislav insatt som ny nordisk regent. För att lyckas var han tvungen att använda sig av mutor. Eftersom han visste att malmöborna var honom trogna, mutade han dem med ett privilegiebrev och olika förmåner. En av dessa gåvor var att Malmö fick Erik av Pommerns släktvapen som sitt stadsvapen. Kungen bar i sitt vapen en grip, d.v.s. ett sagodjur med örnens huvud och vingar och lejonets bakkropp. Han ”rev” nu symboliskt av griphuvudet och skänkte det till Malmö. Det var detta huvud som målades på 1437-års pergamentsbrev.

- ”Tack”, sa Malmö, tog emot mutan men hjälpte sedan inte till att få släktingen vald till ny regent. Men visst är vår stads gamla vapenmärke fint; även om det är en mutgåva från Gotland.

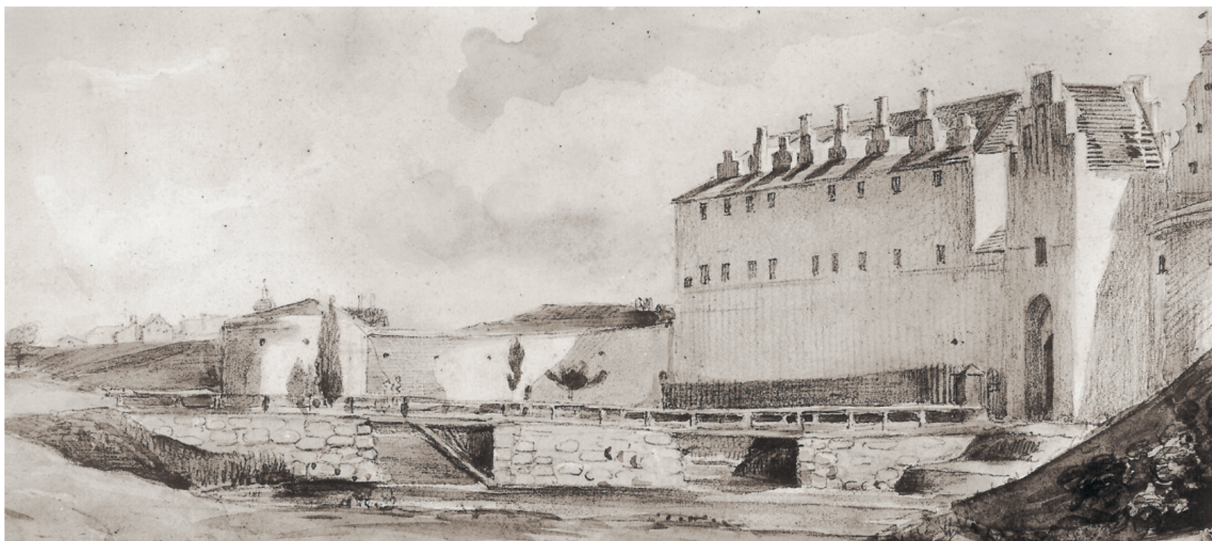
När kung Gösta trakterades på slottet

Över den nybyggda träbron kommer man in till slottet Malmöhus. Det är med en viss tillfredsställelse jag promenerar på denna träkonstruktion. Under mina 17 år som museichef försökte jag få politikerna till att byta ut den tråkiga jordbank som förr ledde över till slottet - utan resultat. Nu är den dock på plats. Jag väntar nu med spänning att man också ska fullfölja mitt andra förslag, att uppföra den gamla försvunna jordvallen så att den stora och fullständigt hemska och obeskrivligt fula parkeringsplatsen framför slottet skyms.

Det var i januari 1434 som kung Erik av malmörådmannen Jep Pæthersen köpte rätten till det torn som omtalats ovan ”som står i det västra norra hörnet vid stranden.” I slottsmuren ut mot dagens vallgrav kan den som är kunnig i att avläsa vad som hänt i gamla murar lätt se var tornet en gång stått. Tornet byggdes nämligen delvis in i det nuvarande slottet när detta byggdes mellan åren 1525-1529. Senare rev man dock ner detta strandtorn.

Året 1434 köpte kungen också två stora tomter direkt intill Västerport och här uppförde han ett helt nytt slott i Malmö. Det gamla kungliga residenset låg tidigare borta vid det nuvarande Börshuset och Centralstationen. En tämligen simpel anläggning med träpallisader, enklare hus men med ett stort

Denna akvarell är utförd av Fritz von Dardell sommaren 1848. Stenfundamenten till 1700-talets bro grävdes på 1990-talet åter fram efter att de då hade varit täckta av jord sedan länge.

runt stentorn. Nu byggdes det istället en rymlig, rektangulär borg, omgiven av en hög tegelmur. Ut mot stranden restes ett stort tegelhus, kungens egen bostad när han tillfälligt befann sig i Malmö. Av detta hus finns tyvärr endast den norra sidan ut mot vallgraven bevarad. Resten revs när det ståtliga renässansslottet uppfördes i början av 1500-talet.

Nu glömmer vi allt med tegelstenar och gamla murar och talar istället om de människor som en gång levt och besökt slottet. Ta bara Gustav Vasas besök i augusti 1524. Den unge pojkspolingen från Sverige hade kommit med stort följe till Malmö för att sluta fred med danskarna. På kvällen efter fredstraktatens undertecknande bjöd den gamle och kloke danskkungen Frederik I på fest på slottet. Tyska sändebud noterade att kung Gösta av Sverige var sur och butter men när vinet väl började göra verkan blev han allt gladare. När sedan de vackra malmöitiska jungfrurna gjorde entré i dansesalen sken svensken upp och blev lustiger till sinnes. Med kristligt bistånd av biskoparna från Lund, Odense, Aarhus och Roskilde fördes så den fulle regenten hem till sin tillfälliga bostad i Jörgen Kocks hus.

Vid freden år 1524 fick danskarna tillbaka Blekinge. Dessutom bestämdes att om Visby fortfarande var i danskarnas händer när freden undertecknades, skulle den svenska armén lämna ön. Gustav hade blivit lurad att tro att staden redan var i svenskarnas ägo. För Gustav Vasa var malmömötet ett totalt misslyckande. När han på hemresan, efter uppvaknandet ur bakfyllan, insåg sanningen, svor pojkvaskern att aldrig mera resa utomlands. Kung Gösta skulle regera ytterligare 36 år. Men han höll sitt löfte! Malmö har alltid haft en tradition att ta hand om sina besökare på ett sätt som gör att de kommer ihåg sin vistelse i staden.

Malmöhus under slutet av fängelsetiden ca år 1900. Ett svårt förfall vilar över de gamla byggnaderna från 1500-talet. Vid denna tid började emellertid danska forskare intressera sig för slottets arkitektur. Själv ville svenskarna riva alltsammans.

En titt i slottsräkenskaperna

Jag älskar gamla räkenskaper. Detta låter inte speciellt upphetsande men de är en utmärkt nattlektyr. Bakom sakligt uppställda siffror och utgiftsbeskrivningar döljer sig nämligen den nästan rena sanningen. Här kan man i små brottstycken ana sig till hur livet en gång tedde sig på t.ex. Malmöhus. Ta bara en utgiftspost för år 1551: ”Julafton, 2 dragare att draga 1 tunna pryssing till slottet för 4 albi”. Är det inte spännande! Varför kommenderade kungen, som firade jul på slottet, ut två bärare i staden för att köpa och ta hem en stor tunna tyskt, importerat starköl till slottsgemaken? Varför denna plötsliga längtan efter tyskt öl? Varför hade det tagit slut i hans eget ölförråd? Jag kan se mig en arg och onykter kung som bistert rutit: - ”Varför är ölet slut!” Samma julafton var man tvungen att köpa in åtta nya dryckesbägare och tre lerkrus. I räkenskaperna har sedan noterats ”Ytterligare 12 bägare”. Tala om ordentligt röjargille!

De två dragarna har passerat genom samma porttorn som fortfarande bildar ingång till borggården. De har säker muttrat något till portvakterna som stått och huttrat i kylan denna decemberdag. Tack vare räkenskaperna vet vi vad de fem ”porthållarna” då hette: Hans van Ulen, Nils Jude, Sven, Christiern Haack och Hans Mattson. Den första delen av träbron över vallgraven kunde hissas upp och ned genom rep som gick från det stora hjul som stod i rummet över porten. Fortfarande kan du se

de två hålen efter repen i tornmuren. År 1543 hade Hans Kolske för en stor summa pengar tillverkat de grova rep som gjorde att de två dragar-na med sin öltunna kunde komma över bron.

Räkenskaperna berättar också att slottet höll sig med minst två mindre skepp; en pråm och en vedskuta. Pråmen behövdes för att hämta varor från handelsskeppen på Malmö redd direkt in till slottet. Vedskutan var också livsviktig för personalen på slottet. Det åtgick enorma mängder av ved för att hålla värmen i de stora slottsa-larna. Veden togs från Hallandsås och vedskutan har säkert gått i skytteltrafik mellan ”Grytan”, d.v.s. bondehamnen inne i Skälderviken, och Malmöhus. Antagligen har man också här hämtat mycket av den träkol som åtgick till matlagningen på slottet.

Under året 1546 finner vi utgiftsposter för Malmöhus med rubriken ”Utgivna pengar för spinning, färger och annat till vår nådige prins flickors behov”. Prinsen var den blivande kungen Frederik II. Hans uppassande pigers arbete på Malmöhus stiger fram ur de handskrivna böckernas sidor. Här möter vi Anna skottekvinna som spann garn och Anna lydekvinna som färgade garnet grönt, Anna Mishener som vävde och Anna Pedersdotter som skar tyget. Prinsen gillade tydligen kvinnor som hette Anna. Några år senare, mellan 1554 - 1558, bodde Frederik ofta på Malmöhus och här förälskade han sig i länsherrens unga släkting som bodde i slottets bottenvåning. Gissa vad hon hette. Anna Hardenberg! Först ville han ha henne som älskarinna men hon nobbade honom. När han blev kung år 1560

Porttornet på Malmöhus har fortfarande kvar de hål efter repen som bar upp vindbryggan. Inskriptionsplattan med Christian IV:s monogram och årtalet 1607 kommer från en annan, riven byggnad. Porttornet är uppfört åren 1525 - 1529 i samband med det stora slottsbygget.

ville han ha henne som drottning men fick nobben. Först tio år senare lät han emellertid adelsdamen få gifta sig med den hon älskade. Kungen var då 37 år och gifte sig med en 14-årig tysk prinsessa. Hon hette inte Anna.

Hur många var anställda på Malmöhus vid mitten av 1500-talet? En tämligen säker utgiftspost som anger antalet är de skor som man varje år fick sig tilldelat och som ingick i tjänsteförmånerna. I skolistorna möter vi namnen, dåtidens slottspersonal. Allt från lilla Anna ”melkedeje” till Laurits bysseskytt. Totalt 82 personer. I dag har personalen på Malmöhus och Malmö museer inte denna skoförmån. Detta är tråkigt. Om femhundra år skulle det kanske vara roligt att se vem som nu sliter ut sig för att tillfredsställa sina herrars ibland obegripliga nycker.

Mannen som vägrar att försvinna!

Malmöhus borggård gör sig bäst i mörker. Då försvinner de nya museibyggnaderna och det gamla slottet reser sig hotfullt på ett sätt som kan få nackhåren att resa sig. Tittar man noga kan man ibland se ett flämtande litet ljus från ett av bottenvåningens fönster. Där sitter han, den olycklige skotten!

Under mina sedan länge avslutade tjugofem år på Malmöhus har jag givetvis stött på både det ena och det andra. Earlen av Bothwell är ett sådant fenomen som med tiden blivit högst personligt. James hette han i förnamn. Earlen ska ha varit otroligt ful med en märklig huvudform och med verkligt hemska tänder

James Hepburn föddes året 1536 som son till en av Skottlands mäktiga män, storamiralen Patrick Bothwell. Han trasslade till det ordentligt för sig när han blev förälskad i Skottlands mäktiga drottning Mary Stuart. Själv avverkade hon äkta män på löpande band. Först ut var Frankrikes kung som avled redan efter ett år i den äktenskapliga sängen; sedan var det dags för en skotsk adelsman. Så dök då James plötsligt upp. Kärleken dem emellan blev explosiv i ordets rätta bemärkelse. James lät nämligen, på Marys inrådan, spränga hennes make i luften för att han själv skulle kunna få gifta sig med drottningen. Ett uppror följde året 1567 och James tvingades segla iväg medan Mary greps.

Skeppet som förde bort den äventyrlige earlen var på väg till Frankrike men hårda stormar gjorde att man under flera dygn drev norrut och slutligen fick passagerarna gå i land i Bergen i Norge. Här träffade James en kvinna som han tidigare lovat gifta sig med och i en rättegång förlorade han nu sitt skepp som böter till kvinnan. Den danske kungen Frederik II var samtidigt på jakt efter honom eftersom han tidigare kapat danska skepp. Earlen av Bothwell fördes till Malmöhus som statsfånge.

James får en tvårumslägenhet i slottets bottenvåning. Han behandlas väl men är fängslad. Kung Frederik har t.ex. gett order om att man ska sätta galler för fönstren och att toaletten ska igenmuras. Det ska också alltid stå en vakt vid James kammardörr. I övrigt lever dock skotten ett behagligt liv. Han får t.ex. tillsänt sig silkeskläder och andra lyxvaror. Sanden rinner dock ut ur timglaset; år 1573, efter sex år i fångenskap i Malmö, sker en märklig sak på Malmöhus. Earlens testamente skrivs i vilket framgår att han är död. Den döde lever dock fortfarande i ett annat rum i slottet. Testamentet bevittnas dessutom med namn på personer som redan är döda.

Den danske kungen har löst problemet med sin statsfånge genom att helt enkelt låta honom försvinna. I hemlighet förs James nu till Dragsholm slott i nordvästra Själland. Här länkas han fast i en källare. Vansinnet lyser i hans ögon och lidandet varar i fem år tills döden barmhärtigt släcker livsgnistan. Hans lik jordas i Faarevejle kyrka. Här återfanns det på 1800-talet. Det visade sig då att James var otäckt välbevarad … som mumie. Mannen vill uppenbart inte försvinna trots den på Malmöhus skrivna dödsattesten!

Fram till år 1973 kunde den döde beskådas i kyrkan. Numera vilar mumien dock i en fullständigt ospännande träkista. Fortfarande kan man höra ortsbefolkningen berätta historier om liket. Något som tydligen fängslat besökarna var James välbevarade ”tissemand”, hans penis.

Dragsholms slott är värt ett besök. Än i dag visar man i slottet upp ett källarrum som earlens fängelse. En målad dekor på väggen och en löjlig docka på en säng är kanske inget spännande att se. Annat är det att skåda det kvinnoskelett från 1500-talet som man i början av 1900-talet hittade inmurat i en av slottets väggar. Du kan också bo över på slottet. De gamla rummen hyrs ut. Själv gjorde jag det år 1999. Mitt rum låg direkt invid slottskyrkan över earlens fångkällare. Natten blev inte angenäm!

Detta foto av den forna fången på Malmöhus James Hepburn sitter i hans fängelse på Dragsholm slott på Själland. Har du otur kan du kanske möta honom både här och på Malmöhus.

En värmepanna i Herrens hus

Jag lämnar Malmöhus och tar mig över Slottsbron till Kungsparkens lummiga grönska. Ner mot det nuvarande kasinot i anrika f.d. Kungsparkens restaurang står Axel Ebbes staty Solrosen från år 1911. Axel gjorde det första utkastet till denna staty redan som lärling i Köpenhamn år 1890. Under den blivande konstnärens julfirande hemma i Hököpinge söder om Malmö torkade dock modellen sönder. Vid Axel Ebbes Parisvistelse tre år senare växte emellertid den vackra kvinnan åter fram i hans ateljé vid boulevard Argo. Konstverket fick pris på Paris årliga konstsalong. I Kungsparken står således en internationellt uppskattad skönhet, antagligen en ung fransyska. Ordet "Solrosen" begrep dock inte de bondska malmöborna utan hon fick namnet "Solvännaren" eftersom kvinnan uppenbart försöker vända kroppen mot solen.

Hela detta parkområde var under medeltiden täckt av byggnader och invid Axels bronsstaty låg det stora franciskanerklostret som uppfördes på 1480-talet. Det hände sig att jag en kväll på 1970-talet satt hemma och kopierade över de gamla ritningarna av klostret på en modern karta för att se var det exakt legat. På morgonen tog jag bussen in till museet men gick, tankspridd som jag alltid är, av en hållplats för tidigt. Detta resulterade i en promenad genom Kungsparken. Framför statyn blev jag fast. Jag skrattade så tårarna vällde fram. De som passerade trodde säkert att tossingen antingen var alkohol- eller narkotikapåverkad. Varför detta utlopp av glädje? Jag hade insett att den nakna damen kanske stod på platsen till den forna klosterkyrkan. Vi talar ju ibland om hur roligt det skulle vara att för ett kort ögonblick färdas tillbaka i historien. Tänk om munkarna i stället kunnat färdas framåt i tiden! Mitt under mässan skulle då den nakna skönheten uppenbara sig. Det var inför denna tanke som skrattet trängde på och blev mycket påtagligt.

När jag nu ändå sitter här på gräsmattan framför Solrosen ska jag ta er med tillbaka i tiden. Det blir en lång tidsresa. Den sköna värmen från sommaren 2002 har plötsligt försvunnit; höststormarna drar in från Öresund. Över hundratals tegel- och halmtak stiger röken från de många borgarnas spi-

sar; inne i stugorna sprids en behaglig spisavärme. Det är senhöst i det medeltida Malmö; det är vintern 1503 som nu är i antågande.

På morgnarna kommer de ut ur sina övernattningsruckel, alla de fattiga och eländiga som det finns så många av i det senmedeltida Malmö. När borgarna sitter runt sina frukostbord i sina varma hus drar sig dessa utslagna hit till franciskanernas, tiggarmunkarnas, stora tegelkatedral vid Palnesjö. Så heter den lilla viken vid den insjö som en gång låg där Stadsbiblioteket i framtiden kommer att ligga. Den stora porten in till klosterkyrkan står öppen. Det kan tyckas vara ett fasligt slöseri att släppa ut värmen på detta sätt. Farhågorna är emellertid obefogade. Kyrkan är nämligen lika kall som omgivningen. Endast blåsten stängs ute i halvmörkret här inne. I koret stiger munkarnas andedräkter till skyn tillsammans med rökelse och böner, i långhuset huttrar stående de många sjuka och fattiga.

Varför har de kommit till denna utkylda kyrka, dessa skaror i trasor? Tror de på ett Guds rike efter detta jordiska lidande? Kanske. En sak vet de emellertid med säkerhet. Efter det oändligt långa mässandet vankas gratis bukfylla i klostrets matsal. Att underkasta sig religionen är ett sätt att överleva. Det finns ju inte så många andra sätt att tillgå. Själavård … Ja, det var under medeltiden ett sätt för de rika att genom allmosor och gåvor till kyrkorna köpa sig en framtida plats i himmeln. Samtidigt blev det för de fattiga och sjuka ett sätt att hänga kvar lite längre i livets sköra tråd.

När jag sitter på gräsmattan i sommarvärmen ser jag lite längre bort, nere i klosterkyrkan strax innanför kyrkoporten, en mindre folksamling. Det är nytillkomna, huttrande besökare som doppar handen i vigvattenskaret innanför dörren. De stänker det heliga vattnet på trasiga paltor som en gång kanske varit en av stadens många ”vantsnidare” eller ”overskärares” mästerverk men som sedan i form av lump skänkts bort. De nyankomna ansluter sig till trängseln kring ett stort och osande metallkärl som står inne i kyrkan mitt på golvet.

Just denna dag, sancti Martini dag 1503, avlägger Mårten Krämare besök på stadens rådhus i ett synnerligen angeläget ärende. Mannen vill komma över ett stycke av stadens mark invid tiggarmunkarnas kloster. De församlade rådmännen och borgmästarna är misstänksamma. Vad kan Mårten vilja använda marken till? Nu får han förklara sig ingående. Han tänker låta bygga en tegelmur mellan kyrkogården och klostret; sedan ska han bekosta byggandet av ett litet hus upp mot muren. Platsen är våra dagars kiosk invid kasinoinfarten ut mot Slottsgatan. I huset ska Mårten under somrarna lagra träkol ”för att gömma till vintern till att elda den panna med som han har satt in i klostret till fattiga folks behov om vintern.” Mårten vill komma till paradiset men de styrande i staden vill trots detta ha garantier för hans fromhet. Huset får han inte hyra ut eller använda på annat sätt än vad han sagt. Rådet har i annat fall rätt att riva byggnaden.

Vad var det för en ”panna” som Mårten Krämare bekostat? Tyvärr finns inga fler uppgifter om denna men vi känner andra pannor från danska medeltidskyrkor. I Ribe domkyrka stod mellan åren 1474 och 1798 en eldpanna i metall till ”präster och fattiga skolelevers och menigt fattigfolks behov och nytta.” Årligen användes 14 tunnor träkol i den öppna pannan. Ett liknande eldfat fanns i Vor Frue kyrka i Köpenhamn. Den var skänkt någon gång mellan 1481-1510. Och så hade vi ju den stora värmepannan i Lunds domkyrka. Den var skänkt av rådmannen i Malmö Jesper Henriksen något av

åren 1496-1499. Med gåvan ville rådmannen att hans döda föräldrar skulle komma snabbare genom den väntande skärselden. Pengar donerades också till kolet. Årligen skulle användas 60 tunnor träkol till ”fattiga klerke och fattiga usla människor till tarv och gode.” Dessa usla människor skulle dock tvingas att varje gång de värmde sig vid pannan be en bön för Jesper och hans föräldrars själar.

Jespers stora kopparpanna är bevarad på ett av museerna i Lund. Inga besökare ber emellertid numera invid pannan. Det är heller ingen som läser eller försöker tyda inskriptionen som löper utmed pannans kant. Kanske beror det på att det inte längre eldas i den. Museet har ju centralvärme!

Vad döljer idyllen!

Kungsparken, Slottsparken, Beijers park … skulle jag nämna alla parker i Malmö vid namn skulle det gå åt en halv boksida. Malmö är ju ”Parkernas stad”, något som vi har 1800-talets rika borgarklass att tacka för. År 1881 bildades en förening, Malmö Förskönings- och Planteringsförening. Syftet var att verka för anläggandet av parker. En sådan var en skogspark söder och väster om slottet Malmöhus. I protokollen heter det: ”Nära Kungsparken bleve en aktningsvärd areal planterad som med de rådande vestliga vindarna skulle tillföra staden behöfligt syre.” Det var de stora föroreningarnas svarta tid i

Denna medeltida värmepanna är unik; en gång skänkt till Lunds domkyrka av en rik malmöborgare. I dag finns pannan till beskådande på Lunds Universitets Historiska museum, ett museum som rymmer verkliga dyrgripar från Skånes äldre historia. Givetvis är museet nedläggningshotat.

form av koleldade industrier. Planteringar behövdes mer än vi moderna människor i dag är i stånd att förstå.

Redan några år tidigare, under 1860-talet, hade Kungsparken anlagts med välskötta planteringar, krattade gångar, järnstaket och stora gräsmattor vilka var förbjudna att gå på. Med parkanläggningens tillkomst skiftade detta område helt ansikte. Tidigare hade det varit en plats som mera sett ut som ett kraterliknande månlandskap.

En dag på 1980-talet kallades jag i egenskap av museichef ut på ett uppdrag. En upprörd dam hade ringt och krävt min omedelbara närvaro vid den s.k. ”Grottan” i Kungsparken. Gatukontoret hade grävt ett litet hål i gräsmattan och detta tilltag upprörde damen i fråga på det yttersta. Samtidigt som jag anlände kom Kvällspostens reporter ångande; damen hade verkligen kallat till uppror. Nu blev det inte riktigt som hon tänkt sig det hela. I det lilla hålet skymtade något som fångade mitt intresse. Med en avbruten gren frilade jag snabbt en vitnad människoskalle. Medan damen ihärdigt pladdrade på i sitt försvar om gräsmattor och liljekonvaljer fångades reporterns intresse för mitt arbete.

- ”Är det ett mord!”, väste han upphetsad.

Nej, så häftigt var det nu inte. Men historien som jag berättade var ändå av sådan kaliber att reporterpennan fick arbeta så att den glödde. Det som i dag är en parkidyll var nämligen något helt annat i början av 1800-talet.

Kungsparken var på den tiden en stor, öde plats. Franciskanerklostret hade efter reformationen på 1530-talet övergått till att bli sjukhus. Mängder med döda började då begravas på den forna klosterkyrkogården. På 1660-talet rev de nya svenska herrarna ner klostret för att Malmöhus kanoner skulle ha fritt skottfält in mot staden. Det blev öde och kusligt på denna tidigare lummiga klosterplats. De fattiga fortsatte emellertid att begrava sina döda här.

År 1805 började man gräva för att grundlägga några hus på platsen. Fångar på Malmöhus användes till arbetet. Ögonvittnet Andreas Winqvist berättar: ”Men fångarna grävde upp likkistorna och kastade likkistorna ner i Pallesjö (nuvarande kanalen), så locken for av, så liken för sig och kistan för sig själv; där var lik som var begravna samma vecka, och så stod där hundravis med människor och gråt utav släktingar och vänner. Jag har själv haft en morfar och en moster, som var begravna i Kungsparken.”

Vid mitten av 1800-talet upptäckte företagsamma personer att människoskelett kunde ge en stor vinst. Mitt framför dagens Malmöhus, mot Kockumssidan, låg vid den tiden en liten holme eller snarare ett försvarsverk. Här hade man under lång tid begravt de soldater som dog under tjänstgöring på fästningen. Ett ögonvittne berättar att ”på denna begravningsplats har ofta de fattige på senare åren om vintern velat gräva upp ben att sälja, somliga till köp av bröd och somliga till brännvin.”

Innan nuvarande Kungsparken skulle läggas ut året 1869 passade en mängd malmöbor på att göra

Den gamla Kungsparksrestaurangen fångad på en fotografisk glasplåt en sommardag kring sekelskiftet år 1900. Restaurangen invigdes av kung Oscar II den 21 juli 1881. På förslag av stadsfullmäktiges ordförande biföll kungen vid den efterföljande middagen att parken i nåd skulle få kallas Kung Oscars park. I dag är det namnet Kungsparken som gäller.

stora ”klipp”: ”Pietetslösa lump- och bensamlare begagnade då tillfället att å de gamla kyrkogårdsområdena verkställa grävningar efter ben. Enbart från ”Spöbacken” hade sålunda hela lass av människoben utgrävts och försålts till lumphandlarne och benstampen för malning till benmjöl och gödningsämne.”

Hela Kungsparksområdet måste ha sett ut som ett kraterlandskap efter dessa ”antikvitethandlares” framfart! Den s.k. ”Benstampen” låg norr om kanalen utmed Norra Vallgatan. Här krossades både människoben och djurben till pulver som sedan såldes som gödningsmedel till bönderna runt staden.

Som exempel på den girige malmöbons framfart under 1800-talet behöver jag bara nämna historien om vad som troligtvis hände den rike Frans Suell efter hans död. Man kan tro att det är en berättelse hämtad från författaren Fritjof Nilsson Piratens stambord på Savoy men så är inte fallet. Berättaren är det pålitliga ögonvittnet Alma Falkman och det hela skedde på 1870-talet. Man var igång med rivningen av den ”Tyska kyrkan” vid Östergatan och snart grävdes grunden för den nya kyrkan på platsen, våra dagars Caroli kyrka. Alma var upprörd av rivningen av kyrkan men ”ännu mera upprörande behandlades de skelett och skelettdelar som kommo i dagen vid grundgrävningen till den nya kyrkan. De kördes till benkvarnen (på Malmöspråk ”benmöllan”) eller så togos de hem av förbigående som ett slags ”souvenirer”. Fadern till en av mina barndomsvänner hade länge i sitt rum en dödskalle därifrån. Antagligen ha kvarlevorna efter en av Malmö stads förnämsta märkesmän, Frans Suell, även varit bland dem som så skändades.”

Den gamla ”Spöbacken”, numera en sommaridyll för Malmöborna. Men du ska akta dig för att gräva för djupt i gräset. Man vet aldrig vad som dyker upp.

Den vackra metallfontänen framför restaurangen har funnits här sedan Kungsparkens gryning. Numera vet man tyvärr inte mycket om historien bakom detta konstverk.

Malmö store man, Frans Suell, Malmö hamns grundare och en av krafterna bakom införandet av ett storskaligt lantbruk i malmötrakten, dog år 1817. Själv hamnade han alltså med stor sannolikhet som gödningsmedel på de åkrar vars omsorg han värnat om! Vilken uppoffring för samhällets framåtskridande.

Tillbaka till 1980-talet och Kungsparken. En fotograf från Kvällsposten hade nu anlänt till fyndplatsen i Kungsparken. Museets vaktmästare höll stolt upp fyndet. Det hela blev till något helt annat än en artikel om Gatukontorets härjningar i våra parker. En dödsskalle kom emellan! Nej, själv följde vi inte traditionen från 1800-talet. Ska sanningen fram ville Systembolaget inte ta emot skallen som betalning för en kvarter brännvin.

Kasinots kontrollant utsedd sedan länge!

Jag har sagt det förr och jag säger det igen. Det händer ibland att man häpnar över situationer som gör att nutid och dåtid går samman. Ta bara det fina exemplet med Pettersson. Jag kan ju passa på att berätta historien innan vi lämnar Kungsparken.

Vi ska ha ett kasino i Malmö, det har statsmakten bestämt. Om detta ska jag inte raljera. Men nog är det konstigt. När man för några år sedan skulle såga ner några träd för att ge plats för Malmö stadsbibliotek satt det folk uppkrupna i trädkronorna för att bevara det gröna. Nu har man sågat ner en hel allé i den vackra Kungsparken för att Kasinot ska kunna synas ordentligt. De enda som fick flytta på sig var fåglarna. Var fanns nu alla trädkramare

och naturkämpar? Pengar, spel och dobbel har en märklig makt över människorna. Så har det ju alltid varit och kommer alltid att förbli.

Redan i det privilegiebrev, som vi malmöbor fick av kung Hans år 1487, står beskrivet hur man skulle förfara vid spel och dobbel i staden. På den tiden ansåg kungen att denna verksamhet var liktydigt med djävulens påfund:

”Hur förfara om den som får hugg eller pust (slag) i dobbelspel av den som dobblar med honom: Den som hugg ger, bötar intet till honom som får hugg, men till kung och stad för sina brott.” Alltså, rätt översatt, den som är så dum att han spelar får skylla sig själv, men staten ska sko sig ekonomiskt. I detta avseende har således tiderna icke förändrats. ”Varder någon ihjälslagen under dobbelspel, skall han jordas under galgen, och den som honom ihjälslog, skall giva liv för liv.” Vad gäller denna paragraf har vi tack och lov blivit bättre. Gäst på modern spelplats ska inte riskera att bli begravd på gamla avrättningsplatsen vid Rörsjöskolan.

Under 1700-talet inrättades i Malmö en herrklubb, ”Natticks klubb”, i ett hus på Hyregatan på Väster. Inträdesavgiften var 6 styver eller 1 skilling. För den avgiften fick man lov att röka tobak och dricka svagdricka. Skulle man ha starkare saker, som t.ex. den vanliga toddyn, betalades extra. Givetvis gällde detta också för att få tillgång till spelkorten som alla gästerna använde sig av. På den tiden var det spelkort av en typ ”Kamfio” som var populärast. Se där, Malmös första kasino fanns på Hyregatan.

Nu är Slottsgatan och Kungsparken en väl lämpad plats för spel och dobbel. Redan vid mit-

En grav med gravsten bevakar invid Slottsgatan infarten till Malmö nya inneställe. Den begravne är väl förtrogen med nöjeslivet i Malmö.

ten av 1800-talet skedde här mycket av denna typ av ”förlustelse”. Jag ska rådfråga min ofta anlitade 1800-tals ciceron, den gamle tobaksarbetaren Andreas Winqvist som efterlämnat några spännande anteckningsböcker. På en svenska som skulle fått mina gamla lärare att svimma skrev han följande:

”För i tiden så brukades det här i Malmö itt stort kortspels självsvåld. Langs åt Kongsparken och in till husraden va en grön gräsplan. Dän kallades för Slåtsplats. Där låg di hela söndagen igenåm och spelade kort, karlar så väl såm påykar; dän ena högen äftår dän andra. Ja, jag räkna en gång fämtijo sådana mänsjospelshöga.

Så en söndagsäftårmidag så va där en fånge rumd från Slåttet, så kåm suldatårna ut i staden att söka up fången. Så skule någon söka bland spelhögarna. Så låg där en fiskhandlare såm hade gråa klädår på säj. Rätt såm dätt va så fick han itt slag i skallen af en bajonät med svordom:

- Här har jag däj. Nu skall du slipa å springa så långt. Män där blev itt bråk på suldaten.

Här bedrevs även itt stort själsvåld bland alla påykar. Di spela med kåpparpänningar emot en jarnkula. Så di skule vända pänningen åm med jarnkulan. Nå, huru såg vår kåpparmynt ut? Jo, di va alla kypiga såm små skålar och ingen myndighet la säj imot itt sådant pänningefördarv förän till slut så begynte handlarna att inte taga emot någon fördarvad pänning. Här va många toma uppna jordtomtår män alla fulla åm hela söndagen med påykar såm spelade.”

Vad har detta med Pettersson att göra? Jo, infarten till Malmö kasino ligger bredvid en rest av den gamla begravningsplatsen. Jag var bara tvungen att gå in och ta mig en titt på skövlingen som skedde här i slutet av år 2001. Det var då jag fann att hörngraven, en grav som bokstavligt talat kommer att vakta infarten till kasinot, tillhörde Nils Petter Pettersson. Det blev till ett gott skratt mitt i eländet. Ja, den där stadstjänaren, han ska alltid hålla sig framme när det gäller sällskapslivet!

Pettersson föddes i Malmö året 1814 och han dog år 1887. Hans far hade ett förtjänstfullt yrke; varje natt och varje kvart skulle han blåsa i luren från S:t Petri kyrkas torn; han var en tornväktare. Sonen skulle också bli en högt uppsatt tjänare av staden, en ”stadstjänare”. Pettersons uppgift var att ha kontroll på all biljettförsäljning till teaterföreställningar och alla inbjudningar till fester, upptåg, dop och begravningar. Man gick till Pettersson med sina bjudningskort och han vandrade sedan runt och bjöd in gästerna. Vid alla officiella förlustelseevenemang i staden stod det bara på annonserna: ”Biljetter erhålles hos Pettersson”. Alla visste ju att han bodde på Mårtensgatan som en gång gick fram på platsen för nuvarande Caroli City.

Skulle någon av de rika borgarna anordna fest i sitt hem var det givet att Pettersson fick hålla sitt vakande öga över tillställningen. Dukning var t.ex. stadstjänarens ansvar. När det sedan var dags för servering smög sig Pettersson upp bakom gästernas ryggar och serverade både mat och dryck från dignande silverfat och vackra glaskaraffer. Ulla Bellander skriver om stadstjänaren: ”Pettersson var en allvetande hustomte, som kände vinglas och tallrikar lika bra som en bibliotekarie sina folianter. Och under bjudningarna kilade han ordknapp, uppmärksam och trygg mellan gästerna.” Denne man, Malmös verkliga utekändis i 1800-talets nöjesliv, bevakar nu ingången till det moderna kasinot i staden. Det känns tryggt.

Ett skånskt slott i Malmö

Malmö stadsbibliotek är den av Malmö kulturinstitutioner som attraherar mest besökare. I en härlig blandning av nyaste nytt och äldsta äldst står huvudbiblioteket där, välkomnande … fyllt med sprängfylld information. Den gamla delen av biblioteket liknar ett gammalt slott. Skenet bedrar. Det är verkligen inget 1500-tals slott som står här.

Det hela började egentligen redan året 1841. En präst i Malmö, Per-Axel Hultman, började samla gamla föremål till ett litet museum, ”Skånskt naturhistoriskt museum”, i en av honom driven privatskola vid Grynbodgatan. Flera burgna Malmöfamiljer stödde verksamheten ekonomiskt, men efter ett par år packades samlingen ihop i en garderob i samband med Hultmans avflyttande från staden. Vid Malmö Högre Allmänna läroverk verkade under denna tid lektorn Malte Eurenius. Hans lektioner i naturkunskap ledde honom på spåren till den magasinerade museisamlingen. Efter att ha återfunnit denna väcktes hans intresse för att återskapa museet. År 1851 kunde Malmö Naturmuseum invigas; återigen med givmilt bistånd från burgna malmökretsar. Museet kom under några decennier att kopplas samman med läroverket, först på den s.k. Dringenbergska gården som ligger vid Västergatan mitt emot våra dagars Kockska krogen.

Malmö museums ståtliga slottsbyggnad från år 1901 på ett foto från ca 1915. Förebilden till byggnaden togs bl.a. från Torups 1500-talsslott som då ägdes av friherrinnan Coyette. Hon var vid denna tid en av Skånes största kulturella personligheter.

Eurenius utökade snabbt samlingarna. Förvånat läser man i Malmö museums gamla inventarieliggare hur man vid uppackning av en sädesäck från Indien nere i hamnen hittat en halmhatt och en död råtta. Båda skänktes till museet! Råttan konserverades av antagligen Malmös förste konservator, tillika trumslagare i Kronprinsens husarregemente. Allmänheten hade uppenbart en något annorlunda inställning till vad ett museum skulle innehålla jämfört med våra dagar. Tobaksarbetaren Andreas Winqvist berättar t.ex. om när man på 1800-talet skulle renovera det s.k. Knutsgillets medeltida hus i hörnet av Västergatan och Gråbrödersgatan. Andreas skrev som han talade så jag väljer att återge hans egen textversion:

”Hos bagare Mölår på Västergatan skule en stor påtung (kakelugn) flytas in i muren. När påtungnen va nedtagen, så begynde muraren att hoga. Forst nere vid gålvet i muren och då påträfade han itt fyrkantigt hål. Där låg skelätet af en råtta, för dätt va mycke i bruket i forntiden när di bygde hus att

Malmös mest besökta kulturinstitution är en prydnad för staden. Här möts arkitekturstilar från flera sekler i en smakfull kontrast.

mura in itt levande jur. När nu muraren hade hugit nisjen up till låftet, så ramla där ner itt stort lass sopelse, blandad med gamla munka-lädårslövsår över huvudet på muraren. ... Män dän tiden, när slövsorna (skorna) di hitades, så fans här inte något museum i Malmö, för då hade nog slövsorna kåmit dit.”

När Latinskolan flyttade in i sin nuvarande ståtliga byggnad år 1879 fick Malmö museum två salar i andra våningen. Snart blev skolan trångbodd och museet ”kastades” ut. I slutet av 1800-talet fanns Malmö museum instoppat i en trerums lägenhet på Amiralsgatan. Genom en privat donation kunde man emellertid planera för framtiden. Det var rike Rosqvist efterlämnade förmögenhet som den gången räddade Malmökulturen. En arkitekttävling utlystes men inget av de sju förslagen godkändes. Det blev i stället lektorn Smedberg som fick arbeta fram användbara ritningar. Ordern var given. Den nya museibyggnaden i Malmö skulle se ut precis som en typisk skånsk-fynsk herrgård från 1400- eller 1500-talen. Förebilderna var friherrinnan Coyettes Torup och det ståtliga Egeskov på Fyn.

Det totala bygget fick kosta den stora summan av 220.000:-. Några prisexempel kan väl inte skada att nämna här. Värmeledningssystemet för hela byggnaden gick på 15.050:-, alla montrarna kostade sammanlagt 17.000:-, telefoninstallationerna 500:- och alla gardinerna 1000:-.

Den 21 april 1900 kunde den högtidliga grundläggningen av Malmös första verkligt ”riktiga” kulturinstitution äga rum. En kopparlåda med tidningar, mynt och annat typiskt dåtida skravs murades in i källarmuren. Redan den 12 okt 1901 öppnade museet sina portar för allmänheten. Den gamle museikämpen Eurenius fick dock aldrig uppleva det

som skulle ha blivit hans livs stoltaste ögonblick. Bara kort tid före invigningen dog denne, Malmös förste kulturfanatiker.

Förvånade malmöbor kunde nu vandra i ”slotts-salar” och i stum beundran titta på trasiga lerpottor, uppstoppade djur, de skånska konstnärernas rika alster m.m. I någon monter fanns säkert en trasig in-disk halmhatt och en konserverad råtta från samma land. Mitt i byggnaden hade man ett rum med hög takhöjd. Här stod lite större, uppstoppade saker som t.ex. den stackars elefant som hastigt och olustigt dött under ett framträdande i Malmö.

Redan från början förfasades malmöborna över vilket slöseri kulturen i staden stod för. Hur kunde man uppföra en så stor byggnad till museum. Man skulle ju aldrig kunna fylla den! Tjugo år senare var emellertid samma museum så sprängfyllt att man desperat såg sig om efter nya lokaler. Blickarna gick mot det då tomma Malmöhus. Slottet hade under århundradets första år varit nära att rivas. Planer fanns att här istället uppföra en stadsdel med arbetarbostäder. Rivningshotet undanröjdes emel-lertid och åren 1928-1930 renoverades de gamla slottslängorna. Genom ett anordnat rikslotteri erhöll man medel för uppförandet av ett helt nytt musei-komplex i anslutning till det gamla renässansslottet. Slottsområdets fängelsebyggnader från 1870-talet revs och år 1937 kunde ett av Europas modernaste museer slå upp portarna för allmänheten.

Malmö har numera fått en ny biblioteksbyggnad i glas kopplad till det gamla bibliotekshuset, samma byggnad som år 1901 invigdes till museum. Vid sammankopplingen med den gamla byggnaden tog man upp en helt ny öppning i de gamla murarna. Undra vad min far tyckt om detta. Under andra världskriget hade han som anställd vid Lv4 sitt tillfälliga logement precis på denna plats.

I den lilla kopparlåda som fortfarande finns kvar, inmurad någonstans nere i den gamla källarmuren, inlades år 1900 en handskriven dikt som speglade en förhoppning om framtiden:

”Må Malmö museum i sitt nya hem
bliva samhället till gagn och glädje.
Befrämja vetande, yrkesskicklighet och smak,
bilda genom naturen,
förädla genom konsten,
väcka genom forntiden,
bereda framtiden!”

Nog har väl önskemålen slagit in?

Kvarglömt föremål efter en troligtvis besviken besökare på Malmö nya stadsbibliotek.

Det Annellska huset vid den idylliska Jakob Nilsgatan. Huset är i dag Gamla Västers äldsta korsvirkeshus.

Utmed Jakob Nilsgatan

Vi ska från Kungsparken ta en av de många små gatorna österut. Jag väljer Jakob Nilsgatan. Denna gata gömmer nämligen på så mycket intressant malmöhistoria. På vänster sida, nästan ända framme vid Slottsgatan, reser sig ett bortglömt minnesmärke över kvinnornas historia i staden. På stenplattan över porten läser vi ”Byggt af C.C. Wetterlind 1849”. Under slutet av 1800-talet låg Malmö sjukhus i angränsande kvarter utmed Slottsgatan. År 1877 utvidgade man sjukhuset genom att använda också detta trevåningshus. I bottenvåningen inreddes en kurhusavdelning för kvinnor med 16 sängar och en barnbördsavdelning med 4 sängar, alltså en av Malmös första kvinnokliniker. Huset kallades ”Lilla Sjukhuset”. Snittkostnaden för varje patient uppgick dagligen till 1 krona och 8 öre.

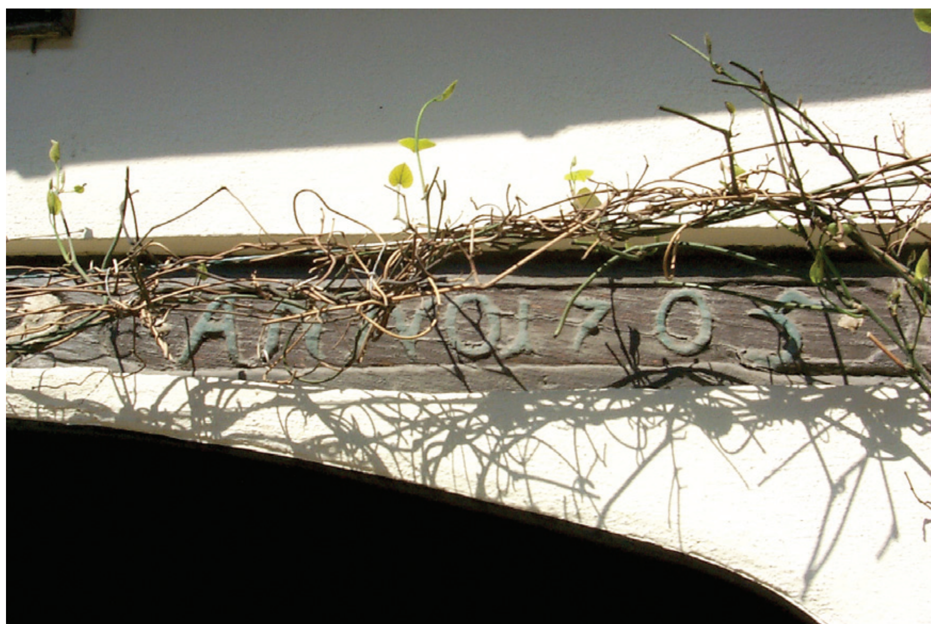
Läkaren Bergstrand kämpade en till synes hopplös kamp mot sjukhusets direktion och stadens styrande. Han insåg nämligen snabbt att både bristen på utrymme och hygien på Malmö sjukhus fordrade nya byggnader. Givetvis behandlades han med ett förakt som inte är helt ovanligt när det gäller vettiga investeringar. År 1885 beslöt sjukhusledningen att t.o.m. inhysa sinnessjuka i Lilla Sjukhuset. Bergstrand klagar över att man detta år inlagt en sinnesjuk i de barnfödande kvinnornas rum och att kvinnorna istället inhyst i två små utrymmen i kurhusavdelningen. Först fyra månader senare behagade stadens herrar besöka avdelningen och läkaren kunde få till stånd lite förbättringar. Den envise dr Bergstrand lyckades till slut driva igenom byggandet av Malmö Allmänna sjukhus ute vid Pildammarna. När väl nybygget började närma sig färdigställande avskedades läkaren. Malmö har

alltid på olika sätt tagit väl hand om sina i staden boende och verkande framsynta män och kvinnor!

Några småhus bortom Lilla Sjukhuset ligger ett långt och lågt korsvirkeshus. Det Annellska huset vid Jakob Nilsgatan är Gamla Västers äldsta bevarade korsvirkeshus. En idyll som får hjärtat att klappa hårt av glädje. För inte så länge sedan såg minst 60 % av bebyggelsen i Malmö ut så här. Nu menar jag inte den välskötta miljön utan jag tänker på hur själva husen såg ut. Merparten av Malmös byggnader för några hundra år sedan var nämligen låga envåningshus med korsvirke i väggarna.

Det var år 1692 som man genomförde Malmös äldsta bebyggelseinventering. Stadens tio ”stadsdelar” inventerades noga. Jo, ni läste rätt. När socialdemokraterna för inte så länge sedan införde olika stadsdelar i Malmö var det egentligen något som man bara stal ur historien. Under medeltiden kallades dessa stadsdelar för ”rotar”. För att inventera husen utsågs året 1692 en rådman och en timmerman i varje rote vilka knatade runt och knackade dörr. En dag stod de på Jakob Nilsgatan. Noggrant antecknade man alla som hade hus vid gatan och man gjorde också en enkel beskrivning av gatbyggnaderna. Det nuvarande huset på Annellska tomten, det långa vita huset mitt i bilden, är från året 1705. När besiktningen skedde tretton år tidigare stod här två små hus. Fortfarande kan man faktiskt se att det långa huset egentligen är två sammanbyggda hus på två tomter.

År 1705 var det kronobagaren på Malmöhus Johan Muller och hans hustru Ingeborg Andersdotter som ägde dessa tomter och som här uppförde sitt nya hem. Portbjälken med texten ”J.M. ANNO 1705 I.A.D” vittnar fortfarande om detta. Namnet

Den gamla portbjälken med det inhuggna byggnadsåret är fortfarande bevarad.

Annell fick gården först efter målarmästaren med samma namn som höll till här i början av 1900-talet. Mellan det Annellska gathuset och Lilla Sjukhuset finns några mindre hus. På 1970-talet skulle man plötsligt göra Gamla Väster attraktivt. På befintliga gator skulle bilarna slussas fram i mängd och därför behövde man gångstigar genom kvarteren. I ett utarbetat förslag skulle de två små husen på bilden rivas så att skolbarnen skulle kunna gå och cykla igenom kvarteren till Västra Skolan. Som tur var blev aldrig förslaget genomfört.

Utanför porten till Annellska huset gjorde jag och min arkeologkollega Torkel Möllerström på 1970-talet ett fynd som ni i dag kan betrakta i en monter på Malmö museum. Det var vid juletid och en akut avloppsgrävning i gatan föranledde att vi övergav all julgranspyntning, tog på arbetskläderna och dök ner i de härligt smetiga avfallslagren som döljs under gatubeläggningen. Vilken fin julklapp vi fick! Två tunnor hade på 1300-talet ställts i en grop över varandra och dessa hade sedan blivit använda som en stor toalettbehållare. Vilken fröjd är det inte att gräva i gamla toaletter! Inne i tunnorna låg i gödslet välbevarade träföremål, bl.a. hade toalettsitsen av utskuret trä trillat ner och aldrig hämtats upp. Än i dag är fyndet den äldsta kända toalettstolen i Malmö.

Nu kanske någon oroligt frågar sig varför man hade en toalett nedgrävd i Malmö mitt i gatan? I Stockholm vet vi ju genom t.ex. resenären Kichel

I detta lilla gula hus vid Jakob Nilsgatan föddes år 1864 en flicka som fick namnet Ida Nilsson.

Bild på föregående sida: Min julklapp för längesedan; den medeltida dassitsen från Jakob Nilsgatan.

att så sent som på 1580-talet fick man nöja sig med att nyttja öppna toalettgropar invid gatorna. Fanns samma primitiva miljö verkligen i det kultiverade Malmö? Givetvis inte! Här samlade vi inte träcket i hål som man kunde drutta ner i. Här samlades det i stället på hög i någon hörna, en s.k. ”krok”. Förklaringen till toaletthålet i Jakob Nilsgatan är att gatan lades ut först under slutet av medeltiden. Toaletten har alltså en gång stått välskyddad inne på en gård.

Ska ni hotta in några julklappar i år?

Tider förändras och sederna med dem. Jag tror inte några längre praktiserar seden att ”hotta” in julklapparna i rummet på julafton. Inte heller förväntar man sig att möta en mansstor och hemsk julbock när det ringer på dörren på julaftons kväll.

I kvarteret mittemot Annellska huset på Jakob Nilsgatan finns ett litet hus som på 1870-talet beboddes av den lilla flickan Ida med sin mor. Det var fattigt folk; fadern dog när Ida var nio år. När Ida blev gammal berättade hon om sina barndomsminnen för några som hade vett att skriva ner hennes berättelse. Som alltid i minnesberättelser intar julen en väsentlig del, även i ett fattigt hem:

”Den först fotogenlampan vi hade köpte far och mor till en jul. Vi barn stod och beundrade lampan. Det var en riktig jul det! Barndomens jular, det var något speciellt det. Ett par dagar före jul skulle hela huset städas. Mor köpte en sida fläsk, en halv fårkropp att salta och några tunnor potatis. Hon lagade korv och lutade fisk. Vi hade alltid en liten julgran som köptes på Stortorget.

På julafton var hela Stortorget fullt av människor vid 12-tiden. Regementsmusiken blåste in julen från

burspråket på rådhuset. Hemma hade mor skurat ett stort gammalt matbord med klaffar, så att det blev rent och vitt. Vid åttatiden åt vi fisk och gröt. Vi hade senapssås till fisken. Senapen hade mor själv malt i en träbunke med ett järnlod (järnkula).

Till julklappar fick vi mest nyttiga saker. En jul hade mor köpt en säng, bord och stolar att leka med. En gång hittade min bror och jag på att ”gå julaspöke”. Vi bytte kläder; han tog kjolar och en schal. Men vi vågade inte gå ut och visa upp oss för andra folk. Johan hann i alla fall skrämma flickorna på gatan.”

Se där, den gamla seden att klä ut sig till jul och skrämmas fanns kvar för lite mer än hundra år sedan. Redan på 1500-talet försökte de lutherska prästerna få bort detta ofog från Skåne. Då var det populärt att klä ut sig till julbock - inte i skepnad av våra dagars halmbock utan som en hiskelig varelse med ett riktigt bockhuvud fastsatt på en käpp och med rörlig underkäke. Biskopen Peder Palladius räknade emellertid sådana upptåg som satans påfund, sedan fick de vara hur populära som helst.

Långt in på 1800-talet var emellertid seden med julbocken levande. Ett ögonvittne berättar:

”En yngling föreställer julbocken. Han är alldeles täckt i ludna skinn, med en del därav på framsidan hopfästade så, att de formera ett huvud, men svansen utgörs av en ung björk. Både huvud och svans är rörliga, med hjälp av snören eller fina sprötor, som hålls av den utklädde personen. Så utrustad blir vidundret inskaffat i rummet, där han vandrar omkring, till nöje för de äldre och till skräck för barnen.”

Lite mindre skräck fanns i den malmöitiska seden som finns beskriven för mer än hundra år sedan. Någon knackar på dörren … Vem gör förresten inte det på julafton! … Så öppnas dörren på glänt och någon osynlig person eller ”bock” utanför börjar kasta in julklappar i stugan. Jag antar att detta något våldsamma tillvägagångssätt inte praktiserades hemma hos Ida när hon en gång fick ett helt möblemang i julklapp att roa sig med!

Se där, två nygamla seder; antingen skrämma livet av folk eller ”hotta” in klapparna. Varför inte prova båda nästa jul?

En mördad kvinna i polishuset

I början av 1970-talet lyckades jag få i uppdrag att bygga upp en medeltidsarkeologisk verksamhet i Malmö city. Tidigare hade vi arkeologer endast fått göra små hål i marken eller också som nästan passiva åskådare fått se hur grävmaskinerna grävde bort mängder med historiska lämningar. Den ”riktiga” cityarkeologin började sommaren 1974. Hela kvarteret Neptun vid Västergatan - Slottsgatan hade jämnats med marken. Den gamla fina bebyggelsen var för alltid borta. Bland rivningsmassorna som kördes ut till hamnutfyllnad var t.o.m. materialet till ett hus från 1600-talet. Detta envåningshus låg på hörnet av Västergatan och den lilla idylliska Fiskaregatan. Huset och den lilla gården bakom försvann men det 80-åriga trädet inne på gården ansåg så värdefullt att det skulle bevaras! Därför har betonghuset vid den i dag förstorade Fiskaregatan en omotiverad indragning i fasaden. Där stod en gång trädet. Givetvis dog trädet endast några år efter nybyggnationen. Chocken över den fula Malmöarkitekturen kan t.o.m. döda träd.

Efter rivningarna av de gamla husen trodde nog byggherren att det bara var att starta schaktningarna. Hej vad han bedrog sig. I Sverige hade vi alltsedan

1940-talet haft en lag som krävde att nybygge inne i de gamla stadskärnorna skulle föregås av arkeologernas arbete. Liksom fallet var i alla städer i landet vid denna tid - utom Lund - hade Malmö totalt struntat i denna lag. Det var därför med tillfredsställelse som jag personligen slog ner de fyra trästolpar som markerade begränsningen för utgrävningsschaktet. Sedan tog de handplockade, duktiga arkeologerna över. Snart vällde nytt historisk material från vår stads äldsta tid fram ur jorden.

Under 1600-talshuset vid Fiskaregatan fann vi lämningar efter tidigare hus. På samma plats hade t.ex. på 1300-talet stått ett större korsvirkeshus med källare. Byggnaden hade eldhärjats varvid källaren fyllts upp med nedstörtat material. Att gräva här var som att öppna paket på julafton. Ju djupare vi grävde oss ner i den forna källaren, ju mer spännande föremål plockade vi upp. Här låg t.ex. ett helt fisknät med mängder av stora barkflöten, många med inskurna bomärken. Här fanns föremål i järn och ben, silvermynt och keramik. En enorm, rund keramikkanna från 1300-talet dök fram på ett minst sagt uppseendeväckande sätt. En av arkeologerna sjönk plötsligt ner med foten i den av ett tunt jordlager dolda kannan. Stackars Mette, hon satte verkligen foten i en potta och kunde inte komma upp. Senare fick hon som konservator på Malmö museum hjälpa till att klistra ihop samma potta med Karlssons klister.

Ute på gårdsplanen fann vi en igenfylld brunn. I botten låg mängder med husgeråd och keramik från det sena 1600-talet eller tidiga 1700-talet. Uppenbart hade man dumpat detta i brunnen i samband med att denna fyllts igen. Problemet med arkeologin är att man helt säkert kan påvisa vissa saker medan sedan tolkningen av det historiska

Den gamla bebyggelsen utmed Västergatan före rivningen i början av 1970-talet. Fiskaregatan ligger tre hus ner på bilden. Husen präglas av stort förfall vilket givetvis var ett bra knep för att få allmänhetens acceptans för rivning av de vanprydande "rucklen".

Bark- och träflötena från 1300-talshuset vid Fiskaregatan. Dessa vittnar om en tid då fisket var betydelsefullt, något som också anges av namnet på den lilla gatan vid vilken huset legat. Förr hette gatan dock Ulkestredet - efter den fula ulkfisken. Gatan slutade vid ett porttorn i strandmuren, kallat Fiskeporten.

sammanhanget kan vara svårt. Personligen tror jag att förklaringen på den välfyllda brunnen kan vara att innevånarna i gården drabbats av den pest som härjade svårt i Malmö år 1712. För att sanera gården efter pestangreppet kan inventarierna ha kastats i dricksvattenbrunnen som sedan fyllts igen. Men … detta kan tyvärr bara bli spekulationer.

Snart skulle emellertid vi utgrävare få en helt annan sak att spekulera över. Efter att de viktigaste delarna av kvarteret grävts ut för hand fick grävskoporna ta över och nu gick schaktningen snabbt. När grävmaskinerna planat av schaktbotten avtecknade sig i den gula sanden mängder med jordfyllda fyrkanter. Detta var nederdelarna till alla de träbrunnar från 1500-talet och framåt som funnits inne på gårdarna. Givetvis lyckades arkeologerna tömma flera av dessa på sitt innehåll. I bottnen till en brunn återfanns t.ex. mängder med läderskor och Malmös hittills äldsta bevarade läderhandske.

En förmiddag hittades i en brunn något som verkligen satte fantasin i rörelse. Ett kranium dök plötsligt upp i den gyttjiga fyllningen från troligtvis 1700-talet. Under kraniet fanns resten efter ett människoskelettet. Rasrisken gjorde dock att detta inte kunde grävas fram. Kraniet har tillhört en ung kvinna. Ett litet runt hål i ena tinningsbenet och en större sönderspängd bit i andra tinningen visade att hon blivit skjuten med ett finkalibrigt eldvapen. Kroppen har sedan dumpats i gårdsbrunnen. Ett hittills okänt mord från 1700-talet hade avslöjats genom arkeologin! Jag vill lova att det blev folksamling kring kraniet.

Några år efter utgrävningen höll jag en rundvisning på Gamla Väster och berättade då givetvis om den mördade kvinnan. En äldre dam i publiken blev alldeles vit i ansiktet och var tvungen att stödja sig mot väggen. Som släktforskare visste hon att hennes släktingar hade ägt gården under den troliga

tiden för mordet. Jag minns bara att hon förtvivlat utropade:

- ”Men vem av mina släktingar är det … och vem av släkten har gjort det!”

Se där! Akta er för att släktforska, ni kan drabbas av svåra grubblerier som verkligen sätter sina djupa spår för resten av livet.

Denna sanna historia blir ju inte sämre av att brunnen med den mördade kvinnokroppen göts in i källargolvet till nybygget. Här fick Malmöpolisen sedan sitt källargarage! Fortfarande står polisbilar parkerade över en mördad kvinna.

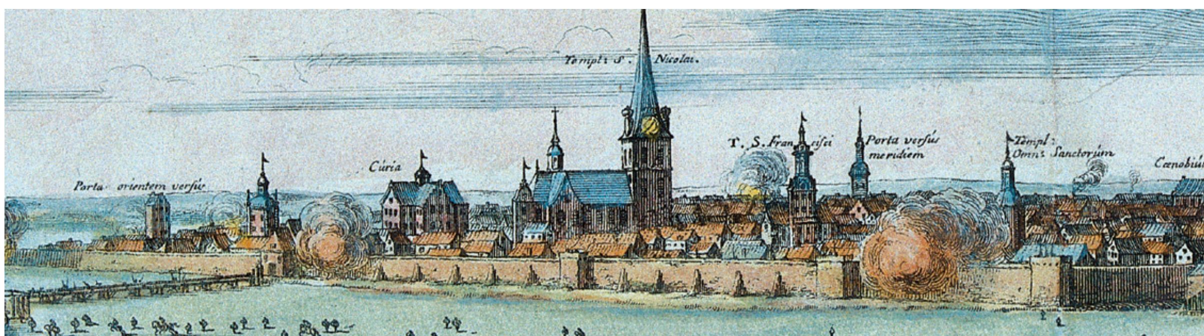
Malmö vid tidpunkten för det svenska övertagandet år 1658. Bilden är den första riktigt detaljerade över Malmö. Upphovsmannen Erik Dahlbergh bodde under flera år i staden och kände väl till miljöerna. Vissa konst-närliga friheter har han dock gjort sig skyldig till.

Strandmuren

På eftermiddagen den 9 mars 1658 fick Malmö kungabesök. I en påkostad släde, inbyltad med tjocka pälsar, kom Skånes nye kung, Karl X Gustaf, för att inspektera sitt krigsbyte. Han hade den 5 mars stigit i land på Helsingborgs träbrygga. Den 7 mars hade borgarna i Landskrona överlämnat sin stads nycklar till krigarkungen och nu var det Malmös tur. Tro nu inte att kungen, som bilden nedan visar, togs emot på isen utanför Malmöhus. Skulle så varit fallet hade han och hela följet varit de första vinterbadarna i Malmö. Det fanns nämligen ingen is i sundet vid besöket.

Konstnären har haft ett delikat problem. Bilden är nämligen gjord för att få bättre anställningsförhållanden! Erik Dahlbergh, krigsveteran och kungens förtrogne, hade blivit kommendant i Malmö. När Karl X Gustafs son Karl XI blev ny kung på 1670-talet ville Erik ställa in sig och lät därför påbörja ett praktverk om den unge kungens far. Det var den svenske rikshistoriografen Samuel Pufen-

dorf som blev ansvarig för arbetet. Av den stora mängd med kopparstick som finns i boken kommer de flesta från teckningar gjorda av just Erik Dahlbergh. För att förhärliga kungens intåg i Malmö har Erik varit tvungen att använda hela bildbredden till det stora följet. 1600-talets Malmö var emellertid en långsmal stad. För att få med hela staden på bilden har därför följet av nöden tvingats ut i Öresund. I verkligheten kom man in genom Österport borta vid nuvarande Drottningtorget.

Bilden är otroligt intressant. Eftersom Erik under flera år var kommendant i Malmö har han haft en god kännedom om stadens utseende. Vi kan därför utgå från att vi här har en god återgivning av Malmö från sjösidan, den äldsta i sitt slag. Inte minst gäller detta den stora, medeltida strandmuren som sträckte sig från Malmöhus fram till våra dagars Drottningtorg. Låt oss därför kort göra en specialstudie av denna.

Det var i början av 1400-talet som man i Malmö på allvar satte igång med att bygga en ordentlig försvarsmur utmed stranden. Muren var ca fem meter hög och en meter bred och uppförd i tegel. Den gick fram där Norra Vallgatan i dag löper. Ett stort antal porttorn gjorde att malmöborna lätt kunde ta sig ut till sina fiskebåtar på stranden.

Det finns mängder med uppgifter om de olika strandtornen. På t.ex. baksidan av ett papper från sent 1500-tal har någon angett namnet på de olika portarna. Dessutom stegade en präst året 1586 avståndet mellan de olika tornen. Genom att vi exakt känner några torns läge kan steglängden anges till 80 - 90 cm. Mellan två torn blir dock avståndet 145 cm. Det händer att jag, när jag passerar just denna sträcka på Norra Vallgatan, för mitt inre ser en präst med vilt flaxande prästkappa komma emot mig, hoppande tresteg och skrikande ”76-77-78” osv. Givetvis måste dock den enorma steglängden bero på ett räknefel.

På Erik Dahlberghs bild ovan ses tre torn i strandmuren hitom den stora träbryggan. Samtliga portar är igenmurade, det var ju krigstider. Närmast intill Malmöhus låg ”Blå jyden port”, belägen där i dag den gamla Hovrättsbyggnaden ligger. Blå jyden var en borgare som vid mitten av 1500-talet hade en gård strax innanför porten. Han kom från Jylland, därav en del av namnet. Det andra porttornet, ”Ulckeporten”, låg invid Fiskaregatan. Vid avloppsgrävning i Norra Vallgatan år 1907 påträffades betydande rester efter detta porttorn.

Längre bort, vid Gråbrödersgatan, kunde vi arkeologer våren 1976 gräva fram resterna efter

tornet ”Blommeporten”. På 1500-talet berättades att porten uppkallats efter den sköka som förr bott strax innanför porten.

Till vänster på bilden skymtar ”Fergeporten” vilken ledde ut till den långa träbryggan där alla varor till och från Malmö togs omhand. Intill Fergeporten reser sig majestätiskt det stora runda tornet Flynderborg, Malmös äldsta försvarstorn.

Stenarna som stoppade en bussgata

Ibland spelar en ödet ett ordentligt spratt. En dag fick jag i TV av en händelse se en del ur en film om Henrik Schartau. Plötsligt dök jag själv upp i rutan i en 25 år gammal filmsnutt. Detta lade grunden till denna efterföljande text som jag tillägnar alla de som på den tiden kämpade och vann kampen om Gamla Väster i Malmö.

Henrik Schartau föddes i Malmö år 1757. Hans föräldrars gård låg i hörnet av Hyregatan och Engelbrektsgatan, alltså direkt bakom den nuvarande Saluhallen vid Lilla torg. Det här var barndomskvarteren för en av 1700-talets mest berömda predikanter i Sverige. Än i dag finns den s.k. schartauismen hårt rotad i Bohuslän. En välbevarad gård med en sådan personhistorik borde ha varit en värdefull klenod, speciellt som boningshuset var ett korsvirkeshus i två våningar från 1600-talet.

Men nu var det Malmö och det var vid mitten av 1970-talet. Hela östra city hade raserats av betongtokiga styrande, nu skulle samma sak ske i västra city. Liksom på öster skulle en bred bussgata

Henrik Schartaus hus i sitt förfall innan rivningen för bussgatans framdragning. Föreningen Gamla Väster har slagit till och målat huset och fönstren.

INGRID WILLMAN

skapas genom den gamla bebyggelsen. En mängd parkeringshus skulle byggas så att varje innevånare kunde få lagstadgade 1,4 parkeringsplatser i sitt närområde. Den gamla tobaksfabriken vid Västergatan mittemot Rosenvingeska huset revs för att skapa plats ett sådant bilhus. I dag står tomten fortfarande avriven. Den gamla fabriksbyggnaden vid Lilla torg, d.v.s. den nuvarande Saluhallen, skulle också rivas. Arkitektritningar på en betongskapelse i fem våningar av samma typ som Klarakvarteren uppe i Stockholm fanns redan färdiga.

Hur kan jag nu minnas allt detta? Det var på den tiden en av mina arbetsuppgifter som museiman att försöka hejda tosserierna och bevara de kulturhistoriska miljöerna. Jag fick snart kontakt med ett större antal entusiaster som vägrade att passivt se hur skövlingen av Gamla Väster skulle påbörjas. Under många och långa kvällsmöten skapade vi ”Föreningen Gamla Väster”. Henrik Schartaus gård utsågs till den primära försvarsbastionen. Föll den skulle bussgatan snabbt förstöra resten.

Hörnet av Hyregatan och Engelbrektsgatan under slutet av 1800-talet. Det var i detta hus som den berömde Henrik Schartau föddes året 1757.

Bilden ovan:
Stenarna som kanske räddade Gamla Väster.

Vilken härlig tid det var! Att få vara med dessa människor som förstod vikten av bevarandet av vårt svenska kulturarv. De två kringbyggda gårdarna med sina hantverkarmiljöer och utedass på gårdarna dokumenterades i både bild och text. Ägarna till gårdarna hade, hur otroligt det än låter, under några år medvetet sett till att de snabbt skulle förfalla. Alla takfönster hade lämnats öppna eller också krossats så att snö och regn kunde förstöra innanmätet. Dörrarna lämnades alltid vidöppna så att gårdarna lätt kunde bli vandaliserade. På detta sätt fick man en mycket bra motivering till att riva ”förfallet”.

En morgon var hela huset nymålat. Grönmålade barnbokskrokodiler och andra djur tittade ut från fönstren. På väggen var uppsatt en stor skylt: ”DÖDSDÖMT! Låt inte begravningen ske i tysthet!” Föreningen Gamla Väster hade slagit till. Vi kallade till massmöte och folk kom strömmande. Det var under detta möte som TV filmade. Därav den bevarade filmsnutten som jag råkade se här om dagen. Omgiven av kärntruppen stod jag där och berättade om varför husen skulle vara kvar. Två äldre kvinnor stal på ett underbart sätt hela föreställningen. Den 80-åriga Elsa Willemoth hade som barn bott på gården. Nu hytte hon med handen och utbrast:

- ”Di skulle skämmas att riva så vackra hus.”

Husen revs. Fornminneslagen skyddade inte dessa men marken som de stod på var fast fornlämning. Jag stoppade själv på plats grävskoporna från att ta bort de lagskyddade grundstenar som stack upp ur jorden. Stenarna gav föreningen andrum och tiden var med oss. Det blev aldrig någon bussgata och gatan breddades inte.

När djuren skulle ut ur staden

Malmö är inte enbart människornas historiska stad, den är också de fyrbenta djurens gamla stad. I dag ser man bara dessa i form av hästar, bärande poliser vid demonstrationer. För inte så länge sedan var det minsann ett helt annat djurliv i city!

Det kan vara svårt för den oinvigde att fatta hur bondlikt Malmö var för inte så länge sedan. Runt staden löpte ett försvarsverk av vallar och vattengravar. Utanför detta fanns de två värnen, d.v.s. en småhusbebyggelse koncentrerad utmed de södra och östra förstadsgatorna. Resten var åkrar, samt … inte minst … stora betesängar. Kreaturen betade av det fuktiga, frodiga gräset i sankmarkerna invid Kirseberget, vid Rörsjön och på Hästhagen söder om Malmöhus . Väster om slottet låg också betesmarker långt bort mot Limhamn.

Innanför stadsvallen var många av borgarnas gårdar uppförda precis som de kringbyggda gårdarna på slätten. Exempel på sådana ”bondgårdar” är än i dag Hedmanska gården vid Lilla torg och Bagerska gården vid Östergatan. Här höll man kreatur av alla de slag; både grisar, får, kor och hästar. År 1731 uppgick hela stadens boskapshjord till 346 kor, 186 hästar, 17 ungnöt och 162 får. Även om det var många djur var dessa förvånansvärt få per

En typisk morgonvy över Engelbrektsgatans södra del på 1700-talet som min gamle skolkamrat och senare arkeologkollega Torkel Möllerström uppfattat situationen.

hushåll. De flesta ägde endast en ko; den som hade mest var prosten Corvin med fyra råmande kreatur. Under slutet av 1700-talet ökades dock djurantalet något. På 154 gårdsägare gick det då 338 kor.

Förutom dessa djur hade vissa borgare djur utarrenderade till bönderna runt Malmö. Ta bara den rike handelsmannen Gorris Ledebur som vid sin död år 1676 hade 7 kor, 8 oxar och 11 får hos bönder i Östra Skrävlinge och Burlöv, ja också ända uppe i Stävie och Flädie. Själv hade han under sin livstid kunnat njuta av ljudet från 5 hästar, 4 kor, 3 oxar och 5 får ”himma i gaarden”.

Sedan uråldriga tider kunde borgarna mot ersättning låta sina djur gå på stadens betesmarker. Kreaturen delades upp i den östra, den södra och den västra hjorden. Vardera hjord vaktades av stadens fast anställda herdar. På våren och hösten skulle djuren tidigt varje morgon drivas ut på bete och på kvällen tas hem igen. Upp mot hälften av djuren var stallade i den södra och östra förstaden men förvånansvärt många tillbringade natten inne i själva staden. Den betalning som borgarna hade att erlägga skedde till ”tjureherrarna”. Är inte detta en härlig, kommunal titel! Dessa herrar skulle, förutom att agera pengaindrivare, också då och då ta sig en titt på fäladsmarken, d.v.s. betesmarken. Det gällde att alla trästängsel och grindar var i gott skick.

Kan ni se eländet när djuren tidigt i ottan skulle drivas genom Malmös gator! De samlades upp invid respektive stadsport. En djurflock borta vid Österport vid nuvarande Drottningtorget, en vid Västerport vid slottet och så en invid Söderport där vi har nuvarande hotell Temperance vid Engelbrektsgatan.

Problemen med djuren var givetvis många. Dumma kor kom allt som oftast galopperande på den härligt gräsbevuxna stadsvallen vid nuvarande Gustav Adolfs torg … för att nu inte tala om all den gödsel som avlämnades på gatorna. Problem med den feta tjuren fanns också. För givetvis hade staden sin egen tjur.

År 1729 kom det till Malmö styrandes kännedom att stadstjuren hade det alldeles för bra. Man köpte upp för mycket foder till djuret. Det anslogs hela 12 lass hö, 15 tunnor havre och 3 lass halm för detta maskulina välbefinnande. Malmös tjur gick nu en bister tid till mötes. Stadens revisorer hade nämligen börjat bli allvarligt effektiva!

Ta och ställ er mitt på Engelbrektsgatan och försök för ert inre se denna underbara bild av ett par hundra djur som varje morgon trängdes, råmade och lade högar av visitkort just här! Vid middagstid, på sommaren också vid kvällstid, drog ett stort lämmeltåg av mjölkerskor, d.v.s. pigorna i borgarehemmen, ut på markerna för att mjölka. Tro nu inte att mjölken användes speciellt mycket som måltidsdryck. Denna sed kom i bruk på allvar först under slutet av 1800-talet. Innan dess var det mycket öl, mer brännvin och lite vatten som var törstsläckarna.

Men plötsligt dyker fru Christine Pettersson upp! På 1870-talet satte hon upp den första mjölkaffären i staden. Denna låg på Landbygatan invid Lilla torg. Här stod den glada borgarekvinnan och sålde av sitt tämligen begränsade sortiment: enbart mjölk, grädde och smör. Folk skrattade till att börja med nästan ihjäl sig åt det löjliga fruntimret med sin idiotiska idé. Men Christine var en rekorderlig kvinna. Hon reste runt på landsbygden och fick bra kontrakt med bönderna. Affären växte och snart började allt fler mjölkbutiker dyka upp i Malmö. ”Fru Pettersson vid Lilla torg” hade blivit ett välkänt och aktat begrepp hos alla malmöbor.

Kanalkanterna fungerade förr ofta som promenadplatser för söndagslediga malmöbor. Till idyllen räknades dock inte odören från kanalen.

Kanalen – ett smutsigt förflutet

Det är en sommardag runt år 1914. Klockan är kring 12, de två flanerande damerna i typiska sommarhattar möter två arbetare på promenaden bredvid Norra Vallgatan. Längre fram i bilden spatserar en man med sin son och dotter. Det är en tillsynes idyllisk Malmöbild. Men i kanalen ligger en mudderpråm. Den berättar en helt annan historia.

Redan i slutet av 1800-talet var kanalen så igenslammad att man måste ha konstant muddring. Axel Danielsson, redaktör för tidningen Arbetet, har i en av sina skrifter berättat om Malmö kanal året 1894:

”Kanalen, som med sin halvcirkel, liknande två av havet utsända armar, skiljer förstäderna från gamla staden, röres upp av vågsvallet och sprider åt alla håll en tjock vidrig lukt av alla industrins upplösta avskräden, blandade om varandra. Vattnet är svart och tranglänsande, men efterhand som fabrikerna börjar uttömma sitt slamvatten uppstå olikfärgade fläckar kring kloaktrummornas mynningar, och var och en av dessa fläckar lukta på sitt sätt.

Här spyr fabriker av alla slag ut sin orenlighet; väverier, spinnerier, verkstäder, kritbruk, slakterier, oljeslagerier, tvättstugor och garverier - fabriker som lämna i annan form choklad, karameller, margarin, maccaroner, korv, senap, blanksmörja, ättika, tändstickor, cigarrer, bläck, guano, tvål och parfymer. Själva bouqén på det hela skänka rännstenarna, vars innehåll långsamt rinner utmed kanalens bankar. Så bildas stadens atmosfär.”

Han kunde verkligen formulera sig, den gode Axel. Med sin syrliga stil berättar han också om muddraren på mudderverket Herkules som gick i kanalen:

”Skepparen på denna trista farkost, en gammal gråskäggig och solstekt man, hade för länge sedan tröttnat på muddringen såsom resultatlös, men han muddrade ändå.”

Det hände att passerande kastade glåpord till honom. Då tog han sin kritpipa ur munnen och skrek ursinnigt:

- ”Det syns nog inget resultat av att jag muddrar, men om jag inte muddrade, skulle ni få se på resultat!”

Malmö kanal är en underbar tillgång för vår kära stad. Vem kommer väl inte ihåg den årliga kanaltävlingen mellan Teknis, Sjukis och Käftis! För eventuella glömska läsare kan berättas att detta var en roddtävling med tre stora livbåtar som varje år gick av stapeln mellan tekniska gymnasiet, sjuksköterskeskolan och tandläkarskolan. Starten var Slussbron nära Schougens bro och det hägrande målet Davidhallsbron. Vem som en gång kommit på denna knasiga tävling vet jag inte. Jag var i varje fall själv med året 1967.

Kanalkamp på 1960-talet. På den tiden gick det lite våldsammare till än vid våra dagars drakbåtspaddlingar under den årliga Malmöfestivalen.

De tre båtarna som skulle användas var livbåtar till den enorma färjan Gustav V som låg inne på översyn på Kockums. Vi var många teknister som på kvällen rodde båtarna runt Kockumsområdet, in genom det trånga hamninloppet och in i kanalen till morgondagens startplats. Det hela drog ut på tiden, årorna var som mindre trädstammar. Först i nattens mörker kom livbåtarna fram till hamninloppet. På något märkligt sätt hamnade nu alla båtarna med relingarna mot varandra. I samma stund kom tågfärjan Malmöhus backande i mörkret. Malmöhus ansågs vara sundets vackraste skepp. Jag kan intyga att från vattenytan denna natt fanns inte tillstymmelse till skönhet, allt var bara väldigt hotfullt.

Givetvis hade vi inga lanternor och ljus ombord. Paniken spred sig - ju mer de två fria yttersidorna i livbåtsgyttret rodde ju mer klumpade vi ihop oss. Då inträffade en sådan där konstig sak som ibland bara sker. Någon tog plötsligt kommandot - och alla lydde. Livbåtarna började röra sig mot pirkanten. Med bara några meter till godo gled Öresunds stolthet förbi tre livbåtar från tidigt 1900-tal.

Starten på roddtävlingen från Schougens bro tolv timmar senare gick galant. Alla knep var tillåtna men … sjuksköterskorna skulle alltid komma först i mål. Här var det minsann ingen som tog kommandot. Det hela blev som vanligt en enda stor villervalla. Det var också många deltagare som tog sig en ofrivillig simtur i kanalen under färdens gång.

Att vi vågade! Några år senare uppdagades att kanalens vatten var så dåligt att det utgjorde en ren hälsofara. Hela vattenleden fick muddras och rensas. Resultatet blev så klart vatten att alla politiker stolta kunde spegla sig i detta och mena att de gjort en viktig insats för staden. Ett nästan hundraårigt mudderprojekt var därmed till ända.

När skökan blev faraos dotter!

Murarna till det gamla Rosenvingeska huset vid Västergatan har upplevt mycket av Malmös historia passera revy. Bor du kanske i ett modernt radhus? Då kan det kanske vara kul att veta att detta faktiskt är det äldsta bevarade radhuset i staden. Här bodde på 1530-talet en mycket rik kvinna.

Anne Mogensen Jensen var dotter till borgmästaren Peder i Helsingör. Hon var själv gift med Mogens Jensen som var ingen mindre än kung Christian II:s skrivare, d.v.s. sekreterare med ett modernare ord. Mogens dog år 1528 och änkan flyttade snart in i det ståtliga huset vid Västergatan. Året 1534 satte hon upp den ståtliga bildstenen ovanför sin ingång. Hennes mans vapen, en ros och en vinge, pryder stenen tillsammans med hennes eget vapenmärke, två liljor.

Den vackra bildstenen från år 1534 pryder fortfarande sin plats i Rosenvingeska husets gamla murverk.

Det Rosenvingeska huset invid Västergatan är en av de verkliga juvelerna bland Malmös bevarade byggnader från 1500-talet.

Försök att läsa texten på stenen. Klarar du det är du att gratulera. Den är nämligen skriven på gammal plattyska. På svenska blir det hela följande:

”Ack människa, betänk din lott,
Hur Gud av jord dig skapat blott,
Hur döden smyger, tjuven lik,
Och rycker bort både arm och rik.”

Rik var förvisso denna inflyttade kvinna från Helsingör. Hennes son, senare ägare av huset, blev vad det led borgmästare i Helsingör och dessutom kungens toldere, d.v.s. skatteindrivare. Det var han som hade att se till att Öresundstullen betalades av alla skepp som passerade sundet. Guld var en metall som var välkänd i detta hem.

Egentligen är det otroligt att den vackra stenen bevarats i helt oskadat skick. År 1815 täcktes nämligen både sten och fasad av ett tjockt putslager. Den gamle malmöforskaren Einar Bager hjälpte till att hugga ner putsen våren 1950 på jakt efter stenen. Han har själv berättat för mig vilken fröjd och förvåning det var att frilägga detta, av ödet, oskadade mästerverk. Fler otroliga saker skulle emellertid inträffa under det gamla huset restaurering i början av 1950-talet.

En igenmurad tegelnisch dök plötsligt upp under yttermurens tjocka putslager. Einar blev bokstavligt talat eld och lågor. Med en hammare och järnmejsel högg han snabbt bort en av de tegelstenar som använts vid igenmurningen av nischen.

- ”Du kan tro att det var spännande att sticka in handen i det dolda hålrummet bakom igenmurningen. Det var något som skramlade och ramlade omkull. Vi hade funnit skatten.”

Jag kan fortfarande tydligt se Einar framför mig livs levande när han berättade historien. Men det var nu ingen skatt man funnit:

- ”Då slog mig en hemsk misstanke. Jag rusade i full fart nerför byggnadsstegen och in i huset. Och mycket riktigt. Vi hade kommit rakt in i kökets porslinsskåp. Det blev svårt att förklara varför en del saker ha-de trillat ner och gått i kras!”

Det Rosenvingeska huset är verkligen en byggnadshistorisk raritet. Här finns bara så mycket att upptäcka. Ta t.ex. fasaden ut mot Västergatan. Två stora valvbågar av tegel finns mitt på muren, se bilden. Här fanns under 1500-talet två utskjutande handelsbodar i trä. Bodarna sträckte sig in i själva huset, därav de två portbågarna.

Innertaket i husets bottenvåning var intakt men det hade på 1800-talet försetts med gipsstuckatur. Einar var själv uppe på stegen och knackade bort denna takputs. Vad skulle man väl inte finna för ett underbart trätak under gipsen! Besvikelsen var stor. Vanliga råa träbjälkar och träplank! Men under arbetet föll en mängd pappersbitar som snöfall ner över min gamle vän. Förvånat konstaterade han att dessa hade en tryckt dekor och var målade.

Besvikelsen utbyttes nu i triumf. Taket hade i slutet av 1500-talet blivit täckt av en papperstapet, Nordens i dag äldsta kända. I Malmö blev tapeter vanliga först långt in på 1700-talet. Du kan finna några av arken från Rosenvingetapeten till allmänt beskådande i Malmö museums medeltidssal.

Vackra kalkmålningar från 1500-talet blottades när man började knacka bort putsen på väggarna inomhus. Speciellt i det västra bottenvåningsrummet - det med tapeten i taket - var mycket av de ursprungliga kalkmålningarna från 1500-talet bevarade. Dessa är utförda i en speciell gråblå nyans. Ett rikt, målat bladverk täcker väggarna och här och var tittar olika ansikten fram. Samma gråblå färgskala har påträffats i andra bevarade hus i Malmö från tidigt 1500-tal. Ta bara sovkammaren i Jörgen Kocks tegelpalats från året 1524. På väggen har en vacker målning i den gråblå färgen bevarats, troligtvis målad till kung Gustav Vasas besök i Malmö i augusti 1524. Kungen använde ju detta rum som sovrum. En målning i bottenvåningstaket i det närliggande Gleerupska huset från år 1532 bär också fortfarande denna färgskala. I dag är det västra bottenvåningsrummet i Rosenvingeska huset Malmös bäst bevarade 1500-tals interiör.

En väggmålning i angränsande rum ställde till problem för Einar Bager och konservatorn Folke Malmberg. Det var en bild från 1600-talet föreställande farodottern Uarda som finner Moses i vassen.

Faraos dotters ansikte var emellertid svårt skadat. Vad göra! Målningen krävde ju ett ansikte.

Jag minns det som i går när Einar berättade för mig. Under en kaffepaus på ett angränsande café hade plötsligt Einar huggit tag i konservatorn:

- ”Där är hon ju, faraos dotter!”

In på cafét hade Gamla Västers på den tiden mest beryktade ”galanta” dam gjort entré. Frågan är om hon någonsin har blivit så uttittad under en kaffepaus. När sedan restaureringsarbetet fortsatte var det denna dam som fick låna ut sina ansiktsdrag åt 1600-talets Uarda. Det kan låta som en Piratenhistoria men den är helt sann.

Ett hus med historia uppåt väggarna.

Byggdammet yrde och byggnadsställningarna svajade. Året var 1966. Vi teknister på byggnadsingenjörslinjen var på ett studiebesök för att uppleva det verkliga livet. Läraren ville att vi skulle se den märkliga restaurering som då höll på att slutföras i Malmö. Detta kom att bli mitt första möte med Jörgen Kock.

Kockums hade köpt in och börjat restaurera den rike borgmästaren Jörgen Kocks ståtliga palats från 1520-talet, beläget invid Stortorget. I köpet ingick också, mot extra tillägg, det unika porträttet av Jörgen själv som alltid funnits i huset. Nu stod vi där, framtidens ingenjörer, och blickade på en skäggig man med lustig ”keps”, eller barett om man ska tala 1500-talets språk. Här var mannen som kunde konsten att bygga stort redan för femhundra år sedan, påtalade guiden med stolthet.

Guiden var ingen mindre än Einar Bager, fullständigt okänd för mig då men, som sagt, en nära vän senare under livet. Einar var en av de verkligt stora kännarna av Malmö. Under sitt mer än hundraåriga liv hann han med mycket, inte minst när det gällde att gräva i de tonvis med gulnade papper som på Malmö stadsarkiv berättar om vår stad. Nu stod han här och berättade om Jörgen Kock, den rikaste av de rika i Malmö historia.

Jörgen dyker upp i Malmö plötsligt och utan förvarning, i varje fall om man får tro källorna. En dag 1518 finns han här bara, i samma stund som Christian II utnämner honom till myntmästare i Malmö. Han kom från Tyskland och året 1531 var han 44 år men mer vet man inte om hans bakgrund.

Att vara kungens myntmästare i Malmö var vid denna tid en ytterst betydelsefull post. Myntverket låg ju på det gamla slottet Myntergården som vi besökt tidigare. Det var betydande mängder av guld och silver som smältes här i de stora metallugnarna

Originalmadonnan från Jörgen Kocks hus. Trots att reformationen förbjöd Mariabilder var det ingen som vågade be den mäktige Kocken att plocka ner sin ”avgudabild”. Med pengar följer alltid makt.

Jörgen Kocks ståtliga tegelpalats från 1520-talet var en gång ett av Nordens mest påkostade borgarhus.

och myntmästaren hade rätt till en viss procent av all myntning. Strax efter Stockholms blodbad året 1520 befann sig Jörgen i Stockholm för att till Malmö smältugnar hämta silver från både Sverige och Finland. Under fem år myntades för över en halv miljon mark, en vid denna tid ofantlig summa. Mängden representerar emellertid endast de kvittenser som blivit bevarade; antalet nyslagna mynt har varit betydligt större.

Jörgen blev snart utsedd till borgmästare i Malmö. Innan Christian II flydde från Köpenhamn och Danmark våren 1523, lät han på Malmö redd lasta några av krigsskeppen med nypräglade silvermynt av hög valör. Jörgen Kock hade utfört sin sista leverans till sin herre. Efter att ha hållit staden mot en belägrande här under den tid som han lovat kung Christian II, kapitulerade Jörgen och Malmö. Genast lånade myntmästaren den nye kungen Frederik I enorma summor och blev den 15 augusti 1526 som tack adlad. Han fick som adelsmärke en sköld vars ena halva var röd, den andra vit. I det röda fältet satt en vit lilja och i det vita en röd lilja. I det smalare tegelhuset upp mot Stortorget finns fortfarande på ena väggen Jörgen och hans hustru Citzes äldre borgarvapen målade. Uppenbart har alltså huset och målningarna fullbordats innan utnämningen till adelsman.

- ”Han var otrolig på att samla pengar”, berättade Einar den där dagen 1966. ”Se här, vilken väggmålning vi tagit fram i hans vardagsrum. En råtta som gömmer sig i en mans skägg. Det är det gamla ordspråket: ´Råtta söker bo i lat mans skägg´ som åsyftas. Bilden har Jörgen säkert haft som ett verkligt avskräckande exempel!”

I ett annat rum höll konservatorn på att frilägga ytterligare en väggmålning. Einar berättade om motivet där kung David från Bibeln står och kikar på en naken och badande Bathseba. Tyvärr hade emellertid kvinnan blivit borthuggen på 1700-talet! Jörgen Kock har säkert bekostat målningen till det att huset stod klart året 1524. Gustav Vasa gästade ju då Malmö och hade sitt sovrum i just detta rum. Den svenske kungen var vid den tiden endast en ung pojkspoling och värden i Malmö erbjöd honom tydligen pornografi uppåt väggarna. Så väl trakterade myntmästaren och borgmästaren sin svenske

Jörgen Kocks porträtt från året 1531 finns fortfarande bevarat i Kockska huset.

gäst att han blev utsedd till fadder vid Gustav Vasas son Eriks dop i Stockholm året 1533.

Är det inte märkligt! Samme man som tillverkat alla de mynt som möjliggjort för danskkungen att i Stockholms blodbad hugga huvudet av Gustav Vasas far blev nu fadder för bödeloffrets barnbarn! Han var i sanning en riktigt skicklig filur, den där borgmästaren Jörgen Kock.

På våren 1534 började i Danmark ett blodigt inbördeskrig som går under namnet ”Grevefejden”. Kungen Frederik I hade dött och i stället för att välja hans son Christian III ville städerna Köpenhamn och Malmö återinsätta den fångne kungen Christian II på tronen. Jörgen Kock tog initiativet till upproret. En dag lurades länsmannen på Malmöhus i en fälla och tillfångatogs på stadens rådhus. Samtidigt fängslades ett flertal adelsmäns söner som gick i Malmö latinskola. Till att börja med gick kriget bra för upprorsmännen. En samtida nidvisa om Jörgen Kock visar mannen i all sin prakt:

> ”Nu han väl spatserar på Malmös gator,
> och låter sig beses i sin pansarplatta
> för att man ska tänka att han så manlig är,
> låter han ett draget slagsvärd efter sig bära
> och två bardisaner och en hakebössa.
> Så färdas han till kyrkan som en manlig furste.”

Vid ett slag utanför Helsingborg i januari 1535 blev emellertid den skånska armén förrådd och Jörgen fick hals över huvud fly tillbaka till Malmö. När staden tvingades kapitulera efter en lång belägring fortsatte hans flykt över till Köpenhamn. Här slöt upprorsmakarna fred med den nye kungen. Först efter det att Jörgen fått knäfalla i vägsmutsen utanför Västerbro och be om nåd skonades hans liv. Ett halvt år senare hade han lånat den nye regenten en stor summa pengar och på så sätt återfått sin status. Karlen var så rik att den mäktige adelsmannen Mogens Göje lär ha utropat: ”Han har mer ränta vart år av fastigheter innanför porten i Malmö än 3000 daler!” Summan var lika stor som hela det dåtida Malmös offentliga årsintäkter.

Under restaureringen av huset på 1960-talet var det bl.a. antikvarie Rikard Holmberg som ansvarade för alla undersökningarna. Denne Rikard hade storstilade planer på att publicera alla forskningsrön som insamlats om huset. Först skulle han emellertid ha färdig sin doktorsavhandling. Rikard var en människa som jag som ung forskare såg upp till. Han vågade nämligen ifrågasätta mycket av det som var vedertagen ”fakta” i vår skånska historia. I stället kunde han komma med nya, till synes helt galna teorier. Hans avhandling togs därför emot på ett oförskämt sätt våren 1977. Jag satt själv med i publiken och inom mig steg en allt hetare önskan att få strypa den danske opponenten. Mycket av det Rikard då hycklades för har emellertid senare visat sig vara rätt. Kärnan i Helsingborg är t.ex. numera bevisligen byggd på 1310-talet - detta finns redan framlagt i Rikards avhandling. Borgen i Borgeby är från Harald Blåtands tid - denna uppgift finns också i hans avhandling.

En dag 1978 stod Rikard på mitt tjänsterum på Malmö museum.

- ”Hej, jag emigrerar till Sydamerika. Mitt flyg går om två timmar!”

Två lårar med allt forskningsmaterial från Jörgen Kocks hus bars in på rummet.

- ”Nu får du ta hand om det här. Jag litar på att du får det publicerat!”

Sen bara gick han. Vad gör man inte för en gammal vän. Boken om Kockska huset kom ut år 1980.

Lasse Holmqvist som Jörgen Kock. År 1986 gjorde den publikkäre Lasse en serie på fyra Tv-program med titeln Kring Lilla torg. Författaren fick då agera sakkunnig kring många episoder i Malmö historia.

Östergatan sett från Adelgatan. Renligheten på gatan bedrar- åtminstone om man talar om hur det var på denna plats förr i tiden.

Utblickar från ett gathörn

För några år sedan byggde Malmö stad för stora pengar om Östergatan framför S:t Petri kyrka. Man påstod att man ville återge gatan sin gamla prägel. Jag häpnade inför denna tidningsuppgift. Man får hoppas att denna uppsatta målsättning var en tidningsanka. För var är annars den knaggliga kullerstensläggningen, hästgödseln och den smutsiga sörjan och - framför allt - var är människorna och den livliga handelskommersen. Just detta parti av Östergatan är för mig en av de dödaste gatsträckorna i Malmö city - även efter ombyggnaden.

Så har det verkligen inte varit förr. Denna gatstump är nämligen Malmös hjärta. Ja, jag menar knappast dagens mittpunkt men väl staden centrum för inte så många hundra år sedan. Malmö grundades på 1200-talet nere vid stranden till Öresund. Här har det säkert gått fram en smal och sandig väg redan före stadens tillkomst. Den låg på en lång sandrevel som då skiljde sundets vatten från den stora sjö som sträckte sig från Värnhemstorget till Kronprinsen. Det var denna landsväg som kom att bli huvudgatan i det äldsta Malmö. Namnet blev ”Almenningsgadhen”, senare ”den lange Adelgade”, i våra dagar Västergatan, Adelgatan och Östergatan.

Som arkeolog har jag åtskilliga gånger grävt i Östergatan. Eftersom gatan är lagd på den högsta delen av sandreveln ligger den ursprungliga sanden bara en dryg meter under den nuvarande gatubeläggningen. Här, på toppen av den låga sandhöjden, har det såldes inte bildats tjocka kulturlager

på gatan. Kulturlager är ett finare arkeologiskt ord för avfall och dynga. Det var främst i de små naturliga svackorna utmed sandreveln som man fyllde på med avfallet. Bara ett sextiotal meter norr om Östergatan, vid Norra Vallgatan, är t.ex. kulturlagret tre meter tjockt.

Det var i sanden utanför Skandinaviska Enskilda banken som jag första gången träffade på ”lerbottnar” i Malmö. Lerbottnar är ett fenomen som gäckar arkeologernas fantasi. I sanden har man grävt grunda hål på mellan en till kanske fem kvadratmeters storlek. Bottnarna i dessa hål har täckts med ett tunt lager av fin lera. Lerbottnar verkar ha grävts endast under de skånska kuststädernas allra äldsta tid. De lerbottnar jag fann på Östergatan är inget undantag. De måste ha funnits nästan innan staden vuxit upp vid mitten av 1200-talet. Groparna var nämligen igenfyllda av tämligen ren sand; något kulturlager runt omkring har alltså inte funnits när de var i bruk.

Vad har dessa mängder av lerbottnar använts till? En arkeolog kom en gång med sin högst personliga förklaring. Östergatan kan ha varit platsen för den första Skånemässan. Smarta malmöbor visade upp hål i marken som en försäljningsprodukt och lurade de övriga dumma skåningarna att köpa både patentet och råvaran lera för att de själva skulle kunna bygga sådana hål hemma hos sig. Tanken är för mig som gammal malmöbo lockande! Tänk om vi lurade medeltidens Skanörsbor, Ystadsbor och Simrishamnare! Ge mig dock ett bättre tolkningsförslag så bjuder jag kanske på champagne.

Tillbaka till stadens önskan att återge denna del av Östergatan sin gamla miljö. Låt oss höra vad tobaksarbetare Winquist har att berätta om just miljön på 1800-talet i det hörn som visas på bilden. Har ni svårt att läsa det skrivna, gör då på det sätt som Einar Bager tipsade mig om en gång:

- ”Sven, har du svårt att läsa någon gammal handskrift - läs den då högt. Då arbetar både din högra och vänstra hjärnhalva och resultatet är förbluffande.”

På den genuina malmödialekt som återges nedan åsyftar ordet ”krok” ett öppet toaletthörn:

”För i tiden bötades inte för osnyggande på almän gata till och med på jusa dagen. Var di så en krok, så satte di säj ner både onga och gamla, så åm en sådan krok dän wa fullad med mänsjosmuts fårst i vickan, så fick dätt liga tils lördagsäftårmidag, och såmliga hade då säj en rulebör full. För här sopades aldrig mer än åm lördagen.

När dän gamla Kronemagasinet stod där nu Malmö Sparbank (1880) är bygd, där va dän stårsta kroken för sådant bruk. Och där gick alltid husar på vakt åm natten för där va pänninge ränter i kanselibygnaden åt Adelgatan. Så mit för bode en lagman såm hite Volf. Han hade en piga såm hade en husar till fästeman såm va på vackt åm kvällen mit för Volven. Och sama dag hade pigan lagat blodkårv och hon skule åm aftonen smy ut en talrick blodkorv till husaren. Män när hon nu kåm hän i den döra smotsiga kroken, så falt hon och tapa talricken i smotsen och all blokårven där i blan.”

Berättelsen fortsätter men jag ska bespara er de vidare detaljerna om vad pigan serverade sin älskade. Jag är dock nästan säker på att hon inte blev gift med husaren.

Var det månne denna typ av gatumiljö som Gatukontoret ville återställa när man ”gav tillbaka gatan

sitt forna utseende!” Man får i så fall vara mycket glad över att de misslyckades.

I Malmö är helvetet en trevlig plats!

Det är en dag i slutet av medeltiden, låt oss säga förmiddagen en vårdag 1461. På en hög byggnadsställning står några män med målarpenslar i händerna.

- ”Vet du”, säger den ene, ”de som bor i Malmö är smådjävlar hela högen!”
- ”Sant sa du”, säger den andre. ”Låt oss befästa att malmöborna gillar helvetet!”

Och så började de på kapellets vägg måla av de innevånare i den tidens storstad Malmö som efter döden kommit till helvetet. Och det märkliga med målningarna är att alla skrattar! Fortfarande, efter mer än ett halvt årtusende, kan du se dessa nöjda människor. De bildar en av många grupper i den fantastiska bildskatt som finns i Krämarkapellet i S:t Petri kyrka.

Krämarkapellet uppfördes runt året 1460 direkt norr om S:t Petris höga torn. Tornet vilar verkligen på lös sand - det har nämligen störtat två gånger. Första gången var år 1420. På den tiden låg Malmös rådhus direkt norr om kyrkogården, ut mot Östergatan. Den stackars stadsskrivaren hade just inköpt en dyr pergamentsbok där han planerade att skriva in viktiga händelser i stadens historia. Här satt han nu; boken var uppslagen, fjäderpennan låg i handen … och då hände det. Förskräckt skrev han de första meningarna i boken:

Helvetet var för medeltidsmänniskorna den värsta av alla platser. Varför då denna skånska glädje?

”År 1420. Ack hur hastigt nedstörtade inte kyrkans torn!”

Hela tornet landade rakt utanför hans fönster. År 1442 hade ett nytt torn byggts upp men då var det dags för nästa stora ras. Först efter det att ytterligare ett torn uppförts, det nuvarande, kunde man bygga Krämarkapellet. Det är lika bra att jag här och nu utfärdar en liten varning. Ibland lossnar kalkbitar från kapellets valv och sprickan mellan valv och torn blir allt större. När kommer kyrktornet att falla en tredje gång? Grundläggningen är inte av den bästa kvalitet.

Krämarkapellet bekostades av den tidens rikare hantverkare. Ett myller av helgon, människor, djur och de mest fantasieggande monster finns att beskåda. Ge dig tid till detta. Ta gärna med en kikare; det är högt till takvalven. Bland helgonen intar S:t Petrus och S:t Paulus hedersplatsen; du ser dem direkt du kommer in i kapellet. Mellan sig har de Veronicas svetteduk. Veronica var den kvinna som störtade fram och torkade av Jesus ansikte när han bar korset till Golgata. Jesus ansiktsbild blev som tack kvar på tygbiten.

På kapellets väggar finns det en mängd realistiska djurmotiv. Duvan hänger över evangelisterna, vilka alla är symboliskt närvarande i form av djur; Lukas som en oxe, Johannes som en örn och Markus som ett lejon. Till höger om Paulus sitter i ena valvslutet en katt som fångat en präktig råtta i munnen; faktiskt Malmös äldsta avbildade råtta. Och i en valvsvickel sitter något så unikt som en uggla som spelar på säckpipa! Musikintresset i Malmö har verkligen gamla och märkliga traditioner.

Det finns faktiskt så många djurbilder i vår kristna konst att jag en gång fick frågan från en

Glada malmöbor i helvetets bastu.

mycket förvånad japan som åhört en av mina guidningar i Krämarkapellet:

- ”Varför tillber ni kristna djuren som gudar?”

Givetvis hade han missuppfattat situationen men jag själv fick tid att reflektera. Att studera gammal kyrkokonst är faktiskt som att ta sig en promenad i Köpenhamns Zoologiske Have.

På själva tornväggen i kapellet finns tre praktfulla målningsmotiv. Till vänster S:t Göran och draken. Medan Göran tar sig ett nappatag mot odjuret står prinsessan på knä och ber för sin hjälte. Hennes mor och far har stått uppe på muren till en stad i målningens bakgrund men med åren har föräldraskapet upphört då de två fallit sönder i putssmulor. Till höger finns en målning som visar hur Jesus pres-

sas ner i en vinpress tillsammans med vindruvor. På detta sätt förklaras nattvardsvinet som Kristi blod. Mitt emellan dessa två motiv står den helige Laurentius med sitt grillhalster. Helgonet blev avrättad genom att grillas levande. Detta bekom honom inte speciellt; enligt en mycket gammal legend ska han efter en stund ha sagt till grillmästarna:

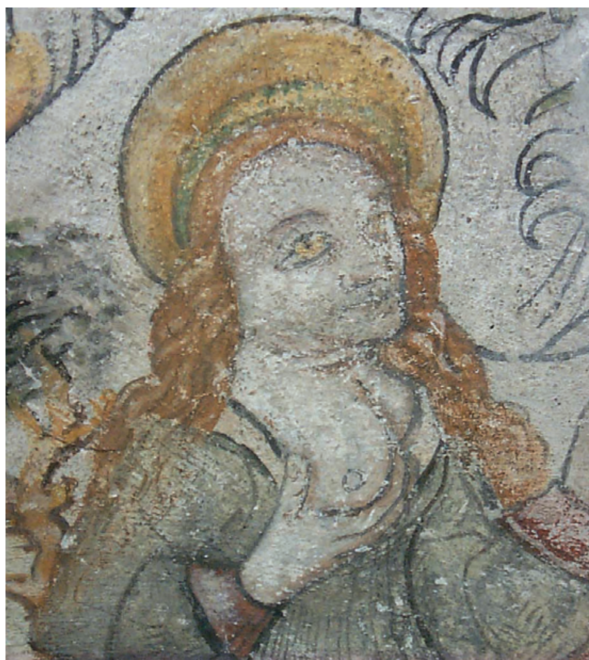
- ”Nu är jag färdiggrillad på den här sidan, vänd mig nu!”

På kapellets andra väggar dansas det en märklig dans. Bilderna är tyvärr lite svaga av tidens tand men man ser tydligt det groteska i denna Malmös äldsta avbildade dansscen. Här dansas det nämligen pardans med partners som inte är av denna världen. Först ut är kungen som dansar med döden i form av ett benrangel. Därefter kommer en biskop som också har en benig partner; lite längre bort tar borgarfrun en svängom med ett skrattande skelett. Detta dödsdansmotiv blev mycket populärt i Europa under den stora digerdödens tid, dvs. ca 1350. En präst såg då en natt hur nyligen begravda döda dansade ringdans på kyrkogårdens gravar med gamla benrangel. Men nog är det konstigt att de alla ser så väldigt glada ut här i Malmö.

Tillbaka till där jag började; de skrattande i helvetet. Målningen finns direkt över ingången till Krämarekapellet. Här sitter Jesus på regnbågen och ur hans mun utgår lag och evangelium, på bilden i form av ett svärd och en lilja. Till höger har han Johannes döparen som har det skrattande helvetet under sig. Till vänster sitter jungfru Maria. Hon har helt ogenerat lyft upp sitt ena bröst. Under henne ska enligt det liturgiska mönstret paradiset finnas.

Evangelisten Markus är i Krämarekapellet avbildad som ett skrattande lejon.

Jungfru Maria visar stolt upp sitt blottade bröst.

Nog är det märkligt att malmöborna skrattar i helvetet men av paradiset finns inget kvar, bara en tom vit yta. All målad, paradisisk puts har trillat av!

Spökkon och lerhuvudena i S:t Petri

Åtta meter över markytan är de placerade, de gåtfulla konstnärsalstren. De var gamla redan när Columbus upptäckte Amerika, än äldre när Linné år 1749 besökte Malmö. De sitter där än - Malmös äldsta och mest anonyma konstverk!

S:t Petri kyrka bjuder på många spännande överraskningar för alla de som vill leka lite historiska detektiver. Vi människor är bra konstigt funtade; vi tittar bara rakt framåt och åt sidorna utan att höja blicken. Rannsaka bara dig själv. Hur många gånger när du går runt i Malmö city lämnar din blick gatuplanet för att utforska allt det otroliga som husfasaderna högt däruppe erbjuder? Och ändå sitter mycket av vår historia bokstavligt talat uppåt väggarna.

Malmös äldsta bevarade konstverk hittar du just här uppe. Du får dock smyga dig runt S:t Petri kyrka på ”fel” sida, d.v.s. till den norra sidan som alltid ligger i skugga. Ytterst få malmöbor går denna vägen, alla söker sig utmed södra sidan vid Själbodgatan. Strunta nu i vad andra gör och ta den andra vägen nästa gång. Då ser du uppe i takfoten kring koromgången ett stort antal, ca 15 cm stora djurhuvuden. Dessa har skurits ut ur den fuktiga leran innan lerstenen bränts till tegel. Vi befinner oss på 1310-talet.

När det nya Malmö museum stod klart år 1901, i nuvarande Stadsbibliotekets gamla byggnad, hade man för den stadshistoriska utställningen låtit gjuta av dessa skulpturer i gips. På 1950-talet kastades kopiorna in i ett magasin och for där verkligt illa. Här låg de tills jag en dag år 1985 åter tog och satte upp dem i medeltidsutställningen på Malmö museum. Kanske finns de kvar där än - om inte, ta med en kikare om du ska se originalen i detalj. Då kan du nämligen tydligt se de kristna kors som ristats i djurens pannor. Vad är detta för någonting? Varför sitter dessa huvuden här?

När man lade grundstenen till den nuvarande S:t Petri kyrka på 1310-talet är det troligt att man gjorde detta just på den plats i norra koromgången där figurerna sitter. Direkt intill djurhuvudena löper nämligen inne i muren spiraltrappan upp till vinden över valven. Det är därför logiskt att man redan i

byggstarten fört upp denna trappa, Malmös äldsta bevarade. Om murpartiet med djurhuvudena varit den första väggen som restes, kan djurhuvudena och de kristna symbolerna ha haft till funktion att köra bort de mörka krafter som alla då visste fanns åt norr. Det hela blir än mera sannolikt eftersom man på ett djurhuvud har ristat in ”AD 1__”. Som Einar Bager konstaterat kan här ha stått årtalet för Petrikyrkans grundläggning. AD står för latinets Anno Domine, d.v.s. ”I Herrens år”. Tyvärr har en slarvig tegelslagare råkat sätta ett tumavtryck i den våta leran precis över årtalet. Kul med ett gammalt tumavtryck men det exakta årtalet hade varit än roligare att ha bevarat!

Från S:t Petri kyrktorn har de medeltida nattvakterna säkert sett både det ena såväl som det andra av märkliga saker. Rädslan för onda och mörka krafter fanns alltid innanför murarna. Hör bara vad ett ögonvittne nedtecknat i en bok från året 1588:

Detta är Malmös äldsta konstverk. Djurhuvudena är formade i den våta leran innan bränningen till tegel.

”Den 3 april i samma år om natten mellan elva och tolv blev sett av luren och tornväktarna här i Malmö först en liksom eld, for över himmelen i en mörk natt, mycket klar röd och skinandes, och strax i en sky blev sett en fruktansvärt hemsk stor man och lång, med en oerhört bred hatt på, som hängde ner över hans skuldror, ett långt vitt skägg, som verkade att fladdra hit och dit för vinden. Dessutom vite byxor och en gammal kappa och bägge hans armar och händer var i sidan utspända. Detta varade väl en kvart, och sedan i en anden sky försvann och delad i 4 delar. Vad vill Gud, det vill betyda!”

I S:t Petri kyrka levde skräcken för onda krafter i norr kvar långt in på 1800-talet. Det berättas att nattvakten i kyrktornet skulle blåsa en gång i kvarten i luckorna åt alla fyra väderstrecken utom åt norr. Om han även tutade åt norr skulle nämligen spökkon komma farande:

Uppe vid takfoten till koromgången på S:t Petri kyrka finner du några märkliga små skulpturer.

ARL GERNER

”Män forntidens saga berätade att när sante petri kjyrka blev bygd så murade di in en levande kalv och dän spökade uppe i tornet åm nättårna så tornväktaren inte tordes blåsa i sin lur vid nåra sidan.” Finns det kanske ett samband mellan legenden och djurhuvudena som sitter i norr. De ser ju faktiskt ut som kohuvuden!

När man övade bröstsim från tornspiran

- ”Tycker att sprickorna i kyrkan har blivit lite större på senare tid!”

Jag träffade en ung men ändå gammal trotjänare i S:t Petri kyrka som uttryckte vissa farhågor. Detta hände i samband med den inklädning av kyrkan i byggnadsställningar som pågick år 2001. Vi enades dock om att de nog visste vad de gjorde, de som åkte hiss utanpå tornmuren för att nå till sin upphöjda arbetsplats. Samtalet gjorde emellertid att jag dedicerar nedan skrivna rader till vårt gamla kyrktorn mitt i Malmö.

S:t Petri kyrka, vars kordel, d.v.s. den östra delen, troligtvis invigdes redan året 1319, stod helt klar först i slutet av 1300-talet. Den långa byggtiden har säkert berott på att digerdöden hemsökte staden åren 1349-1350 med troligtvis förödande verkningar. På 1380-talet har emellertid allt varit klart, kanske i samband med det stora nordiska kyrkomöte som hölls i kyrkan vid denna tid. Det äldsta västtornet låg då och ”red” på den västra delen av långhuset. Först senare byggdes det nuvarande tornet.

Asfaltarbete i Kyrkogatan när 1900-talet var ungt. I bakgrunden reser sig majestätiskt S:t Petris kyrktorn.

Den 29 oktober 1560 slog blixten ner i den höga tornspiran. I ett brev från Jens Lavrensen till Mogens Gyldenstjerne berättar han om hur åskan drabbade Malmö klockan 10 ”med en så svår ljungeld att alla man blev der platt över förskräckta.” Längre ner i brevet läser vi:

”Och då samma tordön och eld kom, säges att vara sett uti kyrkan några svarta tingestar och de försvunno så snart, att man icke kunde fånga att se, vad de var för några ... och så har något gått som en svart rök längst överst upp under valven hän mot altaret, och upp på ett av de allra högsta fönstren över koret finns på varje sida ett hål så stort som ett barnhuvud ... och över den norra kyrkomuren har 10 till 15 tegelstenar lossnat i muren in i kyrkan som om det varit en tingest som (gått in där).”

Blixten tog i den väldiga ”knappen”, metallkulan, och snart steg rök upp från spirans topp. Man gjorde ett första försök att släcka branden men detta misslyckades. Till sist blev några män lovade en summa pengar om de lyckades rädda tornet:

”och de då fördristade sig upp igen med oxhudar utanpå, och blev hissat vatten upp till dem och den allmäktige Gud hjälpte dem så att de fick släckt elden om eftermiddagen mellan tre och fyra. Och var där väl avbränt tio eller tolv alnar med bleck, timmer och allt och knappen nedrasad … Här var så stor fara för elden, som blåste så väldeliga från spiran med stora gnistor ner på gårdarna och man hade stor möda med att skydda sig. Och var det en väst nordväst storm så svår att man inte mindes sådan.”

Orsaken till blixtnedslaget kunde man snabbt finna. En gammal kärring, Jehanne Holger Thå, hade stått nere på skeppsbron och pekat på tornet

Malmö från havet, tecknat av Mathias Flensburg runt sekelskiftet 1800. På bilden ses S:t Petris runda tornhuv som uppfördes år 1792.

precis innan blixten träffade. Det visste ju alla att hon var en häxa. Processen blev kort; Malmö var snart en häxa fattigare när väl kvinnobålet uppe på Kirseberget falnat. En ny och hög tornspira byggdes nu åter upp och friden i staden var återställd.

Tornspiran blev emellertid med åren rutten och vid slutet av 1700-talet behövde den bytas ut. När stadens styrande fick se kostnadsförslaget till den nya, höga spiran slog de bakut. I stället blev det en låg och rund barockhuv. Malmöborna skulle komma att hata denna fula tornhuv - ibland är inte alltid det billigaste alternativet det bästa. Det är denna fula huv som man ser på äldre malmöfoton. Först år 1890 restes våra dagars imponerande tornspira.

Vi har faktiskt en del ögonvittnesskildringar från året 1792 då barockhuven byggdes. Den 22-årige Abraham Ekerholm, som var bosatt nere i Kalendegatan, hade verkligen parkettplats när man uppförde den nya torntoppen. I hans dagbok kan vi följa arbetet. Den 12 juli var t.ex. murkrönet färdigmurat och timret för kyrkspiran började hissas upp. Den 16 juli föll en tegelsten ner från tornet och slog ihjäl en arbetare; den 8 augusti började taktäckningen av koppar. Tornet skulle överst prydas med en stor metallkula. Metallkulan kom upp - sedan började spektaklet. Den var ju för liten! Det var bara till att bryta upp koppartaket så att kulan kunde tas ner. Urmakaren Högberg gick i spetsen för aktionen. För detta blev han av en Bäckström ”på källaren” skymfad och utskälld som ”kältring, rackare och lusknekt.” Högberg stämde då krögaren vilket var lite obetänksamt gjort. Krögaren kunde nämligen visa upp skuldbrev på urmakaren för hela 3000 daler och han svor på att göra honom utfattig.

Den 27 augusti klämtade Knutsklockan i S:t Petri för att sammankalla stadens borgare till ett viktigt möte i kyrkan. Ett antal borgare, med Högberg och handelsman Sonesson i spetsen, hade klagat på att hela tornbygget var oförsvarligt eftersom tillbygget i höjd blivit för lågt. Staden hade ju också blivit lurad eftersom entreprenörerna hade sparat metall och gjort kulan för liten. Att ordväxlingen under mötet varit högljudd framgår av att Sonesson inlett

sitt anförande med att hans efterkommande femtio år i framtiden skulle stå och förbanna hans grav om han inte sade sitt hjärtas mening.

Lördagen den 8 september 1792 var Abraham, vår dagbokskrivare, med en vän uppe i tornet för att invändigt bese det nya taket. Vilket elände! När de på återfärden skulle krypa ner genom hålet i golvet hade arbetarna spänt rep över hålet och krävde uträdesavgift. 12 skilling fattigare nådde en svärande Abraham den trygga marken. En annan händelse, som inträffade långt senare, var när en arbetare lade sig över den runda kulan överst på tornet och utövade torrsim i luften. Händelsen kunde noteras över hela Malmö och det renderade övningssimmaren hårda böter. Det ansågs inte värdigt den svenska kyrkan att lära ut simningens ädla konst på detta högst officiella och upphöjda sätt.

En invandrarfamilj i S:t Petri

Varje jul kommer krubban på plats inne i S:t Petri kyrka. Jag brukar ta vägen in för att titta på den. Kanske lite barnsligt men det är många som gör det. Själv har jag gjort så varje år alltsedan min lärarinna Kerstin Lindahl julen 1956 tog dit oss i småskoleklassen på Rörsjöskolan. På gamla smala gator i östra city tågade skolklassen fram. En hel del av Malmö på den tiden var fortfarande träplankens stad. Ett högt, brunmålat träplank vid Rundelsgatan passerades och så låg den där vid gatans slut, S:t Petri kyrka. På något konstigt sätt har kyrkan blivit mindre med åren, för femtio år sedan var den med barnaögon sett betydligt större.

Seden med julkrubba har långa anor i den katolska kyrkan men för den protestantiska kyrkan uppträder den mycket sent. Det är faktiskt just krubban i S:t Petri som i detta avseende är först ut i Sverige. Initiativtagaren var kyrkoherden Albert Lysander. På 1920-talet besökte han Polen och såg en julkrubba som fängslade honom. Figurerna var emellertid alltför små för S:t Petri och jakten på en lämplig krubba startade. År 1928 kunde Albert från firman Butzon & Bercker i Kevelaer i Tyskland göra sitt krubbeköp. Staden Kevelaer har långa religiösa traditioner. Domkyrkans undergörande Mariabild drar t.ex. varje år mängder med pilgrimer till staden.

Vilken besvikelse när de tyska figurerna packades upp. De var ju för små! En ny beställning

Den gamla julkrubban i Malmö S:t Petri kyrka. Föräldrarna är tyskar men Jesus kommer från Österrike.

gjordes och den första krubban såldes till Fjelie kyrka utanför Lund. Firman envisades med att i landskapet runt den nya krubban ha granar vilket avvisades. Någon måtta på nationalromantik fick det vara. Visserligen hade svenskarna tidigt hävdat att Bibelns paradis legat i det grantäta Mälarområdet - men det gjordes i svenskt storhetsvansinne på 1560-talet. Nu, året 1929, var man mera upplysta. Även Jesusbarnet betraktades med missmod. Enligt Albert Lysander var det för sött och romantiskt. Ett nytt barn inköptes, denna gång från Österrike.

Det var den helige Franciskus som skapade världens kanske första riktiga teatraliska julkrubba. I december 1223 hade han i Rom fått påvens tillstånd att hålla en annorlunda gudstjänst. En markägare från Greccio, ett bergsområde norr om Rom, hade också gett sin tillåtelse. Nu var barfotaeremiten Franciskus på hemväg och julnatten 1223 gick budet till alla innevånarna i Greccio att komma upp till en klipphåla på det svårtillgängliga berget.

Ögonvittnen berättar att det var en förunderlig natt. Franciskus hade ställt upp en krubba fylld med hö i grottöppningen. En åsna och en oxe stod bredvid. Krubban blev ett altare i den midnattsmässa som Franciskus nu höll. Denne märklige man, som med sina bröder levde som de fattigaste bland fattiga, använde inte religionen i självisk syfte eller som maktmedel. Nu stod han där, framför hundratals åskådare som alla hade facklor i händerna, och berättade om det lilla barnet. Berättade om fred på jorden och om att människorna skulle söka de goda värdena i livet. Trots att krubban var tom tycktes det många att de såg ett barn i halmen; så intensivt var Franciskus tal.

Denne lille man, som talade med fåglarna och djuren; som talade till människor på människors sätt och som talade till makthavare på samma mänskliga sätt, blev en natt i Italien för 779 år sedan initiativtagare till en julsed som gör att jag varje december öppnar S:t Petri kyrkdörr i Malmö för att titta på en invandrarfamilj där föräldrarna kommer från Tyskland och barnet från Österrike.

Historia i emalj

Runt omkring i Malmö city har gamla Malmöpersoner fått en värdig fristad. Ta bara Långe Gert, Isak Olsson och Jacob Nilsson. Det är några av alla de som sitter uppspikade på väggarna. Nej, givetvis inte kroppsligt men väl både andligt och skriftligt talat. Det här ska handla om gatunamn.

På min vägg hänger en härlig gammal emaljerad gatuskylt. ”S:t Tomasgatan Kv No 6 Magnus Smek” lyder texten. Skylten buktar utåt och på övre delen har en grågul patinering avlagrats. Man skulle nästan kunna kalla skylten för skitig. Gatuskylten är från 1870-talet och satt en gång på ett gammalt hus vid nuvarande Kattsundsgatan bredvid Caroli kyrka. Missfärgningen är Malmös industrismutsiga luft som under år av regn patinerat emaljen. Här finns, i mikroskopiska smutsskikt, hela Malmös moderna historia ingraverad, regnväder efter regnväder. Jag älskar skylten.

Gatorna i Malmö city lades ut redan för 700-800 år sedan. De största gatorna hette just ”gata”. De var bara tre till antalet. ”Den lange Adelgaden” var stadens längsta, idag heter den Västergatan, Adelgatan och Östergatan. ”Den syndre Adelgaden” var dagens Södergata och så fanns det ”Grönegaden”. Denna gata är numera helt försvunnen men gick en gång rakt igenom våra dagars Caroli City. Vanliga gator i Malmö kallades ”streden” och sådan fanns

En gammal gatuskylt med malmöhistoria präglad som en brungul förorening i emaljen.

det många av. Små gränder var också vanliga och dessa kallades ”gyder”.

I äldre tider fanns inga fasta gatunamn; man hänvisade till antingen personer som bodde vid gatan eller till speciella topografiska märkvärdigheter. Långe Gert var t.ex. en man som under medelti–den bodde på Väster. Namnet ”Långe Gerts strede” kom sedan att, efter det svenska övertagandet i slutet av 1600-talet, bli förvanskat till ”Långgårdsgatan”. Dessa svenska erövrare! Hur många av Malmös gamla danska gatunamn fick inte stryka på foten. Ta bara Kansligatan. Vilket typiskt svenskt, byråkratiskt namn. På den danska tiden hette gatan troligtvis Fiddlerstredet, d.v.s. Spelmansgatan.

Under några år var jag med i den fina och glada föreningen ”Gammeldanskens Vänner” i Malmö och här väckte vi tio herrar ett förslag att under de nuvarande gatuskyltarna sätta ut vackra ”historiska” emaljskyltar som angav vad gatan hetat i dansk tid samt årtalet då namnet först omtalades. Genom att låta företag i de olika kvarteren sponsra skulle det hela kosta noll kronor och Malmö bli en attraktion rikare. Vilket elände! Vår skrivelse skickades fram och tillbaka mellan kommunens nämnder, länsstyrelsen och jag vet inte vad. Efter ett och ett halvt års utredande fick vi avslag. Man var rädd att förarna på utryckningsfordonen inte skulle kunna hitta till angiven adress!

Tänkt er bara hur det kunde ha hörts i larmcentralen:

- ”Jag står vid Mickael Brännvins strede” (Engelbrektsgatan) eller - ”Jag ringer från Lilla helvetet” (vid Tegelgårdsgatan).

Den svenska byråkratin hade segrat på samma sätt som den gjorde för mer än trehundra år sedan. Men jag vidhåller att vår idé fortfarande går att genomföra. Dessutom tror jag inte för ett ögonblick

att malmöborna är så dumma att de inte kan skilja på en normal gatuskylt och en historisk informationsskylt. Larmcentralen hade nog snabbt lärt sig var både det lilla och stora helvetet i Malmö låg.

S:t Tomasgatan står det på min skylt. Vem var S:t Tomas? Ja, inte var han något helgon precis. Son till rådmannen Thomas Jyde i slutet av 1600-talet. Våren 1695 försökte t.ex. Tomas att få två hingstar till att betäcka två ston på dåvarande kyrkogården kring nuvarande Caroli kyrka, eller som kyrkan då hette: Tyska kyrkan! Därav antagligen den ironiska helgonförklaringen.

När Malmö skulle kartläggas

Hur hade vårt moderna samhälle fungerat utan kartor? En självklar sak som bara finns för att underlätta för dig att hitta rätt. Med hjälp av gamla kartor kan man också mycket lättare förstå hur t.ex. en stad som Malmö utvecklats. Låt oss titta på de äldsta malmökartorna.

Den äldsta kartan över Malmö. Denna gjordes troligtvis år 1587 på begäran av Anders Sørensen Vedel i Köpenhamn.

I slutet av 1500-talet fanns i Köln en driftig man som beslutade sig för att ge ut omfångsrika illustrerade böcker om världens då mest berömda orter. Mannen, till yrket präst, bar namnet Georg Braun. Huvudredaktör blev Franz Hogenberg, en mycket konstnärlig man som stod bakom många av böckernas vackra illustrationer, alla i form av kopparstick. Verket kom att omfatta sex väldiga folianter. Givetvis finns Norden med. Stockholm, Visby och Bergen var de enda nordiska orterna utanför Danmark som ansågs märkvärdiga. I Danmark var de desto fler och flest var de i Skåne. Givetvis, höll jag på att säga. Här hade vi inte mindre än fyra städer som tydligen platsade i gruppen av dåtida världsstäder: Malmö, Lund, Landskrona och Helsingborg. Nog känner man som skåning stoltheten komma smygande som en ilning längs ryggraden. Tänk bara - Landskrona i samma division som Rom, Konstantinopel och Jerusalem!

Braun hade nära kontakter med Henrik Rantzau som var ståthållare i hertigdömena Slesvig och Holstein men som framför allt var en mycket kulturhistoriskt intresserad person. Till Henriks vänner hörde Tykko Brahe på Ven och historieskrivaren Anders Sørensen Vedel i Köpenhamn. Vedel fick nu uppdraget att hjälpa till med faktamaterial till bokverket. Vad gällde beskrivningen av de fyra skånska städerna blev detta ansvar lagt på prästen Mogens Madsen i Lund. Manuskriptet var klart i januari 1587. Men hur göra med bilderna av städerna? Man måste ju ha kartor att utgå ifrån.

Exakt vad som hände är oklart men Vedel har sänt någon över till bl.a. Malmö och Lund för att göra dessa kartor. Av resultatet att döma kan det mycket väl ha varit en student från Köpenhamn! Jag menar … han såg nog mera insidan på Malmös krogar än utsidan av staden. När Vedel fick se kartan över Malmö måste han ha bleknat av ilska. Jag kan riktigt se situationen framför mig när Vedel rutit:

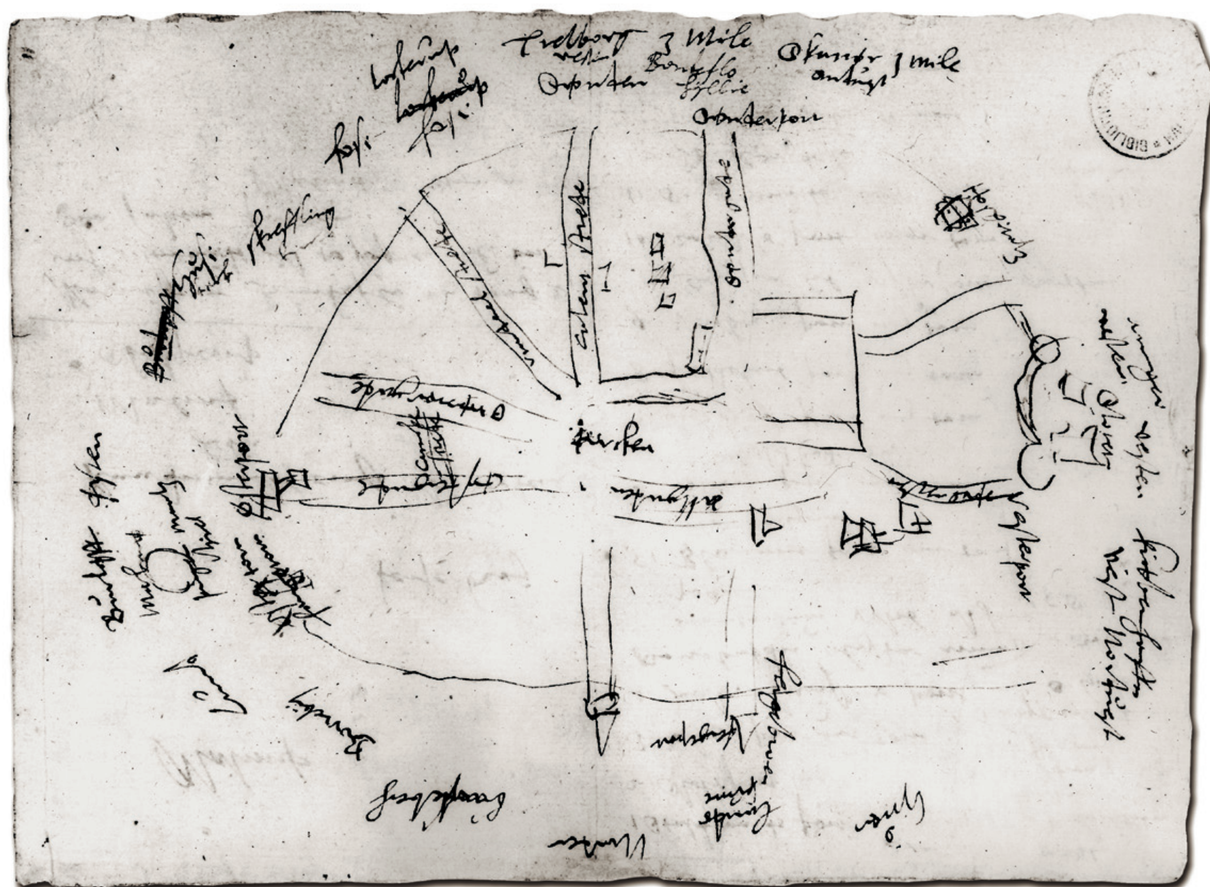
- ”Men vad är det här!”
- ”Det är Malmö, ärade magister.”

Med några snabba streck har tecknaren fångat allt av intresse i världsmetropolen Malmö. Två raka streck markerar den långa strandmuren i tegel som gick fram utmed våra dagars Norra Vallgata. Strecken bildar en vinkel mitt framför Centralstationen där Flynderborg, det äldsta försvarstornet i Malmö fanns. Detta har inte kommit med på kartan men däremot finns den långa gatan som löpte från Österport (Drottningtorget) till Västerport (Malmö museum). Slottet Malmöhus har markerats med ”Arx”.

Ovanför den långa ”Adelgaden” har inritats en stor fyrkant, d.v.s. Stortorget och bredvid detta en bild av S:t Petri. Från fyrkanten går en gata uppåt till ”Söndreport” som ligger på ett halvcirkelformat streck, d.v.s. stadsvallen inåt land. Här ligger också två markerade områden varav det vänstra har texten ”Rondel”. Detta var en bastion som låg vid nuvarande Rundelsgatan. Kartan har också texten ”År 1319” längs till höger, d.v.s. det år som man i slutet av 1500-talet menade vara stadens faktiska grundläggningsår.

- ”Palla dig i väg och gör en ny karta! Jag kan inte visa den här för de lärde i Europa!”

Och den okände kartritaren återvände till Malmö. Resultatet blev kanske inte vad historikern ville ha men nog finns det mer uppgifter på denna andra karta jämfört med den första. Kartografen har varit smart. Han har begivit sig upp i S:t Petri kyrktorn och från de fyra torngluggarna har han kunnat

teckna staden. Runt hela kartan finns nämligen riktningarna till och namnet på alla de kyrkor som han kunde se uppifrån Petritornet. Anmärkningsvärt är hur god sikt det måste ha varit på den tiden. Än hade inte de stora industriavfallen börjat grumla luftens ljuva klarhet. Från nordväst räknat medsols kunde han se kyrkorna i Barsebäck, Borgeby, Lund Burlöv, Husie, Skrävlinge, Fosie, Lockarp, Bunkeflo, Hyllie, Skanör, Köpenhamn och Ven.

Denna andra karta har som sagt blivit mera detaljerad än den föregående. Längst ut till höger är slottet återgivet med några hafsiga streck - två runda kanontorn ses tydligt. Strax ovanför ses en fyrkant med orden ”Hospitz”, d.v.s. det gamla franciskanerklostret i Kungsparken som på 1580-talet var omgjort till sjukhus. Stortorget är återgivet som en stor fyrkant mitt i kartan och vid dess vänstra sida ligger det stora rådhuset. Ovanför rådhuset har angetts ett antal hus inne i det kvarter som sträcker sig mot Söderport. Antagligen är ett av dessa hus det fortfarande kvarstående Kompanihuset.

I kartans nederkant har två torn angetts i strand-

muren. Det högra har namnet ”Fergeporten”, d.v.s. det porttorn som stod invid den nuvarande Frans Suellstatyn på Norra Vallgatan. Det andra har markerats som ett runt torn. Här har du den äldsta bevarade bilden - låt vara som simpel skiss - av Flynderborg, Malmös första borg som anlades vid mitten av 1200-talet i området där Rundan i dag har sin tilläggsplats mitt framför Centralen.

Bild på föregående sida: Karta över Malmö, troligtvis uppritad från S:t Petri kyrkas höga torn.

Bild nedan: Franz Hogenbergs välkända bild av Malmö på 1580-talet.

Tankar över ett fridfullt torg

Per, en kollega till mig på Fotevikens Museum, kom till mig häromdagen, tittade länge på mig som om han hade något på hjärtat och sa slutligen:

- ”Jag och Paula har flyttat till Österportsgatan i Malmö. Jag förväntar mig att du skriver något historiskt om området i din nya bok.”

Vilka krav! För att emellertid inte äventyra den fina arbetsstämning som ju råder på vårt vikingamuseum söder om Malmö, tillägnar jag följande styck-

en området kring just Drottningtorget. Torget har nämligen många spännande historier knutna till sig.

Men vilka ska jag skriva om? Kanske om den märkliga fången med de långa benen som hittades nedgrävd invid Österportsgatan? Nej, då är det bättre med den halshuggna kvinnan som vi hittade nära torgets korvkiosk. Eller varför inte det makabra innehållet i en istertunna från Chicago som packades upp vid Schougens bro. För att läsarna inte ska tro att jag bara är inriktad på bisarra saker ska jag emellertid nöja mig med något mindre dramatiskt - en kort tillbakablick över blodbadet på Drottningtorget. De andra episoderna får ni allt vänta på.

Varje stad med självaktning håller sig med ett blodbad. I Lund slog herremännen ihjäl bönder på löpande band år 1525, i Linköping trillade huvudena både hit och dit när kung Karl IX på ett handfast sätt gjorde upp med sin släkt. I Ronneby slog Erik XIV året 1564 ihjäl tvåtusen människor - hela stadens befolkning. I Stockholm blev den sympatiske Christian II lurad att minska befolkningsantalet och i Malmö flöt i juni 1677 blodet i så strida strömmar att ett tyskt ögonvittne berättade att vattengraven runt staden hade antagit en rödaktig färg.

Malmö och Skåne hade ju genom tjocke Karls osannolika tur vintern 1658 blivit tämligen olustigt avkopplade från det danska riket. År 1676 landsteg

Flygbild över Östra Förstadsgatan på 1920-talet. Skyttegraven från juni 1677 gick fram mitt i kvarteren till vänster om gatan. I bakgrunden ligger Värnhemstorget. Det stora höghuset längst upp till vänster är kanonhuset som omtalas längre fram i texten.

danskarna vid Råå för att återta sina förlorade landskap. Den unge Christian V ledde själv återerövringen. Motståndaren var den unge Karl XI, en tjugoåring som - ni får ursäkta - inte var torr bakom öronen. Dessa två herrar skapade under fyra års krig ett helvete utan like för den skånska befolkningen. Danskarna hade en förkärlek att erövra städerna och plundra och våldta den danska befolkningen. Svenskarna var likadana. När t.ex. hälsingborgarna flydde in på borgen Kärnan och härifrån fick se svenskarna bränna upp hela staden fick de ett ultimatum direkt från svenskkungen:

- ”Kapitulera, annars ska vi inte skona en enda människa, inte ens barn i moderskötet!”

Den danske kungen hade tur i början av kriget. Alla städer och fästningar i Skåne kapitulerade, endast Malmö var våren 1677 fortfarande i svenskarnas händer. Visserligen var det svenskarna som ”segrat” vid slaget utanför Lund den 4 december 1676 men någon seger vill jag inte kalla det. Svenskarna förlorade halva sin armé i slaget och redan tidigare hade de svenska bondesoldaterna dött som flugor i olika epidemier. Karl XI fick bege sig hem för att tvångsutkalla en ny här.

I juni 1677 slog danskarna en järnring runt Malmö. I dåtida berättelser kan vi på märklig svenska läsa om hur det började:

”Den 6 Junii om morgenen tiilig lod generalmajor Walter sig see paa Kirssebierg uden for Malmöe med 8 esqvadroner, borttog strax 400 heste och omtrent 50 stycher qveeg, som ginge udi græss uden for Malmöe, och imod afftenen satte han sig ved Haagenstrup (Håkanstorp).

Den 7 dito kom generalitet med nogle troup-

per fra Lund och recognoscerede situationen ved Malmöess slott. Om efftermiddagen skichede gen. major Walther en trompetter til den svenske rytterwacht och paa sin kongess vegne begierede at forwexle fanger; huorpaa feldtmarschal Fabian von Fersen, gouverneur udi Malmöe, sendte strax en anden trompetter ud tilbage med en project om bemelte fangerss forwexling. Imod afftenen satte et dansk orlogs-skib sig paa Malmöess reed. Den 8 dito kom fleere troupper fra Lund, huilche droge sig alle ned imod Liimhaffnen. Den 9 Junii kom resten aff cavalleriet, artigleriet och infanteriet, bestaaende udi 23 batallioner, huilche logerede sig fra Skreblinge til Hyllie."

Denna bild visar danskarnas position vid Triangeln år 1677. Över de ruinerade möllorna mitt i bilden ses S:t Petri kyrka. Till höger, bakom röken vid trädet, ligger Österport/Drottningtorget.

14.000 soldater var nu på plats och belägringen av Malmö kunde börja. I den helt inneslutna staden satt den svenske guvernören Fabian von Fersen med tvåtusen svenska soldater och dubbla antalet malmöborgare i vapen. Nu skulle det organiserade

Fabian von Fersen, mannen som ledde försvaret av Malmö och gav det skånska kriget en fördel till svenskarnas favör.

mördandet börja. Man följde alla spelregler som gällde för dåtida krig. Först hade man utväxlat mera förnäma fångar mellan sig, sedan skulle man visa vilket land man tillhörde. Detta gjordes genom avskjutande av landets lösen, olika antal kanonskott för olika länder. Från våra dagars Triangeln respektive Gustav Adolfs torg brassades det på:

”Den 10 skiöde de Danske deriss lössen, nemblig 9 skud paa slottet och byen; de udi byen suarede strax med 4 stycher paa den danske leijer igien.”

Danskarna började nu gräva långa och djupa löpgravar mot Västerport vid Malmöhus, mot Söderport vid Gustav Adolfs torg och mot Österport vid Drottningtorget. Drottningtorget fanns givetvis inte på 1600-talet. På den tiden täcktes torgets yta av en sex meter hög och mycket bred försvarsvall. Där Vagnsmuseet idag ligger fanns en bred vattengrav. Själva porten Österport låg trettio meter ner på Norregatan. I beskrivningen av belägringen nedan har jag saxat några ögonblick för att ge den rätta atmosfären kring det mördande som nu pågick för fullt i vår annars så fridfulla stad:

”Den 16 dito continuerede de Danske deriss arbeijde for syndre och östre port och lagde en redoute an ved stranden. Om afftenen besatte de deriss approcher langt sterchere end tilforn. Den 17 approcherede de megett sterch besynderlig ved synder port och kastede adskillige granater ind; wed slottet och östre port bleffue de nogle gange allarmerede aff de beleijrediss rytterwacht och forhindrede udi deriss arbeijde. Den 18 dito allarmerede Fersen med nogle sine ryttere de Danske for slottet och östre port.”

Fabian von Fersen använde sig av sina fåtal ryttare (ryttervakten) för att göra snabba och överraskande anfall ut genom portarna och på så sätt minska grävlusten bland de danska skyttegravsarbetarna. Givetvis hade detta bara en fördröjande effekt på den oundvikliga stormningen som snart skulle komma. I bland blev resultatet dock över förväntan, som t.ex. den 19 juni:

”Om morgenen, klochen var 5, giorde Fersen et lycheligt udfald med 250 rytter och 150 musqveterer paa gen. major Bibous post ved östre port. De Danske bleffue slagne aff nogle linier och en re-

doute, saa at offuer 100 Danske eftter den svenske relation bleffue slagne, och capitein Rebssdorff med nogle gemeene bleffue fangne; aff de Svenske bleff (döda) capitein-leutenant Cratsch (Creutz), en rytter och en musqveterer.”

På morgonen den 26 juni - några källor anger den 25 juni - gick danskarna till anfall mot alla tre portarna. Fabian von Fersen hade placerat sina trehundra ryttare vid Malmöhus. På andra sidan staden, vid Österport, satte Fabian in malmöborgarna. Huvudanfallet kom mot Österport! Nu uppstod en intressant episod - danskar står mot danskar. Det var bara tjugo år sedan Skåne vid freden i Roskilde tvingats bli svenskt. Kanske räknade danskarna med att de danskfödda malmöborgarna genast skulle kapitulera. Man räknade helt fel.

Generalmajor Bibow ledde personligen anfallet. Danskarna lade i kulregnet ut pontonbroar och det rödklädda danska livregementet rusade upp på vallarna. Taktiken var att man skulle ta sig tvåhundra meter söderut till Österport och öppna porten. De tretusen ryttare som stod vid Värnhemstorget skulle sedan lätt kunna storma in i staden.

En malmöryttare får en desperat order i närheten av våra dagars korvkiosk:

- ”Rid och hämta von Fersen!”

Ibland när jag går på Östergatan tycker jag mig höra en galopperande häst som i rasande fart hotar att ränna över mig. Likaså kan man kanske också

Det var här, invid Drottningtorgets korvkiosk, som en ryttare en gång fick en order som räddade Malmö från danskarnas plundring och mord.

höra de tvåhundra ryttare som en kort stund senare i full galopp spränger fram utmed den långa gatan. Och se där; tycker jag mig inte se Fabian von Fersen själv rida med i spetsen för sina ryttare. Han har insett att Malmö håller på att förloras. Faller Malmö faller hela Skåne från den svenske kungen.

Bara några få meter norr om Österport har samtidigt malmöborgarna formerat sig till en sista desperat stridslinje. Kampen är våldsam, det är blanka vapen man mot man. I sista ögonblicket når Fabian fram, fienden retirerar och general Bibow stupar. Fabian slår tillbaka anfallet men dör själv endast någon månad efter slaget.

Här, vid korvkiosken på Drottningtorget, stod alltså en gång en kamp som kunde ha avgjort ett krig. Hade danskarna nått fram till Österport hade Malmö fallit. Svenskkungen hade då inte haft några skånska städer kvar. Kanske hade vi då varit danskar i dag - kanske hade man i korvkiosken serverat röde pölser och kanske hade man kunnat få annat än lättöl klass I att skölja ner maten med. Varför kapitulerade inte malmöborna? Varför bjöd man upp till en blodig och fasansfull dans mot sina forna landsmän på den plats där torget finns i dag?

Danskarna hade med våld och plundring farit fram över Skåne - befriarna hade blivit förtryckare. Malmöborna visste vad som hände när t.ex. Kristianstad kapitulerade. Danskkungen hade lovat sina soldater tre timmar fri plundring. Tusentals soldater genomsökte husen. Man drog ut sängkläderna på gatorna och skar sönder dem i jakt på gömda skatter. Ett ögonvittne berättar att folket gick på gatorna med fjädrar långt upp på benen. Soldater kom springande med silverkannor och påsar fyllda med silvermynt. Mängder med till brädden av stöldgods fyllda kistor transporterades via Landskrona till Själland. Ingen skonades, också borgmästarefamiljen i staden avkläddes nakna och bestals på alla sina kläder. Hur det gick med många av stadens kvinnor behöver man inte fundera länge över.

De män som stred på nuvarande Drottningtorget struntade säkert i vilken kung och vilket land de tillhörde. De visste att bakom sin rygg hade de något som var betydligt mera värdefullt; sina nära och kära. Malmös första hemvärn skrev kanske just denna morgon 1677 ett kapitel i Nordens historia.

Krutrök uppåt väggen

På min tur genom Malmö har jag nått ut på mitt kära Öster. Som den österpåg jag är, klappar hjärtat lite hastigare när jag besöker trakterna kring Ellstorp och Värnhem. Här kände man en gång varenda portgång, vartenda klätterträd och alla godisförsäljarna. Här visste man var allting fanns, som t.ex. den gamla kanonen.

Innan jag skrev detta var jag tvungen att åter besöka platsen. Det händer ju så mycket nu för tiden. En så oväsentlig sak som en inmurad kanon hade kanske försvunnit. Men den var kvar! Visst är det skönt att inte allting förändras. Där satt den fortfarande, högt uppe på väggen i hörnet av Vårgatan och Mellangatan i kvarteret Yngve. Huset ligger nära Lundavägen och Värnhem. I bottenvåningen satt också de tio kanonkulorna inmurade. Förr var de guldmålade, nu är de rostiga och svarta. Varför sitter de här?

Vid belägringen av Malmö sommaren 1677 grävde den danska armén löpgravar in mot Malmös dåvarande stadsportar. In mot Malmöhus grävdes en löpgrav, eller skyddsdike, där i dag ”höghusen”

vid Ribersborgsfältet står. Mot Söderport grävdes ett långt och djupt dike genom det nuvarande Lugnet. Den tredje löpgraven gick från nuvarande Värnhemstorget mellan Östra Förstadsgatan och den dåtida stranden fram mot Österport vid nuvarande Drottningtorget. Där skyttegraven började vid Värnhemstorget byggdes en redutt. Så kallades på den tiden en uppkastad, hög försvarsvall i fyrkantsform. Uppe på vallen placerades en mängd kanoner som var så kraftiga att de kunde skjuta över löpgraven in mot staden och på så sätt skydda grävarna från utbrytningsanfall från stadens svenska försvarare. Både redutt och löpgrav finns inlagda på en samtida karta.

Dessa djupa löpgravar fylldes efter stormningen med stupade soldater. En sådan massgrav påträffades t.ex. på 1950-talet när ett nytt hus skulle byggas vid Ribersborg. Ett sjuttiotal skelett kunde tas tillvara. Dessa stuvades ner i trälårar och ställdes sedan undan i en av Malmö museums gamla magasinslador. År 1977 plockades lårarna fram; jag skulle göra en minnesutställning inför trehundraårsdagen av slaget och skeletten skulle vara med. Döm om min förvåning när det upptäcktes att alla skeletten saknade huvuden. Tre månader kvar till invigningen av den stora utställningen. Visserligen är krig en huvudlös gärning men detta tog ändå priset. En månad innan invigningen anlände ett mycket kryptiskt meddelande från Umeå till museets växeltelefonist: ”Soldater på väg. Kommer i en container.” Några dagar senare anlände soldaterna, eller rättare sagt de försvunna kranierna.

Det visade sig att museet på 1950-talet sänt huvudena till rättsmedicinsk undersökning. Den lärde i Lund hade emellertid fått en ny tjänst i Stockholm och då tagit med skallarna till huvudstaden. När han sedan fått en tjänst i Umeå hade soldaterna följt med

I kvarteret Yngve sitter en 1600-tals kanon inmurad under takfoten. Detta är faktiskt den äldsta, och säkert också den mest anonyma, offentliga utsmyckningen i Östra Förstaden.

till Norrland. Våren 1977 hade mannen avlidit och man ville nu på institutionen bli av med huvudena vilka sändes tillbaka till Malmö. Samtidigt gick vi och bet våra naglar, sade fula ord och undrade var överdelen till sjuttiotvå människor från 1600-talet kunde finnas.

Visst är det konstigt att i dag gå utmed Östra Förstadsgatan och tänka sig tillbaka. Då, på 1600-talet, var det en grusig landsväg som gick fram här. En smal landremsa fanns norr om vägen och lite längre bort fanns stranden till Öresund vid på platsen för motorvägspåfarten mot Lund. Under juni 1677 var detta en fullständigt livsfarlig plats att vistas på. Muskötkulor, kanonkulor och granater ven i luften. I dag fraktar renhållningsverket varje vecka bort mängder sopor och annat skräp från området. På den tiden höll man rent på annat sätt genom ett idogt, dagligt arbete med att bära bort ihjälskjutna och svårt skadade människor.

Själv har jag haft möjlighet att flera gånger gräva fram rester efter löpgravarna från året 1677. Invid parkeringsplatsen bakom det forna Tempo på Värnhemstorgets norra sida hittade vi t.ex. på 1970-talet den igenfyllda graven. I botten låg välbevarade träkonstruktioner länkade samman med stora järnkättingar. Antagligen var detta rester efter några belägringskonstruktioner som aldrig förts fram till vallgraven vid Drottningtorget. Kanske var det delar till några av de pontonbroar som danskarna byggt och som de skulle lägga ut i vallgraven för att kunna storma staden.

Tillbaka till kanonen på väggen. För många år sedan hittade jag en handskriven lapp i ett arkiv som berättade lite mer om historien bakom den märkliga fasadprydnaden. Vid de grundschaktningar som utfördes när kvarteret Yngve skulle byggas runt sekelskiftet 1900, påträffade man nämligen rester efter kanonredutten. Bl.a. fanns det på tomten nedgrävda, välbevarade kruttunnor. Detta var givetvis så anmärkningsvärt att det inrapporterades till polisen. Antagligen har man sedan också hittat kanonen och kanonkulorna och låtit pryda nybygget med dessa.

Kanonen tillhör inte de större. Missled er för den skull inte att tro att den inte varit effektiv. Effekten har varit våldsam. De större kanonkulorna på väggen visar också på att betydligt grövre artilleri funnits på platsen. Under juni månad 1677 blev Malmö utsatt för ett terrorbombardemang med stor förödelse som följd. Som exempel kan nämnas att bara under en enda dag, den 24 juni, insköts i staden 75 stora bomber.

Ett av de försvunna kranierna som visades upp på Malmö museum. En osteologisk undersökning av de många kranierna har avslöjat att de flesta av dessa ärorika soldater endast var tonåringar.

KOCKUMS
PHILIPS

Från hamnen till Triangeln

Inledning

Vi har nu färdats i Malmö city från väster till öster, från Malmöhus till Värnhemstorget. Färden har hittills gått utmed den gamla kustväg som löpte utmed stranden troligtvis långt innan Malmö blev till som stad vid mitten av 1200-talet. Senare skulle vägen komma att kallas ”den lange Adelgaden” och Östra Förstadsgatan. I början av 1300-talet anlades Södergatan eller ”den syndre Adelgaden” och det var nu som Malmö fick en ny förbindelseväg inåt landet, vinkelrätt mot den gamla kustvägen.

Stadsbebyggelsen slutade vid mitten av 1300-talet i nuvarande korsningen av Södergatan, Skomakaregatan och Baltzarsgatan. Södergatan utgjorde på den tiden ett gatutorg, därför är än i dag bredden på Södergatan norr om korsningen större än söder därom. Är det inte fantastiskt. Än i dag kan man tydligt se var det breda medeltidstorget slutade och den smala landsvägen tog vid!

I slutet av medeltiden, kanske i början av 1400-talet, flyttades stadsgränsen söderut, till norra sidan av våra dagars Gustav Adolfs torg. Kvarteren som då tillkom användes under större delen av 1400-1500-talen till frukträdgårdar; endast vid de större gatorna fanns bebyggelse. Som stadsmarkering inåt land har man haft tämligen simpla vattendiken. Först på 1520-talet beordrade borgmästaren Hans Michelsen att ordentliga jordvallar skulle kastas upp till skydd av staden. Då hade man sedan mer än hundra år haft en lång och hög stadsmur i tegel som skydd mot havssidan.

Utsikt från Johanneskyrkans torn på 1980-talet. Hitom Triangeln ligger det område som förr kallades Kyrkåkern. Redan på 1100-talet har troligtvis ett flertal landsvägar mötts mitt i den dåtida kyrkbyn Malmö, nuvarande Triangeln. Dessa landsvägar lever kvar som gatorna Södra Förstadsgatan, Föreningsgatan, Östra Rönneholmsvägen och Rådmansgatan.

Mellan staden och landet fanns ett stort sjö- och sankmarksområde, ”Rörsjön” och ”Vestre sö”. Detta gick med små vikar in i den långa sandrevel på vilken den äldsta staden växte upp. Vikarna hade olika namn vilka faktiskt fanns kvar långt in på 1500-talet - ja, två namn finns kvar än i dag. Det är ena är gatunamnet Kattesund vid Caroli kyrka, det andra Hjulhamnsgatan vid Lilla torg. Mellan dessa, vid nuvarande Hansakompaniet låg ”Kragevigen”, kråkviken. Längre västerut, vid Kungsparken, fanns ”Pustevigen” - eller på modern svenska Blåsviken.

På en, speciellt under vinterhalvåret, tämligen slipprig landsväg, våra dagars Södra Förstadsgata, kom man under medeltiden fram till nuvarande Triangeln. Här låg det äldsta Malmö. Ja, jag menar inte staden Malmö utan kyrkbyn Malmö som omtalas redan på 1170-talet. Kyrkan försvann relativt tidigt. När man grävde för det gamla Domus varuhus på 1960-talet hittades skelett från kyrkogården. År 1697 omtalas den här marken som ”Kyrkåkern” och året 1772 som ”Kyrkogårdslyckorna”.

Vem grundade Malmö?

Vem var det som grundade staden Malmö nere vid stranden av Öresund? Jag har ett hett namn. Även om denna bok skrivs i lite lättare form, vilar alla faktauppgifter som du finner här på seriösa efterforskningar. Vad det gäller Malmös grundare är jag t.ex. beredd att för höge lärde på lärdes sätt lägga fram så många indicier att dessa tynger ner personen ifråga. Sådana hypoteser och källskrift-analyser ska jag dock bespara dig med som läser detta. Det är istället lika bra att gå rakt på sak. Han hette Jacob och var ärkebiskop i Lund.

Under första hälften av 1200-talet styrdes Danmark av Valdemar Sejr, en till synes klok karl. Han hade tre söner vilka skulle komma att bli kungar efter varandra. Först ut efter fars död år 1241 var Erik. Han hittade på en ny skatt; alla som hade en plog skulle betala för detta. Öknamnet Erik Plogpenning säger klart vad folket tyckte om detta påfund. Efter en tid vid makten mördades han på ett raffinerat sätt av sin bror Abel. Erik fördes fången ut i en liten fiskebåt och kastades i vattnet i två delar, en fullständigt huvudlös handling. Abel själv fick snart ett spjut genom halsen i ett krig mot friserna söder om Jylland och siste brodern, Kristoffer blev nu kung. Han var av samma råa kaliber som sina övriga bröder. Stackars danskar!

Under Kristoffers tid fanns det en ärkebiskop i Lund som hette Jacob Erlandsen. Jacob hade tidigare varit biskop i Roskilde men kunde våren 1254 rida in i Lund som kyrkans ledare i Danmark. Kungen rasade; han hatade prästen. Jacob kom från en mäktig familj, den s.k. Hvideätten. Med kraft hävdade han kyrkans rätt mot kungamakten. Det var verkligen en explosiv spänning mellan de två ledarna. En gång när prästerna blivit försenade p.g.a. en hård motvind när de skulle kungens riksråd i Nyborg, skrek Kristoffer åt dem vid ankomsten:

- ”Sent kommer oxdrivarna.”

Vänligare riksdagsmöten i Danmark hade man varit med om! Kristoffer anklagade snart ärkebiskopen för att ha anlagt städer och borgar på kronans strandmark. Jacob svarade att han hade rätt att göra detta där kyrkans egendomar nådde ut till havet. Det är här som troligtvis Malmö kommer in i bilden. Strandmarken och sandreveln som staden anlades på har nämligen ursprungligen tillhört Bulltofta, en by som långt fram i medeltiden ägdes av just ärkebiskopen i Lund. Jacob behövde en säker förbindelse från Lund över södra Öresund till Köpenhamn, en stad som vid denna tid också ägdes av kyrkan. På så sätt uppstod under 1250-talet Malmö

Kungarna Abels och Kristoffers död. Ärkebiskop Jacob, föll, liksom Kristoffer, senare också offer för en mördares hand. Trärelief i medeltidssalen på Malmö museum.

Jacob Erlandsens sigill under den tid före år 1254 då han fortfarande var biskop i Roskilde och ägde Köpenhamn.

som en färjestad, med en brygga och ett präktigt stentorn som strandskydd.

En natt i februari 1259 bröt sig kungens män in i ärkebiskopens gård Gisleberga i Teckomatorp i Skåne. Man satte Jacobs på en häst och band fast hans fötter under hästbuken. Med en mössa av rävsvansar placerad på hans huvud bar det sedan iväg. På detta nesliga sätt fördes ärkebiskopen, kyrkans högste ledare, till Hagenskov slott på Fyn där han kastades i en fånghåla. Jacob lyckades dock efter en tid ta sig ut ur sitt fängelse och han flydde nu till sin borg Hammershus på Bornholm. Samtidigt dog Kristoffer. Kungen blev mördad, kanske genom gift som en präst hällt i nattvardsvinet. Den dansk-skånska historien är underbart förfinad i sin råhet. Tog man inte död på sina motståndare genom att snabbt hugga huvudet av dem mördade man antagonisterna genom det heliga nattvardsvinet.

Nu följde ett väldigt inbördeskrig i Danmark. Den tyske härskaren Jarimir drog plundrande fram på Själland, erövrade Köpenhamn och brände för fullt. Han kom också över till Skåne men ska här ha dött med en skånsk bondkvinnas dolk i ryggen. Skånska kvinnor har alltid varit handlingskraftiga. Själv hade Jacob Erlandsen året 1264 tagit sig till påven i Rom. Här stannade han i tio år. På hemresan, på ön Rügen, mötte han sina fäder. Jacob gick i fällan. Ärkebiskopen av Lund trodde att den nye kungen av Danmark var vänligt sinnad. På Rügen väntade emellertid kungens lejda mördare. En fullträff och Jacob föll till marken med en armborstpil i huvudet.

Kroppen kokades så att man kunde frilägga benen. En praktisk åtgärd om man skulle föra kvarlevor lång väg. Benen lades sedan i en liten träkista som fördes till Lund där den begravdes i en klosterkyrka. Här återfann arkeologer den på 1970-talet. När man öppnade kistan hittade man givetvis kraniet efter Jacob. Det var också då mordet kunde avslöjas. Kvarlevorna efter Jacob, Malmös troliga grundare, är nu inmurade i Lunds domkyrkas södra tvärskeppsmur.

Till Köpenhamn går vår längtan!

Det saltstänkta fotot här bredvid kan dateras till runt år 1910. Bakom den lustigt utformade tullvisitationsbyggnaden från året 1896 reser sig byggnadsställningarna till det hus som snart efter fotots tillkomst kommer att hysa Automatcaféet Vega. Malmö hade i början av seklet ett flertal dylika automater, en modefluga från Amerika. Man stoppade in 10-öringar och 25-öringar och ut kom bredda smörgåsar, öl, lagerdricka, sopportioner och jag vet inte vad. Hur en sådan automat såg ut kan du fortfarande uppleva på Malmö museums restaurang. Interiören, skänkt på 1960-talet till museet, kommer faktiskt just från Vegaautomaten.

Det är eftermiddag … klockan på tullbyggnaden står på 15.19. Det är samma plats som Flygbåtarnas terminal vid Skeppsbron. För äldre Malmöbor andas bilden säkert nostalgi. Nu menar jag inte den gamla tullbyggnaden och de snabbgående flygbåtarna utan skeppet. Skeppet, mina vänner! Det är så det tåras i ögonen när jag skriver detta. Vem minns inte ”de stora båtarna” till Köpenhamn. ”Öresund”, ”Gripen” och den svartvita ”Absalon”, färjan som alltid hade så svårt att komma in till kaj. På 1950-talet avnjöt jag själv min första danska skinksmörgås med typisk krassedekoration och en citronvand på Orangelinjen, en sommarbåtlinje direkt till Klampenborg med ”Bakkens” förlustelseställe som det hägrande målet.

På bilden ses i bakgrunden ett större fartyg lämna hamnen, kanske en av tågfärjorna. Redan år 1892 hade man en tågfärja i drift och från året 1895 fanns en ordentlig tågfärjestation i Malmö. Kommer ni kanske ihåg tågfärjan ”Malmöhus”, under 1950-och 1960-talen sundets vackraste färja. En av fördelarna var att hon även kunde gå som isbrytare. Vilken känsla när man den svåra isvintern 1969 befann sig ombord på detta kraftpaket. Full fart in i isen tills färjan stod still, back, full fart framåt osv. Att isfärden över tog fyra timmar gjorde inget. Först under slutet av färden insåg jag dock att ”isbrytaren” nog var en bluff. Då kom den vanliga färjan Öresund och körde om oss, trots isen. Medan Öresund försvann in mot Köpenhamns inlopp höll vi fortfarande på att banka oss fram genom fruset vatten. Oron var stor att jag inte skulle hinna med tåget vidare västerut i Danmark. Ett obefogat bekymmer - det visade sig att vagnarna var med ombord.

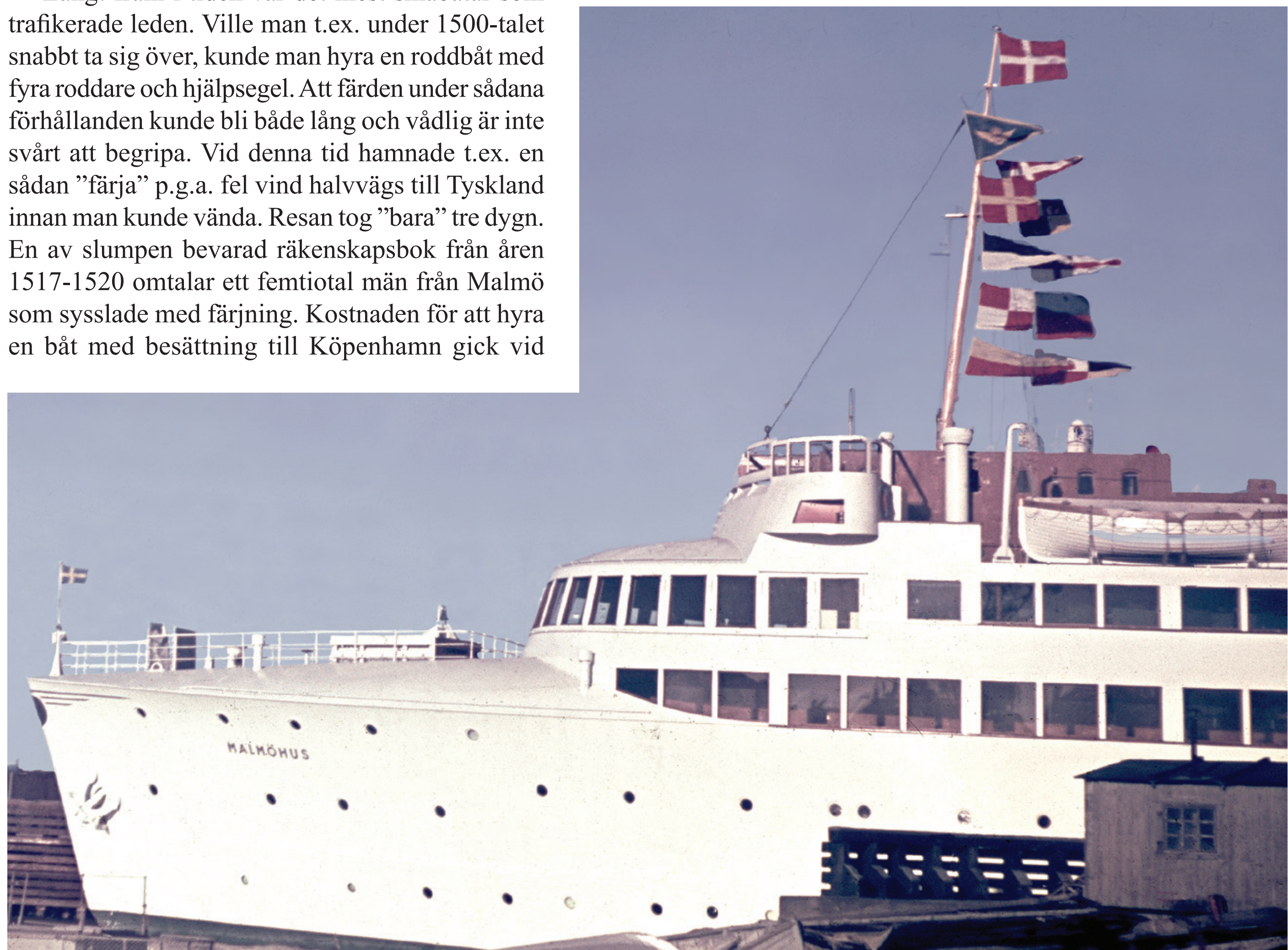
En härlig hamnbild, tagen när förra seklet var ungt. Bland klungan på kajen ses en uniformerad polis med kulmage, kungariket Sveriges representant vid landets yttersta gräns.

Den äldsta anteckningen om färjetrafik över Öresund är från året 1254. Jacob Erlandsen hade blivit ärkebiskop i Lund och det sista han gjorde innan han lämnade sin tjänst som biskop i Roskilde var att ge sig själv ett ”fallskärmsavtal”. Roskildebiskopen ägde vid den tiden hela Köpenhamn och Jacob utfärdade nu denna stads äldsta s.k. privilegiebrev. I brevet stod exakt vilka friheter men också skyldigheter som borgarna hade. Eftersom Jacob var i strid med den danske kungen misstänkte han att han kunde bli tvingad att då och då återvända från Skåne till Köpenhamn. Därför säkrade han sig en färjeled över Öresund:

”Dersom Herr Biskopen på ämbetets vägnar i egen person vill draga till Skåne, ska borgarna hålla honom med ett skepp med 12 man på egen bekostning. Om han har sitt eget skepp, ska nämnda borgare hålla honom med de nödvändiga sjöfolk som krävs till ett sådant skepp, och före honom däröver och tillbaka på deras egen bekostnad.”

Det är intressant att konstatera att Malmö i detta brev från år 1254 inte alls omtalas, troligtvis för att staden ännu inte fanns eller hade fått någon större betydelse. Tio år senare finns det emellertid en kyrka nere vid stranden och ytterligare tio år senare, året 1275, hade Malmö omfattande färjetrafik med Köpenhamn. Då utfärdade man nämligen tullfrihet på varor som fördes mellan de båda städerna.

Långt fram i tiden var det mest småbåtar som trafikerade leden. Ville man t.ex. under 1500-talet snabbt ta sig över, kunde man hyra en roddbåt med fyra roddare och hjälpsegel. Att färden under sådana förhållanden kunde bli både lång och vådlig är inte svårt att begripa. Vid denna tid hamnade t.ex. en sådan ”färja” p.g.a. fel vind halvvägs till Tyskland innan man kunde vända. Resan tog ”bara” tre dygn. En av slumpen bevarad räkenskapsbok från åren 1517-1520 omtalar ett femtiotal män från Malmö som sysslade med färjning. Kostnaden för att hyra en båt med besättning till Köpenhamn gick vid denna tid på 24-32 skilling. Givetvis säger denna siffra oss inget om vi inte jämför med andra kostnader. Ett par nya skor kostade 9 skilling och en murarmästare hade 4 skilling om dagen i lön medan en grovarbetare fick nöja sig med 2 skilling. Det var nog få förunnat att förr ta till Köpenhamn på lusttur. Priset ligger ju t.o.m. över de i dag fullständigt hutlösa priserna på Öresundsbron.

Sjötur med ångbåt

Den riktiga ångfärjetrafiken mellan Malmö och Köpenhamn började så smått först året 1828. Skeppet hette Caledonia och var byggt år 1815 på varvet i Glasgow i England. Ångskeppet drevs fram av två skovelhjul och det kunde komma upp i en fart på 7-8 knop trots att ångmaskinen endast var på 28 hästkrafter. Det var ett modernt passagerarfartyg som sett dagens ljus. Två ståndsmässiga salonger - en mindre och en större - låg under däck och dessutom hade man åtta små sovkabiner. Vid denna tid tog man gärna vinden till hjälp varför skeppet förde en mast med gaffel för stagsegel. Den mycket höga och smala skorstenen kunde på håll förväxlas med en mast - d.v.s. om det nu inte var för den enorma, kompakta svarta röksvans denna lämnade efter sig.

Från England gick färden året 1819 till Öresund. Steen Andersen Bille i Köpenhamn hade köpt in fartyget som nu sattes in för s.k. paketfart mellan huvudstaden och Kiel. Någon större succé blev nu inte detta första ångdrivna monster i Öresund - åtminstone inte hos köpenhamnarna. Med förakt kallade man det för ”den forbannede Røghætte”. Efter en tid togs skeppet ur reguljär trafik och man började i stället med lustturer mellan Köpenhamn och Helsingör. Men så plötsligt upptäckte köpenhamnarna att det fanns en annan strand vid Öresund. Söndagen den 24 augusti 1828 närmade sig ångfartyget hamnen i Malmö. Tidningen Allehanda beskrev händelsen:

Tågfärjan Malmöhus vid kajen i Malmö på 1940-talet. Det vita skeppet blev en vacker symbol för Öresundsfarten men från året 1974 degraderades färjan och målades samtidigt i svart färg.

”Förliden söndag hitkom Danska ångfartyget Caledonia för att härifrån göra en lusttur längs kusten uppåt Sundet och om aftonen återgå härifrån med passagerare till Köpenhamn. Fartyget hitkom kl. 10 f.m. med 82 passagerare, som gingo i land och till större delen afreste till Lund för att bese hwad märkbart i den gamla staden finnes. Lustresan företogs kl. 3 e.m. men fann ej särdeles många deltagare i anseende till det för en sådan fart mindre gynsamma wädret, hwarföre ock touren inskränktes till en kort resa rakt utåt i sjön. Omkring kl. 8 på aftonen, då de till Lund afreste pasagerarne återkommit, återwände fartyget, och man kunde länge äfwen sedan det mörknat se dess kosa som utmärktes af wid åtskilliga tillfällen kastade raketter. Denna ångfartygsfärd är den första, som skett ifrån Malmö, och skulle säkerligen lockat en stor mängd af stadens innewånare att deltaga i detta för de fleste alldeles nya nöje, om icke wäderleken denna gång warit så afskräckande.”

Det är intressant att notera hur de danska passagerarna betedde sig när de från roddbåtar landsteg i Malmö. Man satte sig genast i hästdroskor och for iväg till Lund, en resa på några timmar! När Caledonia följande söndag återkom med drygt hundratalet passagerare upprepades proceduren, endast med den skillnaden att nu gick droskor både till Lund och till Hyby slott ett antal mil inåt landet. Här hade friherre Wrangel von Brehmer med:

”etikettslös liberalitet upplåtit ställets alla omgifningar till ett fritt begagnande, och derjemte genom anordnandet af carouseller, dansplaner och gungor m.m. lemnat tillfälle till landtliga nöjen i flere former, hwaraf stadsboerne också ganska lifligt

begagnat sig, ett angenämt och wexlande tidsfördrif på de annars wanligtwis tråkiga söndagarne.”

Staden Malmö attraherade alltså inte det minsta på danskarna. Medan dessa förlustade sig i omgivningarna passade 120 malmöbor på att ta en lusttur med Caledonia. Upptornande mörka moln tvingade dock skeppet tillbaka i hamn. Det var inte utan orsak som ångskeppet fick ge namn åt den sjösjuka som kunde uppträda på Öresund, ”Caledonia Syge”.

År 1842 besökte den 19-åriga Marie-Louise Forsell från Stockholm staden Malmö med sina föräldrar. Den unga damen älskade att skriva dagbok och därför kan vi också följa henne den stora dag då hon för första gången i sitt liv skulle ut på det vådliga havet, d.v.s. Öresund, lördagen den 27 juli:

”På Unionen eller såsom den också kallades, Kujonen, gjorde vi vår öfverresa. Den är hvarken ett Ångfartyg eller Ångslup, utan ett slags mellanting, som går en hel timme senare än kamraten Malmö. Men emedan jag dels hade nöje af mina egna små tankar, dels roades af den hygglige Pastor Hultmans sällskap, och att betrakta våra medpassagerare, som voro: Grefvinnan Barck, Baron Bennet, herr Noring och tvenne sällsynt sköna bondgummor m.fl. syntes mig färden gå ganska snabbt och skulle äfven varit behaglig, så vida ej en stygg lukt af skämdt hafsgräs förpestat luften. Vädret var mildt, så att ej en gång någon sjösjuka kom i fråga.

De snälla flickorna Ståhle och Annette Falkman följde oss ned till ångbåten, och då vi lämnade Malmö redd, voro de det skönaste våra ögon föllo på. Vi hade åkt ned, och kaptenen var nog artig att vänta hela 10 minuterna på Fru Grefvinnan Barck. Likväl jäktade oss kära Far så, att vi måste dricka kaffe med den största entusiasm jag i min lefnad gjort - den goda Mamma blef rakt af utan. - Den jovialiske Larcon syntes vara så förtjust att för första gången vistas ombord på ett Dampskieb, att han upprymd däraf kom ända upp på akterdäcket och förtäljde oss under lifligt skratt, att hjulskoflarna nyss dödat en fågel, som såg ut som en hund - förmodligen var det en säl.”

Färden över det lugna Öresund var för Marie-Louise en överväldigande upplevelse. Efter att ha genomgått den obligatoriska tullvisiteringen av bagaget väntade nu åtta dagar i Köpenhamn innan återresan. Tillbakafärden skedde på ångfartyget Malmö, hemmahörande just i Malmö. Detta skepp, inköpt år 1838, var stadens första ångskepp. Denna gång var inte sundet så vänligt. Vi vänder oss åter till den lilla mamsellens dagbok:

”Afskedsstunden nalkades nu. - Pappa betalade räkningen för rum, mat, uppassning och åkning. För sista gången rullade vi i de bekväma droskorna på Kiøbenhavns jämna gator, nedstego i båten, som med raska årtag förde oss från den lifliga stranden, nickade adjö åt Legodrengen Niels och den tjänstvillige och inställsamme öfvertjeneren, Monsieur Nielsen, och stego jämte den beskedlige Eibe, som till sista ögonblicket följde oss, ombord på Dampskibet Malmö. Snart måste han dock säga oss farväl, och den unge, förhoppningsfulle mannen, som genom sitt stilla, redbara väsende tillvunnit sig både Carls, vår och till och med Pappas vänskap, skildes från oss, beledsagad af våra hjärtligaste välönskningar för hans framtid.

Den ena lilla båten efter den andra arbetade sig fram genom de vaggande böljorna och lade till vid det stolta Dampskibets sida, aflämnande flera Officerare och många andra Passagerare. Maskinen sattes plötsligt i gång och understödda af en frisk

vind, hvarför äfven seglet sattes upp, aflägsnade vi oss snart från den stora staden, som så vackert ligger utbredd i en halfrundel på Seelands fruktbara kust. Det våra blickar längst dröjde vid var ”Lange Linien”, en vacker trädplantering utmed hafsstranden, den förnäma världens promenadplats.

Ja, nu voro Emma och jag för andra gången i vårt lif på ”det gungande haf” och fingo äfven en föreställning om det afskyvärda obehag, som många af dem få erfara, hvilka våga sig ut på dess farliga yta. Visserligen påstod man att vädret nu var så mildt att vi ej en gång fingo en aning om hvad storm vill säga, men i mitt tycke häfde sig vågen alltför djärft mot skeppets höga sidor. Likväl förspordes ingen riktig sjösjuka hos Pappas raska flickor, men Mamma, stackare, led svårt däraf under hela öfverfarten; den varade dock bara två timmar, och snart skönjde vi vår kära Svenska Kust.”

När vattnet frös till

Jag passerade Flygbåtarnas gamla terminal på Skeppsbron. Dörrarna var för alltid stängda och en affisch upplyste om att: ”Den 30 april 2002 seglar flygbåtarna för sista gången.” Min gamle vän Per Nielsen på Limhamn ringde mig den kvällen och sa med gråten i halsen:

- ”Nu är det slut. Det är för jäkligt.”

Han hade varit över och kom direkt från flygbåten. Ja, visst saknar också jag dessa båtar. Nu är det

En bild från en svunnen tid då Malmö hamn var en mötesplats för båtar. Till vänster om den gamla fyren ses en skog av trämaster.

En epok är slut. Dörrarna till Flygbåtarna är låsta och den sista affischens avgångar inaktuella.

ju inte enbart goda minnen i bagaget. Ta bara den våldsamma stormnatt på Öresund när motorn bröt samman. Det var under den första generationens flygbåtar, de små som lyfte hela frampartiet och surfade i vattnet med hjälp av några vingar. Utan styrfart kastades båten som en korkbit på vågorna. Det var i den stunden alltid en tröst att leka med tanken att det hade varit än värre om färden gjorts i en medeltida roddbåt eller ombord på 1800-talets Caledonia.

Eller ta alla de gånger som isen lade sig och gjorde det omöjligt för en färd över sundet. Is och Öresund hör på något sätt samman. Så har det alltid varit under vår stads långa historia. Förr i tiden var det inte sällan så stark köld vintertid att hela Öresund frös till. Då var det många skåningar som passade på att gratis komma över till Kongens By och Helsingör. En resenär, G.C. Witt, beskrev t.ex. en ispromenad över till Helsingör i januari 1871:

”Isen emellan Helsingborg och Helsingör var då så stark, att både ”plattfötter” (så kallade man på stället dem, som gingo utan skridskor), skridskogängare och åkande med lätta slädar kunde färdas däröfver ... På hemvägen föll det mig in att räkna antalet af mötande personer, hvilket på mindre än en halvannan timma uppgick till något över sjuhundra … Midt på dagen funnos så många svenskar i Helsingör och danskar i Helsingborg, att man kunde tro att de begge städerna hafva till en stor del bytt befolkning med hvarandra.”

Ibland kunde isfärderna bli till vådliga affärer. Ta bara de hundra holländare som gick ut på isen vid Helsingör för att fiska den 6 jan 1697. Isen bröts sönder och de seglade över sundet på två stora isflak och kunde torrskodda stiga av i Skåne. För andra har det gått sämre. Det är åtskilliga människor som

De holländska fiskarnas vådliga färd på två isflak över Öresund år 1697, förevigat på ett samtida kopparstick.

fått sätta livet till vid isfärder mellan Malmö och Köpenhamn. Den svåra vintern 1573 frös t.ex. tre män ihjäl på isen utanför Malmö.

Vintern 1855 hade Malmö besök av ett av Söderslätt verkliga original, vandringsmannen Nils Knös. Han hade gått ner till hamnen och sett att de körde med slädar ute på en väg på isen.

- ”Men va e nu de for en stor vej der luer udad isen, den har allri ja sett för. Hår går den hen?” sa Knös.

- ”Ti Tjövenhamn, va der nån pogebläror (pojkar) som sa.”

- ”Tjövenhamn, va e de fårr nånting, frågte ja.”

Den nyfikne Knös begav sig ut på isen. Efter att ha slagit spik i träskorna för att få bättre fäste gick färden snabbare. Plötsligt kom en timmersläde ifatt honom med bönder från Börringe.

- ”Hor ska i hen, rofte ja. Ti Tjövenhamn, svarte di. E der lant inu, sporde ja. Nej der ligger de ute, sa de o pregte me snärtana mot tjartjetornen, och so va di försvongne.”

Mitt ute på Öresund träffade Knös på en öppen vattenränna:

- ”Ån va lie so kroged som Segeå o ungefär lia bred o vanned lu precis lia så fort. Ja ble lia som litte rädd, o ongeli til homörs, for man kan jo ente vidde hår bäckahästen har sin gång.”

Knös skyddade sig genom att spotta tre gånger i vattnet och sedan stämde han i med en rungande psalm för att få nytt mod. Där stod Söderslätts original halvvägs till Köpenhamn och sjöng ”Var

hälsad sköna morgonstund” så det gungade i isen ”for de e ju en grann salm o den sjonger vi alltid nyårsaftan i Mellangrövie.”

Efter att ha ätit och tagit två supar, en för varje ben, kom Knös att tänka på ett gammalt ordstäv:

”Som kjarringen sa: ´De e väl ente här en ska roddna, sa kärringen do hom sad po tjartjegåren´ o derforr ga ja mi ov igen. Då kom ja ti en planke eller brädebro, som di körde över po.”

Jo, Knös kom till Köpenhamn men hans genuina skånska gjorde det omöjligt för danskarna att förstå honom. Han blev inlåst men till slut kom det en officer som kunde begripa något av det märkliga svenska språket och nu äntligen kunde vår resenär presentera sig:

- ”Ja hedder Nels Fredrigssön Knös, ällens ja e frå Mellomgrövie i Skååene, der ja boer i manfolkestuen, då ja ente e ude o ser mi om i världen.”

Med ånglok norrut

Vi ska nu gå från kall is till varm ånga. Knappt två mil nordväst om Karlstad i Värmland står intill landsvägen en minnessten och ruvar på svensk historia. Stenen visar på en verklig milstolpe i 1800-talets svenska teknikhistoria. ”Här nedanför togs första spadtaget på den första svenska jernvägen 1849 den 5.5. af Claes Adelsköld” lyder texten i all enkelhet. Det var alltså här, mitt i denna sköna värmländska grönska, som startskottet en gång small för det moderna kommunikationssamhället! Bakom stenen, nedanför den branta höjden, ligger idag Sveriges mera märkliga lagskyddade fornlämning; några träslipers och en ca fem meter rostig men ändå förvånansvärt väl bibehållen räls. Lika kort som rälsen idag är, lika kort blev historien om Fryksta-Clara Elfs Jernväg.

Ett samtal kolleger emellan. Fotografiet taget på Malmö Central någon gång på 1910-talet.

Malmö centralstation vid ombyggnaden till den nuvarande stora banhallen i början av 1900-talet.

I oktober 1849 togs den 8 km långa järnvägen i bruk mellan Fryken och Lyckan vid Klarälven. På järnvägen fraktades järn och trävaror från Fryken till Klarälven och i motsatt riktning rullade spannmål och andra handelsvaror. De första åren var utnyttjandet av järnvägen något märklig eftersom godsvagnarna drogs av hästar upp till Fryksta för att sedan av sig själva rulla tillbaka till älven.

Redan året 1845 hade emellertid kloka män på pappret beslutat sig för att skapa tre huvudjärnvägar inom Sverige; Stockholm - Göteborg, Stockholm - Gävle och Stockholm - Ystad. Malmö då! Planerna utarbetades i Stockholm … det säger väl allt. Raka vägen ner till Ystad och färjorna till Tyskland skulle det bli; avkroken Malmö var inget att ha. Det som räddade Malmö den gången var att investerarna fanns i England och år 1846 blev det, tack och lov, kris i den engelska kapitalmarknaden.

Det ska erkännas att en del betydande malmöbor inte heller var intresserade av modern teknik. Den gamle borgmästaren Halling yttrade om planerna på en järnväg mellan Malmö och Lund följande: ”Hur kan folk tänka sig, att en daglig förbindelse mellan Malmö och Lund ska kunna bära sig! Här går ju diligensen tre gånger i veckan och mången gång går den tom.”

Halling skulle själv inte få uppleva järnvägens invigning. Han dog knall fall i borgmästarstolen på Malmö rådhus år 1851. Fem år senare avgick det första tåget från Malmö till Lund. Den första, icke officiella, provturen skedde redan den 22

oktober 1856 men denna kan inte räknas. I brist på lok - leveransen hade blivit försenad - fick man nämligen spänna två hästar framför vagnarna. Fyra dagar senare hade man anskaffat en ångmaskin som drog försöksekipaget: ”Till Lund gick trainen helt långsamt på en timma; återvägen tillryggalades på 26 minuter. Försöket avlöpte helt tillfredsställande.” Intressant att notera är att man uppenbart var lite osäker på hur man på svenska skulle benämna detta nya fortskaffningsmedel.

Men så var det då äntligen dags för det stora öppnandet. Man skrev den 1 december 1856. I S:t Petri kyrka hade klockan 9 en stor människomassa samlats för en tacksägelsegudstjänst. I procession tågade sedan högtidligt klädda gäster inför hurrande människomassor ner till stationen. Klockan 11 avgick det första tåget till Lund. ”Lokomotivet var prytt framtill med hans H. M. Konungens namnskiffer i guld och blå sköld och omgivet av en fiskegrön krans, varjämte svenska flaggor vajade från densamma. Vid avgången gavs kanonsalut. En ofantlig massa människor var samlad på denna sida om kanalen, längs åt promenaden, ända utåt körsbärsbackarna, och bildade ett hav, vilket vid tågets förbifart hälsade detsamma med livliga hurrarop.”

Så rullade man då in i den lärda bonnastaden Lund. Studentsångarna framförde här en jubelsång, specialskriven av A. Th. Lysander:

”Stad är vid stad fast
knuten med järnband.
Eldhästen frustat
ren vid vår dörr:
Vandrar nu rastlöst
Vänner emellan;
Tröttnar ej lätt,
den Springare god.”

Två skånska städer hade blivit sammanbundna med ny teknik. Mätt efter dåtida måttstock var det en ofantlig hastighet som kunde uppnås under en järnvägsfärd. Strax efter invigningen av Malmö - Lundabanan inträffade det första dödsfallet då en person blev överkörd av tåget. Pinsamheter kunde också lätt inträffa. I en av de första vägvisarna för hur tågresenärer skulle bete sig uppmanas t.ex. passagerare att i vagnarna inte sitta med ansiktena mot varandra ”om sammanstötning inträffar”. Man räknade tydligen med att kollision kunde inträffa både på det ena såväl som det andra sättet. Det pryda 1800-talet kunde inte tillåta offentlig närkontakt mellan två ansikten!

Däremot var det tydligt fritt fram att sjunga under tågresan. Otto Lindblad komponerade t.ex. en sång enbart för detta, ”Malmö Jernbanesång”.

”God dag, god dag, god dag,
skall du följa med tåget som går?
Det skall jag, det skall jag
Nå, det var roligt man sällskap får.
Se på den, se den, se den
Kanske känner du någon du känner igen
De ha brådt, de ha brådt, de ha brådt;
Ty tiden lider ha de förstått
Tiden lider ha de förstått
Derför ha de brådt.

Der en Prostinna fyllig i barmen,
Der en Chines med Lord under armen
Och der går Fransosen, Ryssen med harmen
Att uppå Krim hava slitit en hund.”

Tydligen var man så framsynt redan vid mitten av 1800-talet att man förstod att kommunikationer skulle bana väg för vårt moderna, hektiska och internationella samhälle. Varför inte ta upp

idén med sångarstunder på vår tids Pågatåg och Öresundståg. Varför inte komponera en allsångsvisa för moderna och stressade tågresenärer. Det skulle nog dämpa all irritation över höga biljettpriser och trängsel, i varje fall på de tåg som dagligen susar fram över Öresundsbron. Speciellt om en bandad Lasse Berghagen via befintligt högtalarsystem leder sångövningen.

Tillbaka till 1800-talet. Det stora järnvägsbygget vidare norrut mot Stockholm gick till att börja med raskt. Redan år 1862 kunde man resa ända till Liatorp i södra Småland. Då stod också sträckan Göteborg - Stockholm klar. Under lång tid framåt fick därför tågresenärerna från Malmö stiga av i Småland och ta häst och vagn upp genom Västergötland till Göteborgsbanan. Först år 1874 kunde man snabbt och direkt ta sig till rikets huvudstad.

En närmast bortglömd, uthamrad och nitfogad rälsstump vid Illberg i Värmland nära Fryksta minner fortfarande om början på ånghästens svenska historia! I dag talas det mycket om kriser på pengamarknaden. En gång för inte så länge sedan lade en sådan valutakris i England grunden till den moderna storstaden Malmö. För det var bl.a. ur järnvägen som det nutida Malmö en gång skapades.

Den 14 december 1866 brann den första järnvägsstationen i Malmö. Då kanalen var isbelagd hade brandmanskapet svårt att bekämpa elden.

En gammal entré till staden

Fotografiet nedan visar en gammal malmövy. Brand och Livförsäkringsaktiebolaget Skånes pampiga palats till höger är nyuppfört. Savoy på andra sidan gatan har ännu inte begåvats med sin nybyggnad. Det är sommar, damerna går med solparasoller. Det är en dag för lite mindre än hundra år sedan.

Det är faktiskt en bild av den äldsta delen av staden Malmö. Framför husen går Norra Vallgatan på mark som under medeltiden var strand. Allt utanför och bakom fotografen är utfyllnad från 1800-talet. Kanske inte riktigt allt. Precis hitom Mälarbron, där två par på bilden försöker korsa gatan, bildade stranden ett utskjutande parti och här låg en gång Flynderborg, det stora runda tegeltornet från mitten av 1200-talet. Tegeltornet, omgivet av en palissad, hade till uppgift att skydda strandbryggan som från just denna plats sköt ut i Öresund. Träpålarna finns säkert kvar under våra dagars Börshus.

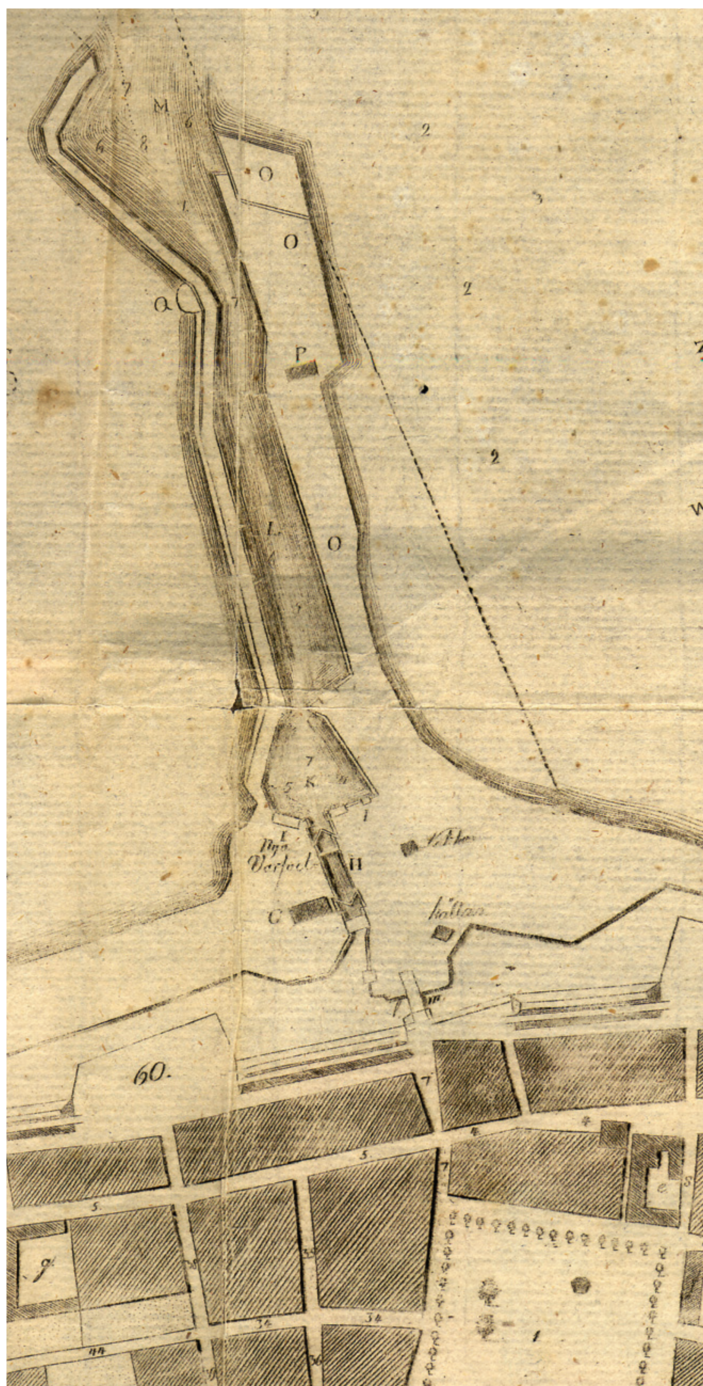
Hur vet jag allt detta? Tornet finns beskrivet i bevarade handlingar från 1500- och 1600-talen, det finns t.o.m. avbildat strax innan det på 1660-talet revs ner. Under namnet ”Skibbsbyggerport” finns det dessutom markerat på 1600-talets kartor. Genom att omräkna dessa i rätt skala, passande våra dagars kartor, är det lätt att plotta ut det exakta läget. Träpalissadens existens känner jag då det i räkenskaper från åren 1517-1518 berättas om hur man rev ner denna vid just Flynderborg. Dessutom hittade man runt år 1907 rester efter stora pålverk när man grävde framför huset till höger på bilden.

Tillbaka till tiden när 1900-talet var ungt. Mälarbron är på bilden fortfarande av den fina, svängbara järnkonstruktion som Kockums stod bakom. Denna bro ersattes i god tid till Baltiska utställningen året 1914. I dag finns det endast en sådan nitad och svängbar järnbro kvar över Malmös kanaler. Det är den bro som hundra meter till höger om vår bild går över kanalen mot Hamnförvaltningens ståtliga

Denna sommarbild över Malmö entré vid Hamngatan och Norra Vallgatan är tagen någon gång mellan åren 1903 och 1910.

Kartan på nästa sida är från år 1814 och visar bl.a. hur dagens Hamngata inte nådde fram till Stortorget. I stället var Frans Suellsgatan huvudleden från torget ner till hamnen.

hus. Successivt har man rivit bort dessa broar och byggt fasta betongbroar. Någon mindre vetande har dessutom gjort alla moderna broar så låga att t.o.m. den platta ”Rundan” ibland har svårt att komma under. Annat var det förr. Då kunde stora segelskepp komma ända upp till Södertull. Fören till ett sådant segelskepp skymtar till höger på fotografiet.

Och titta på Hamngatan. Vilken ynklig entré in till stadens hjärta, Stortorget! I bakgrunden kan man med förstoringsglas svagt ana Tjocke Karl på sin häst Hannibal. Om vi flyttar oss längre tillbaka än tidpunkten för vårt fotografi så var Hamngatan faktiskt ännu smalare. Första gången den omtalas är året 1435 då den kallas ”Botzmanz stredet”, sedan ”Færgestredet” år 1448 och ”Prammandsstredet” år 1484. Se där, tre yrken som har med sjöfart att göra! Om färjor och färjemän har vi redan talat. Pråmmännen i Malmö förde varorna från strandbryggan ut till de uppankrade skeppen på redden.

Hamngatan, eller stredet, var alltså under medeltiden inget mer än en smal passage. Ja, faktiskt var det så långt fram i tiden. Namnet ”Mörka Porten” från slutet av 1700-talet talar sitt tydliga språk. Inte nog med att gatan var smal, den slutade uppe vid Adelgatan; gick alltså inte ända fram till Stortorget. Först år 1867 högg man sig igenom detta kvarter och fick en passage till torget. Malmö hade vid den tiden börjat bli en riktigt stor stad. Lagom till den Baltiska utställningen våren 1914 breddades Hamngatan och den omändrades då till våra dagars utseende. På den tiden var det dags för de styrande att visa Europa att Malmö var en värdig, internationell storstad med pampig stadsentré. Sedan har de storslagna idéerna bara fortsatt. Med Citytunneln tas det slutliga steget för att kanske göra Malmö till en ledande världsmetropol i samma klass som Paris, Moskva och New York!

SÖDERVÄRN
SKANDINAVIEN
AMERIKA LINIE
VÄXEL-
HÖ

Mannen med struthatten

På Norra Vallgatan, mitt emot Börshuset, står en staty av en man som nästan varje år blir prydd av en strut. Det är Gatukontorets avstängningskoner i orange plast som får agera huvudbonad. Undrar vad mannen i fråga skulle sagt om detta färgrika tilltag. Själv gick han nämligen alltid klädd i grått. Hans namn var Frans Suell.

Nu är det så att man i Malmöhistorien ibland måste se upp med namn så att man inte förväxlar personer. Så behöver t.ex. Anders Ulrik Isberg och Anders Ulrik Isberg inte vara samma person. Järnvägstjänstemannen Isberg verkade i slutet av 1800-talet och han var vår förste historieforskare i Malmö. Sonen Isberg verkade i början av 1900-talet och var stadsarkivarie i Malmö. Lika svårt kan det vara att hålla isär Frans Suell och Frans Suell!

Från Lübeck kom en invandrare och slog sig ner i Malmö. Lördagen den 25 juli 1712 svor han jungfrun Anna Catharina Stein sin evig kärlek. ”Frans Suhl von Lybecker förstår icke svenska språket”, skrev prästen som vigde de tu. Språksvårigheterna generade emellertid inte den unge mannen, tyskan var handelsspråket i Malmö. Handeln med när och fjärran kom också att styras med fast hand och förmögenheten växte snabbt. I det affärsimperium som nu den unge Frans Suell byggdes upp ingick ett gammalt kalkbruk i Limhamn strax söder om Malmö och ett tegelbruk i Lomma norr om Malmö.

Invigningen av Frans Suells staty i Malmö år 1915. På den tiden var, att döma av publikantalet, hans livsverk fortfarande levande i staden. Idag vet kanske merparten av malmöborna inte ens att han existerat.

Släkten Suell härstammade från Holstein och den lilla byn Grömitz som ligger strax norr om Lübeck. Byns befolkning livnärde sig på fiske och skeppsfart, så också den Suellska släkten. Redan på 1400-talet finns en del av släkten bosatt även i Lübeck. Här omtalas t.ex. år 1453 Claus Sule, några år senare borgarna Detlev och Erdman Sule.

Fiskaren Hinrich Suell ägde vid sin död år 1698 en storgård i Grömitz. Det var i denna gård sonen Frans växte upp. Efter studier och läroår i Lübeck blev den unge mannen köpman och borgare i den urgamla handelsstaden. Kontakter knöts med tysken Ernst Hinrich Stein i Malmö. Inte enbart handelsvaror attraherade. Frans Suells bror, skeppare Hinrich, fick med sitt skepp ”Danabaum” gå i skytteltrafik mellan städerna, medförande både varor och kärleksbrev till Steins sköna dotter.

Sverige var i början av 1700-talet en krigsnation. Över hela Europa gick berättelser om den unge Karl XII:s bedrifter ... snart berättades också om hans nederlag. Det blev dyrtider i Sverige och den till Malmö invandrade Frans Suell anklagades på falska grunder för brott mot myntbestämmelserna. Under en kortare tid blev han t.o.m. inspärrad på det gamla slottet i Malmö. Kungen uppehöll sig i Lund och Frans Suell fick tillstånd att i vakts sällskap söka nåd hos krigarkungen. Väntan utanför kungens rum blev emellertid lång och Frans somnade med nådeansökan i handen. Kungen kom ut, tog brevet ur den sovandes hand och skrev: ”Bifalles, Carolus”. Förvåningen var stor när fången, långt efter det att kungen gått, vaknade och såg namnteckningen!

Sonen Niclas Suell övertog efter en tid faderns affärer och 9 juni 1744 föddes en ny Frans i den Suellska släkten. Vid 14 års ålder inskrevs pojken vid Lunds universitet. Efter studierna gick färden

till fäderneorten Lübeck med omnejd. I Hamburg träffade Frans Suell en rik handlande, Salomon Roosen. Denne tysk skulle bli ett stöd för livet. I Frans arbetsrum hängde Roosens porträtt på hedersplats, försedd med texten: ”Han levde länge men icke nog för behövande och vänner. Min och de minas lycka är en följd av hans vänskap.”

Hemkommen till Malmö startade Frans Suell den yngre år 1774 på allvar sin märkliga bana som handelsman. Affärssnillet lyste och myste! Handelshus och fabriker, lantegendomar och tobak, skeppsfart och bergsbruk såg dagens ljus! Klädesfabriken Concordia och de två sockerbruken Svanen och Patrioten blev några av många ekonomiska skötebarn. I en större fastighet invid Stortorget inrättades en stor tobaksfabrik. I fabriken ingick bl.a. borgmästaren Jörgen Kocks ståtliga 1500-tals hus, än i dag flaggskeppet i Malmöarkitekturen.

Genom tobaken blev Frans Suell en verkligt rik man ... och alltsammans berodde egentligen på ett misstag! Vid beställning av ett stort parti tobak från Salomon Roosen i Hamburg råkade nämligen en anställd sätta en nolla för mycket på beställningssedeln. Salomon blev helt bestört över den fullständigt enorma mängden tobak. Suell var emellertid känd för sin ärlighet och tobaken anskaffades från Amerika. Direkt därefter utbröt det amerikanska befrielsekriget. Utskeppningshamnarna blockerades och tobakspriset i Europa sköt i höjden. Tobak blev lika eftertraktat som guld. I Malmö slutade Suellen att riva sitt hår av förtvivlan. En nolla av misstag blev faktiskt handelshuset Suells lycka och nollan kom att bädda för mången storindustri i Malmö!

Året 1775 började man i Malmö att anlägga en ordentlig hamn. Mannen bakom idén och genomdrivandet var givetvis Frans Suell. Med stor irritation hade han länge åsett hur handelsskeppen fick

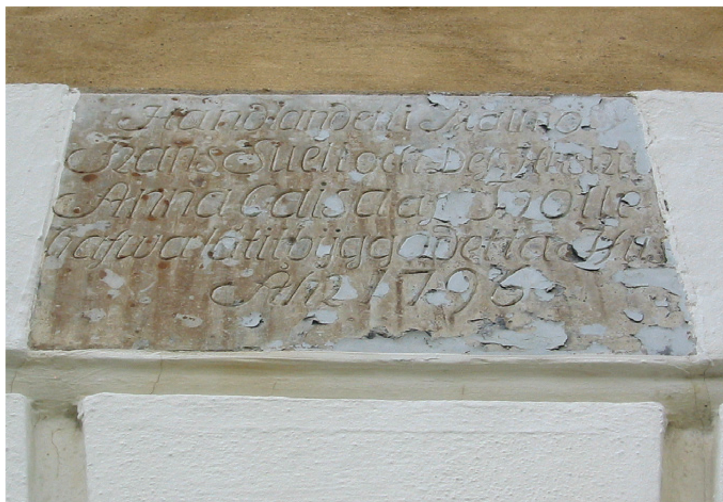

Frans Suell d.y. blickar ut mot sin hamn och mot den nu försvunna Kockumskranen.

Bilden på nästa sida:
Över dörren till Lugnets herrgård vid nuvarande Folkets Park sitter denna platta med bl.a. årtalet 1796.

ankra långt ute på redden. Varorna fördes sedan med långsamma pråmar in till skeppsbryggan. Nu uppfördes i stället en ordentlig pir och man började snart muddra för att öka djupet.

Frans Suell var en man långt före sin tid. Han blev t.ex. en stor jordägare och verkade kraftfullt för ett rationellt jordbruk. Vem lade grunden till det väldiga kritbrottet ute på Limhamn? Vem byggde upp Stormby, en hel ny by för jordbruksarbetare ute på Limhamn? Vem inrättade en skola för arbetarbarn en-långt innan folk-skolorna kom till Sverige? Namnet var Frans Suell! Strax utanför det dåtida Malmö lät han också år 1796 uppbygga en prunkande lustträdgård för allmänheten med vattendammar, herrgård, jakt-paviljong och med publika attraktioner typ lindansare, björntämjare, akrobater m.m. Denna förlustelsepark blev senare ”Folkets park”, en av Sveriges äldsta folkparker. Själv kallade han sin sommarstuga för ”Lugnet”, inte att förväxla med den senare stadsdelen Lugnet.

Frans Suell var trots sin storhet en man som stod folket nära. När därför kung Gustav IV Adolf ville tilldela honom hederstiteln ”Kommersierråd” blev handelsmannen inte speciellt förtjust. Av kungen mottog han senare lika motvilligt titeln ”Riddare av kungliga Vasaorden”. Trots dessa överväldigande, rojalistiska utnämningar fortsatte riddaren i Malmö ett enkelt och redbart liv tillsammans med sin älskade Anna-Cajsa.

Till vardags gick handelsmannen alltid klädd i gråa kläder. ”Mannen i grått” blev den hederstitel som stadens fattiga gav honom. I en samtida bok ”Reise über den Sund” berättar doktor Kierner att ”Suell var allmänt högaktad som en människovän och medborgare samt en man utan tadel och ovänner.” Året 1817 dog Suell och många bland Malmös innevånare hedrade då ”mannen i grått” med att besöka hans grav. Strax efter Frans död hamnade hans stad i en svårartad ekonomisk kris. Många önskade då säkert honom tillbaka vid rodret.

”Tvivlar du på redlighet och ära.
Tvivlet dagens lösen är –
Stig till graven! Låt dess röst dig lära
att de bägge nyss ha funnits här.

Övergiven står din stad och öde,
Låt oss bedja till din himmel upp!”

Se där! På detta värdiga sätt hyllade t.o.m. den svenske skalden Esaias Tegnér Frans Suell vid hans bortgång!

När påven bannlyste Malmö styrande!

Det fanns en tid då påven i Rom var mäktig herre även i frågor som inte rörde enbart religion. Frågan är dock om inte det som en malmöbo gjorde i slutet av 1400-talet tog priset när det gällde att lura den helige fadern i Rom för egen snöd vinnings skull!

Sjukhus i vår mening fanns inte under medeltiden. Drabbades man av sjukdom eller av ålderssvaghet var det i hemmen man fick sin omvårdnad. De som inte hade familjer eller släktingar som ville ställa upp, fick lita på att komma in på någon av de kyrkliga barmhärtighetsinrättningar som då fanns. I det medeltida Malmö hittade man t.ex. ett sådant hem för behövande invid Östergatan - S:t Gertrudsgatan. Här fanns det lilla S:t Gertrudkapellet för tröst och dessutom en gård för boende. S:t Jörgens hospital var också en sådan anläggning, belägen invid Södergatan - Baltzargatan. Här fick man dock ha omaket att dela rum med de fåtalet av spetälska som fanns i staden.

Den största barmhärtighetsinrättningen var dock Heligandshuset vars yta täckte större delen av nuvarande Stortorget. Torget kom ju till först år 1536 då man började riva den medeltida bebyggelsen. I torgets nordvästra hörn, mot Kramer och Kockska krogen, låg klosterkyrkan med sina norr därom belägna klosterlängor, uppförda i tegel i två våningars höjd. Söder och öster om kyrkan låg den stora kyrkogården. Nästan varenda gång Gatukontoret gräver och rotar på Stortorget dyker det upp människoskelett. Torget är faktiskt en av Malmös största medeltida kyrkogårdar.

Skelett fascinerar människor. En dag på 1970-talet råkade jag passera över Stortorget precis när en av Gatukontorets små grävmaskiner hade satt skopan i jorden. Förvånat frågade jag vad man skulle göra. Svaret var att staden skulle sätta upp en ny, stor annonspelare på platsen. Förvåningen kom sig av att jag inte fått några uppgifter om grävningen. Eftersom hela city är en fast fornlämning, d.v.s. grävningar får endast göras i samråd med antikvarier, var det ingen tvekan om att man försökt göra en snabb ”grävkupp”. Nu blev det istället två arkeologer som fick fortsätta grävningen. Skeletten låg ju bokstavligen talat staplade ovanpå varandra i hålet.

Två dagar senare besökte jag utgrävningsplatsen med en skolelev, en ”praoelev”. Jag bjöd honom på glass och vi satte oss en bit bort från schaktet. Nu skulle eleven få lära sig att göra statistiska beräkningar. Under tio minuter räknade vi antalet nyfikna som gick fram till det relativt lilla hålet. 117 stycken! Dessutom var det mellan fem och tio procent av dessa som ställde frågan:

- ”Vad är detta för någonting!”

eller också den tämligen löjliga varianten:

- ”Har ni hittat någonting?

Vilken veritabel tortyr för de nere i schaktet. Den sista frågan är den mest vanliga frågan till arkeologer. Och den mest dumma. Tror folk att man bara gräver för skoj skull! Lena Wilhelmsson, min skickliga grävningsledare på platsen, hade av förklarliga skäl såriga öron redan efter den första arbetsdagen på Stortorget. Och nog kunde man också skönja en mordisk blick riktad mot den frågvisa publiken.

Redan år 1384 omtalas detta Heligandsjukhus, då med prästen Jonas som föreståndare. I början av 1400-talet brann vårdinrättningen. För att klara återuppbyggnaden skänkte biskop Johannes 40

dagars avlat till alla de som vallfärdade till Malmö och donerade stora eller små penningbelopp. Man kunde alltså på detta sätt genom pengar minska sin plågotid med ett antal dagar i den kommande skärselden. På 1470-talet gick danske kungen Christian I in och gjorde om sjukhuset till kloster. Föreståndaren fick samtidigt en liknande tjänst i Köpenhamns heligandskloster. Se där, ett av de första exemplen på delad arbetsplats på båda sidor om Öresund!

Klostrets stora kyrkogård avgränsades i söder av ett stort och djupt kloakdike. Detta gick diagonalt över nuvarande torget söder om tjocke Karls staty i riktning mot dagens korvkiosk. I Stortorgets sydvästra hörn, alltså i hörnet mot Lilla torg, fanns på medeltiden en hel del privata korsvirkeshus vilka bildade en gata som löpte utmed södra sidan av nuvarande Stortorget. Ibland häpnar man över namnen förr i tiden. Denna gata hette t.ex. på 1400-talet ”Kindhäststredet”, d.v.s. ”Örfilsgatan”. Vad har föranlett detta namn? Och fastighetsägaren i hörnet mot Lilla torg vid samma tid hade minsann också

Detta foto från ca 1910 visar den del av Stortorget som före året 1536 upptogs av det stora Heligandsklostret. Taxichaufförerna i bildens vänstra sida står på platsen för klosterkyrkan. Mellan dessa och statyn fanns kyrkogården. Kanske gömmer sig skelettdelar i schakthögarna mitt i bilden.

ett annorlunda namn: Gert Sängastake. Man undrar!

I slutet av 1400-talet fick Heligandsklostret en chef, prior, som gjorde Malmö dåvarande styrande fullständigt vansinniga. Man höll just på att bygga en ny präktig klosterkyrka och det gällde för klosterchefen Asser Ingversen att få ihop byggpengar. Asser köpte avloppsdiket söder om kyrkogården av staden men fick aldrig ut papper på detta köp. Antagligen ville han inte betala.

År 1493 begav sig Asser ner till påven i Rom. Nu skulle det fixas pengar till klosterbygget. Samtidigt skulle han ge Malmös ledning en riktig knäpp på näsan! Och han lyckades. Påven Alexander VI föll pladask för munkens charm. För att bekosta sjukvården i Malmö fick t.ex. Asser Ingversen ensamrätt till alla allmosor som samlades in på ”en liten ö vid namn Gotland”. Påven bannlyste dessutom borgmästarna och rådmännen i Malmö för att de vägrat klostret tillträde till värdefull mark. Att det var ett kloakdike frågan gällde hade säkert påven ingen aning om.

Kanske vilar fortfarande en medeltida bannlysning över Malmö styrande? Kloakdiket är i varje fall förändrat till en underjordisk torgtoalett.

Epilog över Lange Marine

Om man kan någon historia som är förknippad med en plats, kan det lätt hända att man plötsligt stannar till på just den platsen och glömmer sig bort ett ögonblick. Vad hände här en gång? Hur kunde det hända? Vad var det för människor som var inblandade? De är ju alla sedan länge döda men historierna lever kvar i arkivens många berättelser. En sådan plats där jag plötsligt bara stannat upp är framför Malmö rådhus. Strax utanför huvudingången, tolv meter ut på torget känns vibrationerna starka. För det var här hon stod, lange Marine, år 1567.

Lange Marine var jordemor i Malmö, d.v.s. barnmorska. Som sådan har hon varit en hjälpare i

Heligandskyrkan vid Ströget i Köpenhamn är byggd i slutet av 1400-talet. Samtidigt fick Malmö helgeandskloster en nästan identisk kyrkobyggnad. Vill du uppleva hur klostret på Stortorget en gång såg ut är det således bara att ta över sundet.

Här framför Malmö rådhus stod en gång en förtvivlad kvinna som försökte rädda sig och sin familj. Men malmöborna ville annat.

nöden men också en person som säkert belastats för mycket när någonting gick fel under förlossningarna. Några fast bosatta läkare fanns inte i Malmö vid denna tid och hade de funnits hade det varit mycket kvacksalveri som ordinerats. Jordemoderns arbete var däremot något som fordrade praktiskt kunnande. Hon var säkert både avhållen men också baktalad. Speciellt under 1500-talet verkar yrket ha varit farligt!

Det hade nämligen vid den tiden blivit på modet med häxor och häxförföljelser. Malmö var en av Danmarks ledande städer när det gällde att ta livet av kvinnliga häxor. Speciellt såg man med misstänksamhet på jordemödrarna. Detta var inte så märkligt. I Köpenhamn satt ju Peder Palladius, en av de första lutheranska biskoparna - eller superintendenterna som det då hette. Han hade verkligen häxor på hjärnan. I en av hans skrifter från 1540-talet läser vi:

”Trollkvinnorna får nu deras rätta lön. De kunna nu icke längre värna sig i denna evangeliums ljusa dag. De får nu en världens skam. Av världen med dem! Det är också deras förtjänade lön.

Man brände ju för en liten tid sedan en hop trollkvinnor i Malmö, Köge och annorstädes och höra vi, att där åter sitter en hop, som gripits i Malmö och skall brännas. Uti Jylland och Smaalanden (d.v.s. Danmarks små öar) är man på jakt efter dem som vargar, så där blev nu nyligen också bränt på Als och på de andra små omliggande landen bortemot 52 trollkvinnor, den ena röjer den andra, så att de följs åt till hin ondes värld.”

Är det inte vackra ord från en av de första reformerta biskoparna! Man undrar stillsamt var någonstans i det som Jesus en gång predikade som man kan finna stöd för sådan hätskhet.

Denne stridbare prästman sparade verkligen inte på krutet. Av någon anledning ansåg han dessutom att de dåtida barnmorskorna var ett opålitligt släkte som gärna tog sig en dans med djävulen. Med stor förvåning läser man att om en barnmorska skulle fara med: ”löv, signelse, manelse eller trolldom, så

Sådana här ”bislag” eller verandor, fanns framför de flesta hus i Malmö. Här tog man del av skvaller och nyheter. Många vittnen i häxprocesserna i Malmö börjar t.ex. med orden ”När jag satt på mitt bislag hörde jag ...”

skulle där köras samman hundra lass ved till hennes bak - med förlov sagt - så att hon efter förtjänst fick en svidande ända.”

Lange Marine greps en dag i Malmö, misstänkt för trolldom. Tillsammans med henne fängslades också en rådmanshustru. Inför Malmö domstol, som alltid möttes på måndagarna utanför rådhuset, fick hon försvara sig. Här stod hon nu innanför fyra i kvadrat utlagda stockar på vilka tingmännen satt … omgiven av en nöjeslysten pöbel och sladderkäringar. Hon var dömd på förhand! Innan domen faller sträcker hon upp händerna och fritar högt sin man och sina nära från all kännedom om hennes gärningar. De hade aldrig varit i råd och dåd med henne vare sig i trolldom eller annat brottsligt.

Hon, Lange Marine, en kvinna som det kallats på i nöd för att hon med sin erfarenhet och kunskap skulle hjälpa sina medsystrar, var nu förlorad p.g.a. andra kvinnors förakt och illvilliga tungor. Hon själv visste att för henne fanns ingen nåd att söka - nu gällde det att i stället rädda livet på de som stod henne nära så att inte de också skulle drabbas av det hemska straff som väntade henne.

Lange Marine fördes ut på Kirsebergsbacken och brändes. Rådmanshustrun gick givetvis fri - hon hade både pengar och anseende att använda till sitt försvar. Marine var ju bara fattig och hjälpsam! De fyra stockarna ligger inte kvar utanför rådhustrappan. Men historien finns här … för det var här det en gång hände.

En porlande tidsbrunn

Brunnen på Stortorget är en naturlig plats där man stämmer möte. På sommartid en sprudlande oas och ett turistfotoobjekt. På våren en plats för diverse märkliga gymnasistupptåg. Det nuvarande brunnskaret i brons kom till för fyrtio år sedan. Vet du vad de många bronsbilderna föreställer?

Stadens hjärta, dess mittpunkt, skiftar från tid till tid. Under nästan fyrahundra år var Stortorget det mest centrala i Malmö. Året 1536 lades torget ut och i slutet av århundradet byggdes den första torgbrunnen. Malmö drabbades under 1570 - 1580-talen av nästan en årlig pest som dödade många innevånare. Man insåg att det urusla grundvattnet i staden var boven i dramat. All gödsel och onämnbar orenlighet som kastades ut på gatorna förgiftade givetvis de öppna brunnarna. Träcken låg så tjock att man på Södergatan anlade en rad av högre, flata stenar i gatans mitt. På dessa kunde borgarna hoppande ta sig fram någorlunda torrskodda. Stenarna kallades ”herrskapsstenar”.

Genom att dämma upp Korrebäcken utanför staden skapade man en stor vattenbassäng, Pildammen. Härifrån leddes färskvattnet i två ledningar, gjorda av åtta meter långa, genomborrade trädstammar, in till vattenbassängen på Stortorget. Ett grovt galler hindrade den värsta smutsen att följa med från Pildammen. År 1654 skrev en dansk att vattnet i Malmö var speciellt användbart att brygga öl på. Inte undra på det; det måste ha blivit ett rikt skum av all den fågellort som kom med från dammen.

Brunnsbassängen kallades för ”Vattenkonsten”. Hålet omgavs av tegelmurade väggar i en åttakantig planform. I bassängens botten fanns tjocka ekplankor som lagts i ett lager av lera. Mitt i bassängen stod en träskulptur föreställande en ”morian”, d.v.s. en färgad man. Denna tillverkades av konstnären Statius Otte året 1611, samme man som gjort många av skulpturerna till högaltaret i S:t Petri kyrka.

Morianen i modern tappning med en exotisk apa på sin axel pryder Stortorgsbrunnen.

Målaren Peiter Hartman såg till att morianen fick rätt färg. Under arbetet blev hans son betald för att ständigt förse fadern med nödvändig ”bier”. Morianer var vid denna tid mycket populära i Danmark. Den danske kungen hade en egen färgad hovnarr och allt var så exotiskt som det bara kunde vara.

År 1960 påträffade man vid utgrävningarna det gamla brunnskaret. Ett nytt anlades strax bredvid. På bassängbalustraden av brons finner du mängder med bilder som alla speglar Malmös långa historia. Men varför saknas förklarande texter för den som är oinvigd? Varför ska Malmös historia vara så förtvivlat anonym? Låt mig få berätta om några av brunnsbilderna.

Bilden av en kyrka visar Malmös äldsta sigillavtryck som av en slump blivit bevarad från år 1350. Sigillet är säkert äldre. Redan år 1264 omtalas nämligen en kyrka på den plats där i dag S:t Petri står. Staden hade uppstått strax innan. Om den trolige grundaren, ärkebiskop Jacob Erlandsen, har jag redan berättat. Vilket personöde! Nämn en stad som har en mer spännande personhistoria vad gäller sin grundläggare!

På en annan brunnsbild möter du Karl XI under hans första ståtliga intåg i Malmö den 20 augusti 1673. Här sitter han, pojkspolingen, iklädd stor, tidsenlig peruk. Hästen är väl i kraftigaste laget. Borgarna hade rest en enorm äreport tvärs över Östergatan, klädd med gröna löv och blommor. När kungen passerade satt en hel orkester och spelade uppe på toppen av lövverket . Den enväldige kungen var 17 år. I sällskap hade han sin mor, Hedvig Eleonora, en kvinna som var både ”ha”-galen och maktlysten. Att sonen hade svårt med att läsa bekom henne inte; en kung skulle ju bara se bra ut i sadeln, kunna befalla och föra krig. Vilken mor! På den tiden bestod residenset strax invid brunnen av två 1500-tals byggnader vilka senare skulle slås samman till en byggnad. Kungen med sin krigshetsande mor bodde under uppehållet i staden i den västra byggnaden.

Under det förödande krig som drabbade Skåne åren 1676-1680 var det

många som råkade illa ut. Jörgen Krabbe var en av dem. Jörgen var en skånsk adelsman som bl.a. ägde Krageholm och Tosterup slott utanför Ystad. Detta område var ett av de värsta snapphanetillhållen och adelsmannen anklagades för samröre med dansken. Han spärrades in på Malmöhus och snart undertecknade Karl XI dödsdomen. Hustrun låg på knä för kungen och bad för sin mans liv men vad hjälpte det. Den 16 januari 1678 fördes Jörgen ut på Stortorget.

Malmös rikaste borgare från Knutsgillet hade mött upp, klädda helt i svart. Jörgen tog farväl av dem, gick sedan fram till exekutionsgruppen och gav dem en silverpeng var med uppmaningen att sikta väl. Därefter satte han sig på en svartklädd stol, placerad på ett svart kläde mitt på torget. Jörgen drog ner hatten över ögonen och började be. Plötsligt slog han ut med händerna, signalen till soldaterna att öppna eld. De höll sitt löfte och skotten tog i hjärttrakten. Tre bronssoldater på torgbrunnen och en knäböjande man minner i dag om denna händelse. Jörgen Krabbe blev utsatt för ett justitiemord, ett av många i raden av svenska övergrepp på en oskyldig skånsk befolkning.

Två hornblåsare står på brunnskaret färdiga att ge signal. Kronprinsens husarregemente var Malmös stolthet fram till regementets nedläggning år 1927. Den 5 okt detta år hade hela regementet till häst marscherat upp på Stortorget. Framför rådhuset tog man avsked av sin stad och exakt på platsen för dagens brunn ”troppades” för sista gången fanan. Bland malmöborna var det speciellt kronprinsens musikkår som var det man kanske mest sörjde. Orkestern dök alltsedan 1800-talet ofta upp vid

Tre svenska soldater minner om den tid då det skånska blodet flöt på torgets stenläggning.

Kronprinsens husarer var ett omtyckt inslag i Malmö under 1800-talet. Musikkåren anlitades ofta till allehanda sommarkonserter.

alla festligare tillställningar. Musik hörde alltid till större evenemang i Malmö. Redan på 1700-talet skulle t.ex. julfriden blåsas in i staden av en orkester från rådhusets balkong. Under 1800-talet utvecklades en märklig julsed på samma plats. Alla stadens styrande samlades på rådhuset efter högmässa i S:t Petri. Rådhusets dörrar öppnades och ut på trappan kom de mäktiga. På rådhustrappan, offentligt och ogenerat inför Malmö befolkning, omfamnade och kysste de nu varandra för att på detta sätt visa att man alla var sams inför julen. Tänk om man skulle gjort så i dag! Vilket frosseriforum för vår skandalpress.

Tre män som definitivt inte kysste varandra offentligt var de som uppträdde på residensets balkong när 1900-talet var ungt. Iklädda höga hattar står de avbildade som stela pinnar på torgbrunnen. Bredvid ses ett högt torn och årtalet 1914. Männen är de tre nordiska kungarna som möttes på Malmö residens för att försöka hålla Norden utanför det 1:a världskriget som på hösten detta år blossat upp. Tornet symboliserar den Baltiska utställningen från samma sommar. Detta var en storslagen utställning men också en mycket märklig tillställning. När utställningen öppnade i maj ute vid Pildammarna var tyskar och ryssar goda utställningsdeltagare; när utställningen slutade på hösten var de bittra dödsfiender.

Stortorgsbrunnens skulpturer ger ögonblicksbilder ur Malmös långa historia. Passa också på att titta i marken lite vid sidan om brunnen. Det gamla brunnskaret finns nämligen bevarat under mark. Med små vita, fyrkantiga stenar är dess läge markerat i markytan.

Dubbel-Knut på Malmö rådhus

På rådhuset i Malmö regerar en riktigt ”rälig” man. Han stirrar världsfrånvarande på dig när du gör entré i salen. Och varför skulle han inte göra det. Han är ju upphöjd till helgonskaran. Men faktum kvarstår - när han levde var han just ”rälig”, ett nog så passande skånskt uttryck!

Malmö vackra rådhus invid Stortorget innehåller en fantastisk tavelskatt från 1600-talet. De flesta av tavlorna ägs av S:t Knuts medeltida gille i Malmö. Många av konstverken hänger i Landstingssalen. I centrum, på ena långsidan, står huvudfiguren själv. Han tillhör inte mina historiska favoriter men vad gör det. Alltså, plats på scenen för Knut … eller Knut!

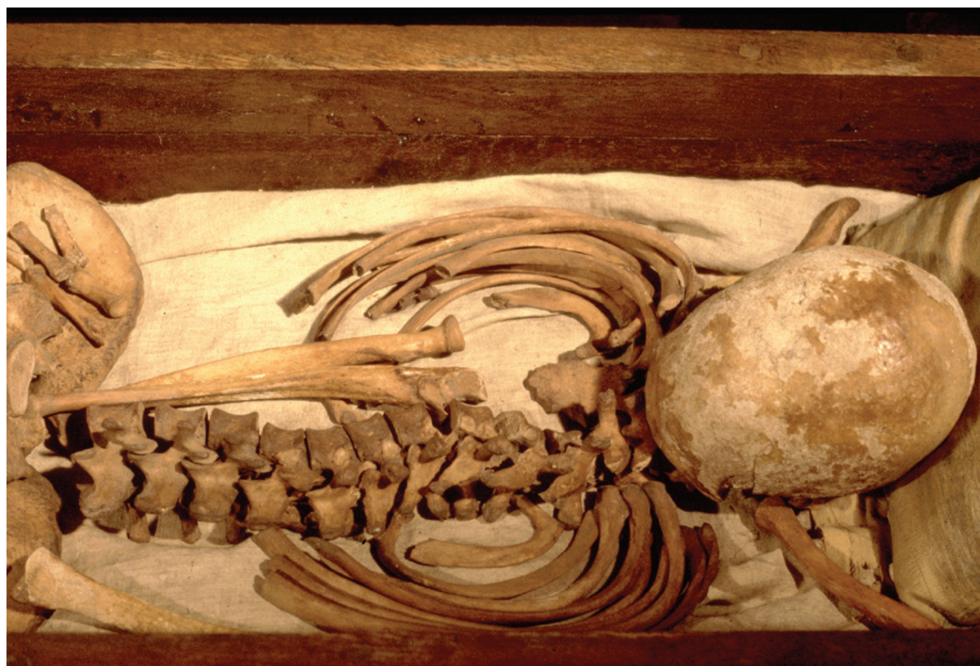
Den med namnet Knut som det hela handlar om kan nämligen ha varit en av två personer - en medeltida form för schizofreni! Titta på tavlan här bredvid från 1600-talet! Denne bistre herre, med sin helgongloria och sina abnormt stora händer, är alltså gillets huvudperson. Knutsgillet - eller gillena - skapades runt år 1200 och de var mäktiga sammanslutningar i dåtidens större städer. I Malmö finns gillet fortfarande kvar och har här dessutom en unik, obruten existens tillbaka till just 1200-talet.

Det finns alltså två heliga Knutar som kan ha bildat grunden för gillet - en kung och en hertig. Låt mig börja med kungavarianten:

Knut kung levde i slutet av 1000-talet. Han var en av de många söner som den vise danske kungen Svend Estridsen hade med en mängd älskarinnor. Alla sönerna skulle bli kungar - den ene efter den andre. Knut var av den mer hårdföre typen; jag skulle nästan vilja kalla honom en riktig tyrann. År 1086 fick folket nog och jagade in honom med hans livvakt i S:t Albani träkyrka i Odense. Läs nu om vad som sedan hände de instängda:

”Då den härlige kungen nu vände bröst och åsyn mot altaret, slungade en ur de ogudligas skara ett spjut in genom fönstret, genomborrade hans sida och blötte det heliga huset med blod. Men trots att han var sårad till döden glömde han inte Kristus, utan han omfamnade sin broder Benedikt, vilken - som hans kampbroder - stod vid hans sida, medtagen av många sår och gav honom fredskyss. Med armarna utsträckta som ett kors la han sig sedan ner på golvet framför det heliga altaret, medan blodströmmen välde ut ur såret i sidan.”

Detta högtidliga dravel skrevs ihop inför helgonupphöjelsen som skedde året 1101 när bondeplågaren med hjälp av herremännen blev heligförklarad av påven. Låt mig då också få berätta historien om den andre Knut, hertigvarianten. Den 7 januari 1131 hade prins Magnus av Danmark stämt möte med sin kusin Knut Lavard i en skog utanför Roskilde. En dåtida krönika berättar:

I domkyrkan i Odense kan du fortfarande se kvarlevorna efter helige Knut, kung av Danmark. Han mördades av uppretade bönder år 1086.

”I det samma ville den helige man resa sig men skamligt drog förrädaren (Magnus) honom bakåt med kapphättan och med sitt dragna svärd klöv han Knuds huvud från det vänstra örat till det högra ögat och fick med sitt ogudliga hugg offrets hjärna att rinna ut. Nu sprang Henrik fram och körde sitt spjut genom den oskyldiga kroppen. Därefter stack de övriga medverkande i denna förbrytelse deras spjut i bröstet på hertigen.”

Detta, det första omnämnandet av dansk hakkeböf, fick till följd att Knut Lavard, begraven i Ringsteds mäktiga tegelkyrka, blev heligförklarad. Ärkebiskop Eskil från Lund var själv med när benen togs upp ur graven och lades i ett silverskrin på altaret. På mordplatsen sprang fram en källa med så heligt vatten att en klunk av detta till fullo motsvarade våra dagars apoteksbesök.

Vi har alltså två helgonkroppar efter två olika Knutar att välja på när vi söker den personliga förebilden till de medeltida S:t Knutsgillena. Knut kung fick dödsstöten av ett spjut och Knut hertig av ett svärd eller av en yxa. Konstnären till det stora porträttet i Malmö rådhus är tyvärr anonym för oss. Ingen signatur avslöjar hans namn. Det har emellertid varit en klok man. Ställd inför problemet vilken Knut det var har han har valt en medelväg - kungen bär på en hillebard som ju är både spjut och yxa. Se där vilka historiska kompromisser som man i bland tvingas att göra.

Stortorget år 1804, sett med Matthias Flensburgs dåtida ögon. Till höger Södergatans mynning i torget. Så här har torget sett ut även på Linnés tid, bortsett från en betydligt högre tornspira i bakgrunden.

Malmö gav Linné migrän!

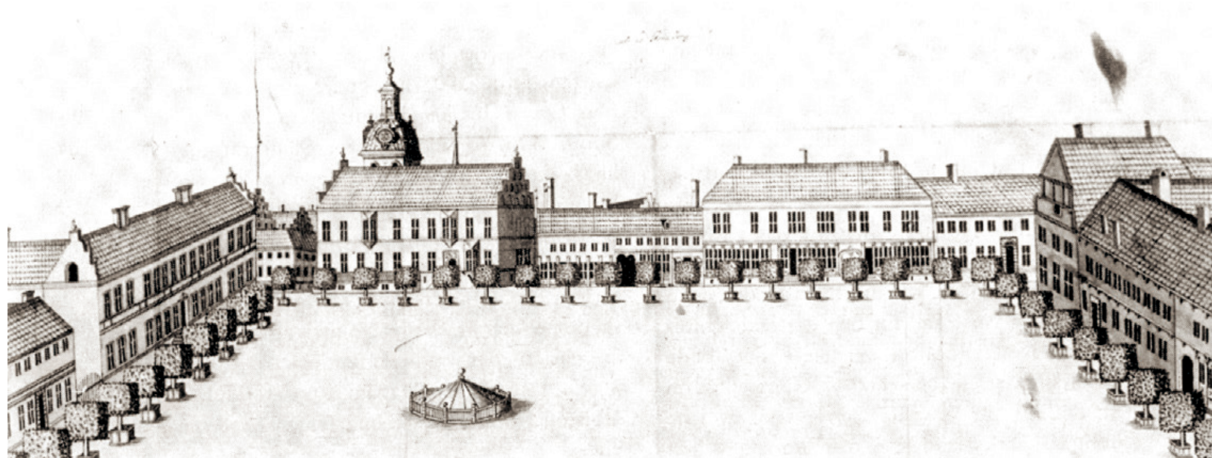
På 1700-talet började svenskarna på allvar upptäcka naturen och man sökte avlocka den sina hemligheter. I detta arbete ingick att besöka, undersöka och beskriva delar av vårt land. Linné var en ivrig resenär. Via Kristianstad och Österlen kom han sommaren 1749 till Malmö. På eftermiddagen den 11 juni färdades mannen från Uppsala landsvägen från Värnhem till nuvarande Drottningtorget. Här låg porttornet Österport och här började staden.

”Staden är ju en av de ansenligaste i riket”, utbrister vetenskapsmannen förtjust, ”har stora hus mest av korsverke och tegeltak” och så fanns det ju också 40 tegelhus. Vad den gode resenären inte noterar är att bakom de stora huvudgatorna var Malmös ca 800 tomter på den tiden till tre fjärdedelar bebyggda med envånings lerklinade hus av tämligen usel kvalitet.

Stortorget imponerade till den grad på Linné att han var tvungen att själv stega dess mått, ”200 steg i längden och lika många i bredden. Det är ett av de största i riket, på alla sidor planterat med höga trän av lind, hästkastanj och valnötsträn.” På torget fanns också brunnen eller ”vattenkonsten” med färskt vatten från Pildammen. Där tjocke Karl i dag står staty stod på Linnés tid en byggnad, den s.k. ”Corps de Guardie” eller högvaktsbyggnaden. Vi får inte glömma att det år 1749 var mindre än fyrtio år sedan danskarna hade försökt återta Skåne. Malmö vaktades därför noga av svenska soldater.

Alla resenärer i Malmö hade förr i tiden tre mål som var viktiga att besöka; S:t Petri kyrka, rådhuset och slottet. Slottet Malmöhus fick man av förklarliga skäl endast bese utifrån medan de båda andra noga kunde utforskas. Nu var ju Linné inte en helt vanlig resenär. Han var precis som min gamle chef på Malmö museum.

- ”Kom ihåg Sven, att när du kommer till ett ställe och blir ombedd att gå till höger, börjar du alltid lite disträ med att gå till vänster. Då får du ju också reda på vad som finns där.” Om ni visste hur många föremål på museet som har inköpts tack vare detta råd. Linné var på samma sätt.

På vägen till Malmöhus passerade han t.ex. Barnhuset, inrättningen för fattiga och föräldralösa små krabater. Givetvis gick han in och mötte här 126 barn. De uppfostrades på anstalten från det de var små upp till 15 eller 16 års ålder. I ett rum fann gästen barn som lärde sig läsa svenska, i ett annat lärde de sig latin och katekesen, i ett tredje höll man på med räkning och skrivning och bakom den sista dörren fann han flickor som både sydde, spann och knypplade. På vägen ut noterades att det växte vindruvor på väggen men bladens undersida hade stora vita fläckar, förorsakade av insekter. Så typiskt för Linné, alla observationer blandas i en enda härlig röra, noggrant redovisade i dagboksform.

Borgmästaren Hegardts trädgård var ett eldorado för Linné. Här gjorde han en revolutionerande upptäckt: spanska flugor. Man kan nästan se mannen framför sig i hans svårt exalterade tillstånd. ”Då insekten kramades, gav de genom mun och thorax en gul, stickande saft”, skriver han. Denna gulaktiga vätska hällde man i diverse mediciner vilka sedan - troligtvis under svåra grimaser - ordinerades sjuka att dricka. Spanska flugor kostade på den tiden avsevärt att importera. Nu kunde man istället sätta igång en flugproduktion i stor skala i Malmö. Platsen för denna upptäckt är nuvarande Systembolaget på Baltzarsgatan. Där erbjuds du dock i dag helt andra drycker.

Den 16 juni drabbades Linné av migrän. Dagen innan hade han frestats att dricka malmöitiskt slånbärsvin. Det var denna dryck som gav honom huvudvärk. Stönande fick han bli kvar i sängen. Tack vare malmöbesöket har vi en detaljerad beskrivning av de migränattacker som Linné då och då drabbades av. Smärtan kom först 12 timmar efter det att han druckit vin. ”Då försvinner all matlust, med katarr eller förstoppning i huvudet, halva

Ett unikt foto över norra sidan av Stortorget, troligtvis från hösten 1863. Kullerstensläggning pågår för fullt på torget och en människomassa utmed torgets norra sida väntar ivrigt på någon. Vem?

huvudet eller högra sidan blir tung med en trubbig och tvingande värk, vilken stiger och tilltager. Så blir det vita på högra ögat rött och på slutet rinner ett hett vatten ut ur ögat, så mycket som kan gå uti en fingerborg.” Är inte detta en fantastisk vetenskapsman. Trots smärtan samlar han in prover på sig själv och speglar sig oavbrutet för att kolla in ögonfärgen. När jag själv drabbas av migrän gör jag definitivt inget sådant!

Ett unikt fotografi

Inte ens med bästa vilja i världen kan man påstå att fotografiet på nästa sida är en mästarbild. Suddigt, kornigt och med nyansskillnader som får människosamlingen i bakgrunden att framstå som en svart massa. Ändå klappar hjärtat extra när man ser fotot. Det är ju troligtvis det äldsta kända fotografiet av Stortorget!

Först lite hjälp så du kan orientera dig på bilden. Fotografen står på vinden till ett av husen utmed den södra sidan av Stortorget. Till höger finns en liten gränd och höger om denna ligger strax utanför bilden landshövdingens residens. De två mindre husen till vänster ligger på den plats där Hamngatan idag mynnar i Stortorget. Husen revs året 1867.

Ovan har jag berättat om Stortorgsbrunnen. Vad är mera naturligt än att nu återknyta till detta ämne när vi betittar det gamla fotografiet. Här har

du nämligen det gamla brunnskaret. För att skydda vattnet i den åttakantiga tegelbehållaren har man täckt med ett toppigt trätak. Så tarvligt det hela ser ut! Annat var det när man första gången byggde vattenreservoaren i slutet av 1500-talet. Då var den prydd med träfigurer och målad i vackra färger. Det hade mäster Peiter, Malmös mera berömde målare vid denna tid, sett till.

År 1724 var det dags att byta ut den ruttna träbrunnen. Två år senare hade Malmö fått ett nytt offentligt konstverk som man verkligen kunde vara stolt över. En hög, 10-sidig byggnad med mängder av träutsmyckningar täckte nu vattenbehållaren. Huset skyddade mot insyn och tur var det. Vattnet, som kom i trärör från Pildammen, var allt annat än rent. Från torgbrunnen rann sedan detta vatten genom trärör ut till vissa av de större gårdarna i staden. En sådan gård låg söder om Själbodgatan. År 1975 kunde vi arkeologer här gräva ut Malmö i dag äldsta kända reningsverk för dricksvatten.

På bilden på nästa sida ser du en i marken nergrävd tunna från 1700-talet. Ett trärör från gatan ansluter till tunnans ena sida medan ett annat trärör på andra sidan går vidare bort till gårdspumpen. Alla

Denna tunna med anslutande träledningsrör påträffades vid utgrävningar för ett nybygge utmed Själbodgatan året 1975. Tunnan är en enkel vattenreningsbehållare från 1700-talet.

tyngre partiklar sjönk genom passagen av trätunnan till botten och hux flux blev vattnet mycket renare i pumpen. Sådana oväsentligheter som bakterier hade man givetvis ingen kunskap om.

Tillbaka till det gamla fotografiet. Vem har tagit bilden? Ja, det kan bara vara en man, nämligen fotografen Otto Post. Han är en av de första verksamma malmöfotograferna. Lika hemlighetsfull som fotografikonsten måste ha varit vid mitten av 1800-talet, lika hemlighetsfull är denne man. Plötsligt finns han bara här i staden. Den 1 oktober 1863 hyr han vinden vid Stortorget för att inrätta ”en Fothografi atelier”. Mot torget bygger han en vindslägenhet med stora fönster. Den 9 januari 1864 annonserar Otto i tidningen om att atelién ”nu är färdig och på det comfortablaste inrättad”. Dessa uppgifter ger en bakre datering av bilden på föregående sida.

En främre datering får vi genom två andra bilder tagna av Post, vilka ej medtagits här. Dessa är tagna från samma plats den 9 juni 1864. Då är Stortorget helt täckt av kullersten. Det är just kullerstensläggning man håller på med på vår bild. Träden har inga löv, alltså är bilden tagen mellan oktober 1863 och ca april 1864. Med tanke på att man precis verkar ha påbörjat kullerstensläggningen är kanske bilden redan från senhösten 1863.

Utmed hela norra torggatan står mängder med människor. Förstorar man bilden ser man att folkskocken i mitten är utkommenderad militär. Det måste vara frågan om ett besök av någon prominent gäst som anlänt eller väntas anlända till landshövdingens residens. På den tiden fanns inte den kolorerade veckopressen. Ville man ta del av kändisvärlden var man tvungen att själv vara på plats.

Tyvärr vet vi inte vem man väntar på. Militärens närvaro antyder dock att det är frågan om någon ur den kungliga familjen. En person har tipsat mig om att det faktiskt kan vara just kungen som är på väg till ett frimuraremöte.

Jag kan, på tal om den uppställda militärkolonnen, inte undgå att tänka på min käre tobaksarbetare Winquist som på 1870-talet skrev om hur det gick till i Malmö i början av det seklet. Bl.a. berättar han om Stortorget: ”Så gick jag några steg mitt för Hamngatan, där gamle kommendantens hus låg. Då kom jag till att tänka på när lantvärnet de var inkommenderade och uppställda, så förstod de inte höger om och vänster om. Utan officeren han fick kommendera: Näsan åt gamla apoteket och röven emot kommendantens hus”.

Minsann ... om man studerar originalfotot noggrant ser man att soldaterna på vår bild fortfarande står med den ädla kroppsdelen åt detta håll!

Vid omläggning av Stortorget år 1959 påträffades rester efter den tegelmurade brunnsfontänen från slutet av 1500-talet. Bottnen var täckt av tjocka ekplankor vilka lagts i lera så att vattnet inte skulle sippra ut. Resterna efter denna gamla vattenbehållare finns fortfarande bevarad bredvid det nuvarande brunnskaret. Platsen är markerad med vita stenar.

KRAMER

Två ryttare på två torg

Stortorget domineras av en väldigt tjock och tämligen självgod mansperson. Med åren har jag ofrivilligt parats ihop med honom vilket inte är angenämt. Karlen luktar nämligen surt svenskt öl, är barnsligt förtjust i skjuta och mörda folk och han är också mycket hetlevrad. En forskare beskrev en gång min påtvingade ”vän” som 130 kilo ilsket fläsk. Jag håller till fullo med.

Det handlar om dels en människa, dels en staty. Människan ligger i en grav i Stockholm, statyn står på Malmö Stortorg.

Karl X Gustaf har alltid för mig varit en av Nordens mera osympatiska kungar. Om detta har jag ofta hållit föredrag och skrivit artiklar. I Limhamns museums årsskrift 1988 sade jag på allvar upp bekantskapen med kungen. Här berättade jag bl.a. om den heroiske regentens tandskräck: ”När den blivande kungen var i sextonårsåldern skulle han dra ut två tänder. Skräckslagen inför ingreppet ställde då unga herrn till med ett sådant rabalder, att hans läkare, Bengt Baaz, i rent demonstrationssyfte själv fick dra ut två av sina egna tänder.” Ni finner också i årsboken ett ögonvittnes berättelse om hur kungen betedde sig, när han från Korsör på Själland såg halva sin armé gå under i ett slag på Fyn på andra sidan Store Belt: ”Och som han stod på vallen kom han till att se ut mot Fyens land, och såg och hörde hur kanonerna dånade, och honom rann tårarna då på kinderna så strida av ögonen, som ett barn som fått hugg och slag.”

Krigarkungen Karl X Gustaf sitter och blickar självgod ut över sin erövrade stad. Men statyn minner inte i första hand om 1600-talet.

I artikeln tar jag också upp den mängd av våldsbrott som svenskarna utsatte de danska småöarna för under åren 1658-1660. Min analyskarta över ön Langeland visar att samtliga byar brändes och endast ett fåtal hus skonades. Om Karl X Gustaf hade levt i dag hade han direkt fängslats av den internationella brottsdomstolen i Haag. Å andra sidan hade de flesta av dåtidens europeiska furstar fått göra honom sällskap. Organiserat mord och våld var en del av det dagliga livet på den tiden. Detta är nu en gång för alltid en del av historien och den kan vi inte förändra.

Till historien och vårt europeiska kulturarv hör emellertid också nationalismen som började frodas under slutet av 1800-talet. Patriotiska hjärtan hördes klappa allt kraftigare och man plockade då gärna fram kungar som fört krig och som man kunde ge en hjältegloria. Malmö var inget undantag. Här beslöt man sig för att resa en staty av Karl X Gustaf mitt på Stortorget. Statyn står alltså inte i första hand som ett minne av 1600-talets krig utan ett i högsta grad påtaglig kulturminne över mentaliteten hos svenskarna år 1896. Vid avtäckningen av statyn var torget knöfullt av människor som hurrade. I vår tid hittar vi på denna plats endast en sådan mängd och sådan entusiasm under de årliga kräftskivorna.

Statyns symbol för 1800-talets nationalism återspeglas inte minst i det som i dag göms inne i statyn. Jag riktar därför mina röntgenögon mot den höga stensockeln för att lokalisera det stora kopparskrin som ligger inmurat här. I en hoplödd kopparlåda finns ett stort paket, överdraget av tjock vaxduk. Med hjälp av en tidningsartikel den 7 april 1896 kan jag avslöja innehållet:

”Porträtter: konungen, drottningen, kronprinsen, kronprinsessan, prins Gustaf Adolf, prins Wilhelm, prins Carl, prins Eugen, prins Bernadotte, prinsessan Bernadotte.

Fotografiska vyer öfver Malmö: S:t Petri kyrka, Caroli kyrka, Pauli kyrka, Betelkapellet, Petri kyrkas inre, Malmö stads rådhus, Knutssalen, Landstingssalen, vy af Stortorget med Kramer hotell, vy af Stortorget med rådhuset, vy af Malmö hamn: inloppet, Suellshamnen, Ångbåtsbron, Öresundsbå-tarnas tilläggsplats, Ångfärjestationen, Ångfärjehamnen, Statens bangård, Mälarebron, Södra Promenaden, Frimurarelogen, Skånes enskilda bank, Statens perrongbyggnad, Kungsparken, Varmbadhuset.

Böcker: Adelskalendern, Statskalendern 1896, Stadens adresskalender år 1896, Bibeln, utgifven i Stockholm 1895, Malmö stadsfullmäktiges protokoll af 1895, Protokoll rörande besluten om Carl X Gustafs statyn, Karta öfver Malmö stad 1895, Almanacka för 1896, Tågtidtabellen för 1896, Anteckningar om Malmö stad af A.U. Isberg 1876, Bidrag till Malmö stads historia af A.U. Isberg: Malmö presterskap.

Tidningar (samtliga för 4/4 1896): Sydsvenska Dagbladet, Skånska Aftonbladet, Skånska Dagbladet, Dagens Nyheter, Arbetet, Allmänna kungörelser.

Mynt: guld kr. 20, 10 och 5, silfver kr. 2,00, 1,00, 0,50, 0,25 och 0,10, koppar 5, 2 och 1 öre.

Derjemte nedlades i lådan ett på pergament textadt dokument af följande lydelse:

I hans majestät konung Oscar II:s af Sverige och Norge tjugofjärde regeringsår, då Robert Dickson var landshöfding öfver Malmöhus län, Wilhelm Flensburg biskop öfver Lunds stift, Olof Ahlström borgmästare i staden Malmö, Johan Axel Olin kyrkoherde i S:t Petri församling och Carl Herslow ordförande för Malmö stads fullmäktige blef denna grundsten till ryttarestoden på Malmö stads Stora torg öfver hans majestät konung Carl X Gustaf, glorvärdig i åminnelse, i närvaro af representanter för stadens civila och kyrkliga myndigheter samt för kommunens fullmäktige, högtidligen nedlagd, hvilket skedde i året efter Kristi börd det ardertonhundranittiosjette den sjunde dagen af månaden April kl. 10 f.m.”

Det är alltså inte enbart den tjocke karlen på sin häst utan även i sockeln inmurade handlingar som visar vilka värden man spelade på i det officiella Sverige under 1800-talets slut. Kungafamiljen, fotografier av stadens kyrkor och av kommunikationssätt, adelskalender och tågtidtabeller … se där några av de viktigare av de dåtida samhällsfaktorerna.

Varför sammankopplas jag då med denna hopplöse kung? Några illvilliga personer, vilka läser sin skånska historia som fan läser bibeln, gillade inte att jag berättade sanningen om kungen och mina åsikter om att statyn är ett viktigt monument över vår 1800-tals historia. Dessa ville nämligen spränga statyn … därför att de menade att kungen där uppe på sin häst våldförde sig på Skåne. Sanningen är emellertid den att när kungen äntligen dog år 1660 var Skåne ett av de få områden i det gamla Danmark som inte härjats av hans krig. Ett svenskt försök gjordes visserligen år 1657 vid Engelholm

men slogs tillbaka. I stället skulle det komma att bli en dansk kung, Christian V, som tjugo år senare mördade och brände Skåne.

Personligen tror jag att ryttarstatyn i Malmö var ett sätt att år 1896 ge igen mot borgarna i Köpenhamn. På Kongen Nytorv står nämligen en staty av Christian V till häst. Detta är Nordens äldsta ryttarstaty från år 1688. Statyn restaurerades vid slutet av 1800-talet. Danskarna framhävde på detta sätt den kung som under fyra års krig på 1670-talet plågat och våldtagit Skåne. Visserligen var pojkspolingen Karl XI också med och ställde till det, speciellt med terror i norra Skåne men sanningen är solklar. Det var Christian V som bröt den fred som överenskommits om år 1660. Det var danskkungen som beordrade en invasion av Skåne. Det var han som tillsatte sina fruktade tyska generaler vilka älskade att terrorisera civilbefolkningen och bränna hus och slott. För drygt hundra år sedan var relationerna mellan Sverige och Danmark inte alltför gemytliga. När man därför putsade upp sin kungastaty i Köpenhamn kan detta ha bidragit till att just Malmö, färjestaden till Köpenhamn, skulle ha en liknande ryttarstaty … men av svenskkungen.

Jag hävdar med bestämdhet att Stortorget har alltför få statyer. Varför inte resa en staty av Erik av Pommern, kungen som på 1400-talet älskade Malmö. Givetvis ska man också resa en staty av Christian II, Malmös store vän på 1500-talet. Det finns i dag mig veterligen inga statyer av dessa kungar i Norden; helt enkelt därför att historien skrivs av segrarna. Tänk er en mindre staty av Erik i torghörnet vid residenset och en liknande staty av Christian vid Södergatans mynning. De båda står och pekar föraktfullt på den övergödde svenskkungen på sin häst. Vilket fruset triangeldrama det skulle bli på Stortorget! Vilken publikattraktion kunde inte detta bli! Jag menar allvar. Detta vore ett värdigt sätt att för framtida generationer visa vår tids historieuppfattning utan att göra våld på

Christian V:s ryttarstaty på Kongens Nytorv är Nordens äldsta i sitt slag. Därtill är bronsskapelsen rest över en man som förde en ofattbar terror mot skåningarna.

Södergatan genom kameralinsen

Fotot är unikt. Det är ett av Malmös äldst bevarade, taget av fotograf Otto Post. Han har krupit ut på taket från sin vindsateljé, belägen i hörnhuset Södergatan - Stortorget. Det är en varm och underbar sommarkväll. Kanske är det under sommaren 1864 - kanske 1865 eller möjligen år 1866. Det må vara hur som helst. Bilden andas malmöhistoria!

Fotografiet har tillhört malmökändisen och journalisten Bertil Widerberg. Vi var goda vänner och han gav mig en kopia av fotot. Senare, vid skingringen av Bertils dödsbo, kunde jag på auktion för

museets räkning köpa in detta foto tillsammans med elva andra stereofoton från 1860-talet. Bilden, eller bilderna, är nämligen tagen i stereoteknik med två kameror bredvid varandra. Stoppar man in de två bilderna i en speciell tittapparat blir allt tredimensionellt. Jag lovar; det hela är fullständigt overkligt. Du befinner dig bokstavligt talat på Södergatan på 1860-talet.

Det är alltså en sen sommarkväll. I bakgrunden ses det av solen i väster belysta Gustav Adolfs torg. Skuggorna ligger tunga över Södergatan. De låga husen utmed gatan gör dock att innevånarna utmed den östra gatusidan kan njuta av kvällssolen. Detta är givetvis fullständigt omöjligt i dag. Ett antal suddiga figurer rör sig på gatan. Det ska dröja länge innan exponeringstiden mäts i hundradels av sekunder. Jag gissar att Otto valt tre sekunder öppen glugg. Då blir människor i rörelse väldigt suddiga.

Till vänster om korsningen Södergatan - Baltzarsgatan ses en tvåvåningar hög hörnbyggnad i korsvirke. Detta är handlanden Petter Dahl stora, pråliga hus. Året 1760 hamrades, spikades och sågades det för fullt på just denna tomt. Många nyfikna malmöbor har säkert då haft ärende förbi nybygget för att beskåda den stora korsvirkesgård som sakta växte fram. När inskriptionsbjälken ovan dörren sattes på plats kunde verkligen ägaren Petter Dahl mysa av belåtenhet. Texten ”ANNO P.D. C.M.S. 1760” skulle länge minna om både honom och hustrun Christina Morsing. Malmöborna skakade på huvudet; inget var sig längre likt i staden. Huset var ju ”den största och ansenligaste byggnad som på några år här i staden förefallit”. Detta var 1700-talets motsvarighet till våra dagars planerade, framtida skyskrapor i Malmö!

Solljuset kommer från väster parallellt med Skomakaregatan och belyser det Lembeska korsvirkeshuset mitt i bilden. På samma tomt låg under medeltiden S:t Jörgens hospital, Malmös spetälskesjukhus. Sjukhuset bestod av en tegelkyrka utmed Baltzarsgatan och några enkla bostadshus i korsvirke söder därom. Vid mitten av 1500-talet rev man ner hela anläggningen. Då hade sedan länge de spetälska lämnat området. De sista åren fick kyrkan t.o.m. tjäna som simpel smedja för den nye hyresgästen Knut smed.

Det var det Lembeska huset, som ses på Ottos gamla foto, som ersatte de medeltida sjukhusbyggnaderna. Den rike Stig Pors, länsmannen på Lundagård, byggde en gång detta prakthus. Lundagård var på den tiden den gamla biskopsborgen som låg norr om Lunds domkyrka. Och nog kunde man se att det var en rik lundabo som här vid Malmö södra huvudgata slagit ner sina bopålar. Hela den långa bottenvåningsfasaden utmed Södergatan täcktes med fantastiska träskulpturer. Även invändigt var det en prakt som passade en så nobel man. Vackra kalkmålningar har täckt många väggar i huset.

Våren 1891 var det vackra husets saga all. Ett nytt hus, senare kallat ”Butterickshuset”, restes på platsen. Nog var det många malmöbor som den gången kände sorg i hjärtat. I Sydsvenskan kunde man t.ex. läsa följande rader:

”I dag börjar murbräckan sitt värv mot detta gamla borgarehus här i Malmö. Må hon fara var-

I detta fotografi från 1860-talet finns en koncentration av Malmö äldre historia samlat i ett enda motiv. Kameran är riktad söderut utmed Södergatan mot Gustav Adolfs torg.

På Malmö museum finns dessa målade träplankor. De kommer från det Lembeska huset vid Södergatan. Målningarna gjordes vid mitten av 1500-talet.

samt fram mot detta vackra minne från vår stads storhetstid! Det är med saknad varje vän av vårt samhälle ser det lilla huset försvinna, och förvisso även med en önskan, att intet därav må förfaras, som är förtjänt av att räddas."

Den legendariske chefen för det Kulturhistoriska museet i Lund hörsammade denna bön. Han köpte upp delar av byggnadsvirket och använde det sedan på "Kulturen" till ett påhittat borgarhus. Givetvis sattes även de fantastiska träskulpturerna upp på huset i Lund. Men inte alla. Malmö museum lyckades lägga beslag på några skulpturer, så också några målade väggplankor.

Det svider i hjärtat på en gammal malmöbo att merparten av denna kulturskatt nu sitter i ett hus i grannstaden. Men stort tack ändå käre Karlin, Kulturens framsynte chef. Du räddade en del av min stads historia vid en tidpunkt då man i Malmö inte ville veta av sin kulturhistoria. Intresset för levande historia i Malmö böljar som vågor på ett ostadigt hav. När kommer nästa vågdal?

Alla byggnader på det gamla, suddiga fotografiet från 1860-talet, undantaget en, är numera försvunna. Fotografen, Otto Post, försvann själv från Malmö hösten 1868. Som tur är lämnade han kvar sina unika fotografier.

Lite matidéer inför nyårsafton

Malmö i slutet av 1800-talet. Bakom vackra borgarefasader fanns ett liv som är främmande för de flesta av oss i dag. Utan tjänarna kunde t.ex. inte borgaretiketten upprätthållas. Ta bara detta med lite festligare tillställningar. Varför inte lära av historien! En gammal traditionell malmöbjudning i all sin enkelhet kan ju inte skada. Följ bara beskrivningen på nästa sida och din fest blir säkert lyckad.

Det Engeströmska palatset var ett vackert hus från slutet av 1800-talet vid Södergatan. I bakgrunden Apoteket Lejonets alltjämt stående byggnad.

Lina Olsson föddes år 1872 i Sölvesborg. Som sextonåring kom hon till den stora staden Malmö för att tjäna som en piga. Efter det att hon stigit av tåget vid järnvägsstationen har hon säkert gått direkt till någon av de sex - sju arbetsförmedlingar för pigor som på den tiden fanns i Malmö. En låg på väster, en i Rundelsgatan, några på öster och en i Lugnet. Man ”städslade sig”, d.v.s. skrev på arbetskontrakt för att arbeta i borgarehemmen ett år i sänder. Av fem kronor i lön skulle arbetsförmedlingen ha tre. Men så ingick i varje fall en säng och mat gratis hos dom man tjänade.

Lina Olsson hade tur, hon kom snart till grosshandlaren Engeström. Han var en av de rikare i staden och tjänstefolket fick t.o.m. julklappar. Nu ska jag, med Lina som ciceron, ta er med på en liten nyårsfest i Malmö för så där en 108 år sedan.

På nyårsafton fick tjänarna komma in och dricka vin med herrskapet på tolvslaget mitt på dagen. Tjänarna önskade arbetsgivarna ett gott slut och ett gott nytt år men också önskan om att få ha hälsan och att få goda förmåner. Engeströms kontrade med att önska god fortsättning och förhoppning om gott samarbete även i framtiden. Sedan gick var och en till sitt. Nu var det mycket som skulle ”skyttas”, ombesörjas. När kvällen kom var allt färdigt för supé och gästerna, d.v.s. stora släkten, började anlända. Lina stod beredd i sin serveringsuniform: ”Den hade svart liv och skört som på en frack och en svart snodd på bröstet. Det var bara hos Engströms de hade sådana för de var de finaste i sta´n.”

Nu skulle gillet till att starta. Man började lugnt med förrätten men denna intogs i köket: ”Först doppade de i grytan, som stod på huggekubben i köket”, skriver Lina. Vedspisar var då fortfarande i allmänt bruk och de fordrade bränsle. Att hugga till veden i mindre spintor i köket var tydligen inte något ovanligt. Efter denna inledning i köket väntade mer mat i matsalen:

”Bordet var dukat med stekta lammahuvuden, rökat svinhuvud, hemlagad huvudsylta, aladåber av fisk, höns, gås, kalv och lamm och rullekorvar. Vart enda dugg hade vi gjort själva. Sedan var det blodkorv, smala och tunna med ister, russin och smält smör över samt snaps till det.”

Se där, nu har säkert ett visst välbefinnande insmugit sig hos sällskapet. Men kvällen var ung, det skulle komma mera:

”Sedan var det riktig mat. Gåsstek, märgpudding med brinnande sås som mellanrätt, buljong med ristoppar, lammkotlett med blomkål och skirat smör. Till efterrätterna var det fem sorters viner. Det var slut på kalaset kl. fem på morgonen.”

Nog blir man minst sagt förvånad över Linas lugna och sakliga konstaterande: ”Sedan var det riktig mat”!

Här möttes långväga vänner

Inne i den gamla Kompanigatan, granne med Malmö rådhus, ligger Kompanihuset, en av stadens klenoder. Huset byggdes under 1520-talet. Vem ägaren var är för alltid höljt i historiens dimmor. Eftersom huset är en minikopia av det ståtliga Malmöhus, uppfört åren 1525-1529, var det kanske en av kungens betrodde män som stod bakom bygget. Troligtvis har nämligen huset från början varit tänkt som en adelsmans s.k. ”sögningegård”.

Kompanihuset har en alldeles speciellt omhuldad plats i författarens hjärta. Här började nämligen min museibana sommaren 1970.

I Kompanihuset finns två praktspisar från 1630-talet bevarade. En av dessa har försetts med något på den tiden så ovanligt som två indianansikten.

”Sögningegårdar” var beteckningen på adelns egna hus inne i Malmö. Under 15-1600-talen var den skånske adelsmannen tvungen att någon eller några gånger om året vistas vid kungen hov i Köpenhamn. Färden över Öresund kunde dock vara besvärlig och man blev oftast tvingad att bida tid för bättre väder i Malmö. Begreppet hotell var ännu inte uppfunnet. Ville man då ha en ståndsmässig bostad var det bästa sättet att själv äga ett hus i staden att söka sig till - en sögningegård. I samma kvarter som Kompanihuset fanns under 1500-talet ett flertal sådana gårdar; alla placerade inne i kvarteret och på så sätt skyddade, eftersom husen oftast stod tomma.

Innan Kompanihuset stod färdigbyggt skiftade det emellertid ägare. Det var ”danska kompaniet” som tagit över huset och gjort om det till ett gilleshus. Kompanihuset är faktiskt ett av de bäst bevarade gilleshusen i det gamla Danmark som vi har kvar i dag. Ett danskt kompani var en sammanslutning av de danska köpmän som kom till Malmö för att handla. För att kunna hävda sig mot de inhemska borgarna och stadens råd, gick de samman i ett gille. Till gilleshuset förde man dyrbarare varor och här hölls sammankomster och fester.

Bottenvåningens golv är minst sagt ojämnt. Men det får det gärna vara, eftersom detta är Malmös äldsta bevarade tegelgolv. Bakom en bastant dörr göms en i väggen inbyggd toalett. En murad ränna mynnar i ett underjordiskt rum som hade till uppgift att samla upp avfallet. Om ni visste vad man kastade i sådana här toaletter! Jag vet, eftersom jag själv har krupit ner i det underjordiska valvet. Man har inte tömt den stora tegelbehållaren. I Kompanihusets latrinkammare ligger därför fortfarande kvar rester efter dricksglas, träföremål och keramiksaker. De bidar sin tid i väntan på framtida arkeologer. Själv höll jag aldrig på att komma upp ur dyngan här nere. Kan det ha varit sumpgaserna som gjorde mig yr i mössan?

Mina undersökningar i Kompanihuset ledde fram till en licentiatavhandling i medeltidsarkeo-

logi. Förordet skrev jag sittande i den djupa toalettnischen. Dock med byxorna uppe. Vilken fantastisk sinnesfrid spred sig inte vid detta tillfälle av författande. I den lilla murnischen bredvid hade jag ställt ett stearinljus för att få den rätta stämningen från 1500-talet. Att nischen är gjord för toalettpappret tror vi inte på. Sådana saker hör vår tid till. Jag ska bespara er berättelsen om vad man på den tiden använde i stället för papper.

De två spisarna i salen i bottenvåningen är båda prov på skickliga stenkonstnärer från 1600-talet. Den ena eldstaden är försett med ett stenöverstycke med ägaren och ägarinnans initialer: Willum Efvert Dichmand och hustrun Karine Pedersdatter. Spisen är uppsatt på 1630-talet. En text på latin upplyser om att ”Vad allt Gud vill, giver han och borttager allt i sin ordning. O, rättvise och på samma gång givmilde Gud.” Efvert själv bär upp spisens ena sidostöd. En tämligen spinkig man med pipskägg och mustasch. På andra sidan ståtar hans kära hustru, en kvinna av betydligt fylligare kroppsrymd. Ja, man skulle våga påstå att hon varit tämligen fet!

På andra gavelväggen står en spis från samma tid. Denna kommer från ett ståtligt tegelpalats som en gång låg vid Adelgatan. Dess text är mera rakt på sak vad det gäller religiösa tankar: ”Efter denne tid enn anden tid”. På de utskjutande konsolstenarna finns två indianhuvuden vackert uthuggna. Då spi-

sens ägare på 1600-talet, borgaren Jacob Clausen, hade handelsförbindelser med ”Nya Danmark”, den danska kolonin i Amerika, är det kanske inte så underligt att det finns indianhuvuden på spisen. De sitter här i Kompanihuset, Skånes äldsta indianframställningar.

Tillbaka till det danska handelskompaniet. Hur många fester har inte utspelats i detta hus för mer än fyrahundra år sedan! En gammal ordningsstadga för danska kompaniet i Köpenhamn ger smakprov. Om t.ex. en bordsgäst talade fult om jungfrur eller betedde sig ljudligt med sin ända fick han böta. Boten var ett antal öltunnor till brödernas välfägnad. Böter drabbade också den som gav sin bordsgranne en kindhäst, d.v.s. örfil, eller tog honom illa om hans näsa. Att ställa sig i ett hörn inne i huset för att låta sitt vatten ansågs heller ej passande.

I bokens första kapitel berättade jag om hur vi fann rester efter ett hus från 1200-talet när vi grävde i Kompanihusets källargolv. Källaren är en spännande plats att besöka. Tyvärr är den inte tillgänglig för vanliga besökare. Men det var här nere som jag fann Handen!

Jag hade som arkeolog alltid drömt om att finna ett riktigt gammalt mosslik. År 1973 gick min önskan i uppfyllelse. Vid grävningen i källargolvet hittades feta jordlager. Plötsligt skar min grävsked av ett föremål som såg ut som en tumme vilken

Utgrävning framför Kompanihuset år 1969. Källartrappan och grundmuren efter det rivna trapptornet har blottats. Till vänster ses kullerstensläggning från 1500-talet, till höger överdelen av husets tegelmurade toalettbehållare.

stack upp ur jorden. Nu kom spatlar och finare grävverktyg fram. Oändligt försiktigt avslöjades en högerhand liggande i jorden. Det hela var uppblött som läskpapper och såg direkt äckligt ut. Min grävningskollega klarade inte av detta, mådde illa och var tvungen att gå upp ur grävningsschaktet.

Spänningen ökade när slutet på handen visade att den blivit avhuggen – den tog tvärt slut. Sedan dök stålröret fram och förstörde alltsammans. Handen var inget annat än en skyltdockehand i papiermaché. Mina arkeologkompisar hade skickligt grävt ner denna på torsdagen men då jag var sjuk på fredagen hade hela handen hunnit övergå i en uppblöt konsistens som väl svarade till ett mosslik. Inger Jensen - än har jag inte glömt vad du gjorde!

Den döda bjuder upp till dans!

Är det till att ha varit på Hipp på senaste tiden? Har ni passerat genom den hästskoformade portalen ut mot Kalendegatan? Har ni kanske träffat på henne … Karna Möller? Lyckliga du i så fall. Då har du träffat Malmös mest berömda spöke.

För inte så länge sedan var tron på övernaturliga ting stor. Egentligen är det synd att denna tro inte frodas i dag. Jag tänker på alla de mustiga berättelser som alltid hängde samman med spöken och troll. Utan en god berättare kunde ju inte spöklegenderna vidmakthållas. Tyvärr är inte mycket av denna kulturskatt bevarad - sett i förhållande till den mängd som en gång fanns.

Andreas Winqvist bodde år 1831 i Baltzargatan och tjänade i lära hos en trätoffelmakare. Trettonåringens bostad var inte av den mera trevliga sorten; en kvinna hade tidigare hängt sig i loftstegen i

köket. Bakom stegen låg hennes kammare och där bodde Andreas tillsammans med sonen i huset:

”Den qvinan som hade hängt sig hade en tjista åvan åm loftet men så hörde vi tydeligen hur hon åm natten upnade tjistelåket och en stund däräftår så slog kjistelåcket så hårt i så de röstade i vår dör och sedan skramlade hon med ildtången i spisen. Och sedan vred dätt på vår nyckel i vår dör män jag såg aldrig någonting kåmma in fast dätt va jusa såmarnätårna. Män en såmarmårgon så satt min sängkamerat vid sidan åm mäj och jag låg på rygen och pratade åm dän hängda kjäringen. Så skrek min sängkamerat till. - Aj, aj! Så skrek han länge. Så sa han: - Där va någon ting såm slog mäj på tjäften och tjäften svolnade mycket upp. Vi tordes inte mer tala åm dän hängda tjäringen.”

Nå, låt oss nu återvända till spöket Karna Möller som härjade i det angränsande kvarteret till Andreas hängda kvinna. På platsen för teaterportalen låg förr ett litet tvåvåningshus i korsvirke. En liten och smal port ledde in på gården bakom huset. Det var här inne som bryggaren Per Nilsson Möller hade sina uthus och sitt bryggarehus. Det var också här inne som mörkrets makter en gång slog till. Vi ska tillbaka till 1700-talet, till en tid då vidskepligheten grasserade för fullt bland alla samhällsklasser här i Malmö. Möller hade en hustru Karna. År 1736 dör hon och bryggaren gifter nästan genast om sig med en rikare kvinna. Det skulle han inte ha gjort. Nu börjar nämligen spöket att uppträda. Den döda Karna hade uppenbart något otalt med sin man och snart sprider sig i hela Malmö nyheten att huset på Kalendegatan är hemsökt.

Portalen in till Hipp på Kalendegatan. På denna plats utspelades Malmös mest kända spökhistoria.

På detta fotografi från det sena 1800-talet ses i förgrunden den gamla bryggargården med porten in till spökerierna.

Sällan har det setts så mycket folk på Kalendegatan som då. Kunde man få se en skymt av spöket? Möller berättar och säljer öl i stora mängder till törstiga åskådare. Dottern i huset berättar att spöket hade vita kläder och blekbunt ansikte. Spöket ska också inför hennes ögon ha förvandlats från människa till en hemsk hund. En piga menar att hon sett den döda med ett stort huvud liknande en tjurs, stora ögon röda som eld och det var rent blåsvart i ansiktet. Den ena spökhistorien lades till den andra. Nu var verkligen måttet rågat. Stadens styrande beslöt sig för att göra en ordentlig undersökning.

Stadsfiskalen och några pålitliga män stannade över natten i huset. Plötsligt flög dörren till stugan upp och dottern påstod att hon kunde se hur Karna kom in i rummet. Man undersökte dörren, stängde den men genast flög den åter upp. Detta var stor trolldom - något måste göras. Karnas grav på kyrkogården i nuvarande Kungsparken grävdes upp och liket undersöktes. Fanns det kanske silvernålar instuckna i tungan? Trots att allt verkade normalt fortsatte spökerierna. Prosten Rönbeck fick då order att skriva en förbön att läsas upp från S:t Petri predikstol; något som man höll på med åren 1738-1766. Bönen tryckets också med rubriken ”Bön uti Malmö församlingar emot satans spökeri”.

Per Möller dog år 1761. Kistan med liket placerades i stugan och det var många sörjande i rummet. Plötsligt slogs dörren upp och Karna svävade in i rummet. Hon grep den dödes händer och ställde

honom upp. Gästerna flydde panikslagna. Hela natten hördes buller från huset. På morgonen fann man den döde åter i sin kista men de nya strumporna hade blivit hårt slitna av nattens spökdans.

Även om slutdansen förekommer i andra och äldre spökhistorier, kan man aldrig vara helt säker vad det gäller Karna Möller. Kanske har hon inte försvunnit. Hör av er om ni stöter på henne om ni har vägarna förbi Hipp.

När lusthuset ersattes av en hög skorsten

Titta på bilden på nästa sida. Det är en teckning från 1850-talet. Konstnären har stått vid nuvarande Kronprinsen. Slottsmöllan är till vänster, husen vid Slottsgatan finns mellan möllan och S:t Petris torn. Staden slutade på den tiden vid Slottsgatan. Kungsparken fanns inte. På platsen för Aqua Kul bärgar man hö. Men i bakgrunden till höger ses några höga skorstenar. Det är industrin som börjar ta över staden. Den högsta skorstenen står vid Kalendegatan. Skorstenen tillhör en av de äldsta industrierna i Malmö. Jag talar om kvarteret norr om Hansa-Compagniet, kvarteret Spinneriet. Redan kvartersnamnet upplyser den vetgirige Malmövandraren att här finns industrihistoria. Eller snarare - här fanns. I dag är det ett enda stort betongkomplex, färdigbyggt året 1957. Annat var det förr!

Det är kanske svårt att tro det men under hela 1700-talet användes större delen av marken i detta citykvarter till odling av olika växter för textilfärgning. Det var här, i prunkande grönska, som färgaren Johan Momber utvann en mängd växtfärger, vilka all kom väl till pass vid den textiltillverkning som då fanns i staden. År 1799 kom ”Färgaregården” i rådmansonen Jacob Falkmans ägo. Denne ville bo ståndsmässigt och beslöt sig för att bygga en värdig bostad ut mot Djäknegatan i kvarterets östra del. Det blev ingen dålig färgarebostad - en närmare trettio meter lång byggnad, nästan i stil med en liten herrgård. När man på 1950-talet byggde det nuvarande huset göt man med betong. Annat var det med den gjutteknik som praktiserades här i början av 1800-talet! Då göt man upp husets väggar med lera uppblandad med halm och koskit. Man satte träformar och kunde på så sätt på plats ”gjuta” ca 20-30 cm i höjd åt gången innan det fick torka. Med puts skyddade man sedan väggarnas in- och utsidor. Lerpalatset vid Djäknegatan är sedan länge borta men Rönneholms herrgård står fortfarande mitt inne i Malmö, uppförd vid samma tid och på samma märkliga sätt.

Vadå namnet Spinneriet på ett kvarter? Utmed Kalendegatan byggde man i mitten av 1800-talet en fabriksbyggnad av sällan skådat slag. I stället för den tidigare trädgården på denna plats - ”med lusthus, gunga och trädgårdsbänkar” - uppfördes nu en större fabriksbyggnad. Manufaktur Aktiebolaget såg dagens ljus år 1855. I staden hade man en längre tid irriterats över att allt garn skulle hämtas långväga ifrån, främst från Göteborg och Västergötland. Nu bildade man istället ett eget bomullsspinneri. Detta skulle länge vara en väsentlig del av näringslivet i Malmö.

Den fabrik som uppfördes var världens åttonde underverk, d.v.s. om man får tro malmöborna själ-

Det var år 1857 som Ludvig Messman tecknade denna bild av Malmö. Den största skorstenen strax till vänster om trädet är nybyggd. Skorstenen var en dåtida stolthet som motsvarade den senare Kockumskranen.

va. En engelsmannen, Mr Curtis, besökte Malmö och hans firma i Manchester fick sedan uppdraget att bygga maskiner och annan inredning. Troligtvis är det han som inspirerat till fabrikens särpräglade arkitektur, allt efter senaste nytt i England, den dåtida industrins vagga. Fabriken skulle drivas med ånga och nyfikna malmöbor följde arbetet med att uppföra stadens högsta skorsten, närmare femtio meter hög. Skorstenen blev dåtidens motsvarighet till vår tids Kockumskran. När fabrikens ångpannor en dag lossades i hamnen blev det publikrusning. De tre enorma pannorna fördes med möda till sin nya hemvist utmed rader av gapande malmöbor.

År 1857 eldades ångmaskinerna för första gången; drivremmarna kopplades till maskinerna och produktionen hade startat. Malmö hade fått en ny stor arbetsplats som under kommande år skulle trygga uppehället för tusentals malmöbor. Visserligen höll amerikanarna på att ställa till det under 1860-talet, då inbördeskriget medförde bomullsbrist i Europa, men under högkonjunkturen på 1870-talet tryggades åter verksamheten.

Äldre Malmöbor förknippar textiltillverkningen i city med begreppet ”Doffeln”. Det var på andra sidan Stora Nygatan, i kvarteret Lübeck, som Malmö Yllefabrik startade. Den växte med tiden till att bli Skandinaviens största inom yllebranschen. Efter en ödeläggande eldsvåda året 1888 byggdes en ny, för sin tid imponerande fabriksbyggnad, och det var denna som i folkmun gick under namnet Doffeln.

Historia kring ett kvartershörn

År 2002 var äntligen det stora gapande hålet som under flera år funnits i kvarteret intill Södergatan - Baltzargatan ett minne blott. Modern arkitektur med mycket glas reser sig nu mot skyn. Här är det inget som längre minner om detta områdets sjuhundraåriga stadshistoria. I motstående kvartershörn, Baltzargatan - Kalendegatan, håller historien dock fortfarande stånd. Här reser sig alltjämt två små trotsiga korsvirkeshus.

Fortfarande sitter den av stadsarkivarie Isberg i början av 1900-talet uppsatta texttavlan av sten fastsatt på väggen till ett av de små husen. Texten lyder: ”Här bodde åren 1539-1576 Claus Mortensen, Malmö stads reformator, Den lutherska reformationens förste förkunnare i Skåne.” Men stenen berättar inte om Max!

Bakom putsen döljer sig korsvirkesväggar. Hörnhuset är från slutet av 1600-talet, alltså är det inte det hus där prästen Claus huserade vid samma tid som Gustav Vasa gick omkring i Stockholm och hade tandvärk. Tomten omtalas redan året 1469 och var då rådmannen Mogens Jensens ”abildgaard”, d.v.s. fruktträdgård. Denna säkert prunkande trädgård låg i direkt anslutning till den södra stadsvallen och en här befintlig liten vik av den stora Rörsjön, ”Kragevigen” d.v.s. ”Kråkviken”. För att ni inte ska tro att det bara varit en idyll med päron, äpplen och kråkor måste jag dock nämna att ett av stadens stora, öppna kloakdiken gick vid den tiden fram precis öster om tomten, utmed nuvarande Kalendegatan. Sommarstanken har säkert varit påtaglig.

År 1967 fick jag en sommaranställning vid Malmö stad. Tillsammans med två arkitektstuderande skulle vi dokumentera och mäta upp just de gamla

Det gamla s.k. Claus Mortensens hus i hörnet av Baltzargatan och Kalendegatan. Huset byggdes dock mer än hundra år efter hans död.

hus som du ser på bilden. Det var då jag, med tumstock och ritbräda i handen, träffade Max Ohlsson för första gången. Denne konstnär, en också skicklig Malmöfotograf, hade sin ateljé på andra våningen i hörnet mot Kalendegatan. Det första mötet satte sina spår. En äldre, vänlig man öppnade dörren och visade in. På ett bord låg en gammal bibel uppslagen; på en hylla bredvid låg ett kranium.

- ”Det här”, sa Max vördsamt i det han höll upp kraniet, ”räddade jag för länge sedan. Tre småpågar sparkade boll på Ostindiefararegatan. När jag gick förbi såg jag att bollen var det här kraniet som ungarna hittat vid en avloppsgrävning. Ungarna fick en åthutning. Huvudet tog jag i gott förvar”

Max berättade sedan hur lyckan efter den dagen allt oftare hade varit med honom. Kraniet skulle dock begravas på kyrkogård när han själv en gång var död, så var hans önskan.

Max Ohlsson var en i den treklöver av malmösakkunniga som jag är stolt över att personligen ha lärt känna. De andra var Einar Bager och Bertil Widerberg. Dessa tre eldsjälar förde en kamp mot det rivningsraseri som härskade i Malmö på 1960-talet. Tack vare Max har vi t.ex. Rönneholms herrgård bevarad, belägen mitt inne i Malmö. Herrgården, från år 1801, skulle rivas. Den var, liksom alla hus äldre än början av 1900-talet, bara lort för de dåtida beslutsfattarna.

Max kämpade och fick opinionen med sig. När dagen kom då det restaurerade Rönneholm skulle invigas var han emellertid inte inbjuden. Nu var det istället etablissemanget som skulle glänsa. Sydsvenskan hade dock direkt efter invigningen en stor artikel om Maxs insatser. Det skrivna ordet plattade till de styrande. Det kändes ytterst tillfredsställande att få läsa just den artikeln.

Max var med i Lv4:s kamratförening, liksom jag själv. Egentligen är det bra märkligt att Max så vurmade för luftvärnet … så som min farfar en gång behandlade honom. Min anfader var ju ingen mindre än den respektingivande och av många fruktade förvaltaren på Lv4. Om honom berättade Max för författaren Ole Marskeland bl.a. följande episod. Den är hämtad från någon av 2:a världskrigets verkligt kalla vinterdagar. De inkallade beredskapssoldaterna var då i stort behov av varma pälsar:

”Nu skulle pälsarna fram - eller skulle fan ta alla snåla förvaltare både med eller utan stjärnor. Med en kraftig spark slår Max upp dörren in till signalstationen och ryter in till den sömndruckne signalisten:

- ´Ring förrådsförvaltaren omedelbart!´

Det blev ett samtal - ett uttrycksfullt och i ett i allra högsta grad animerat sådant, som växlades mellan den lille ettrige sergeanten och den icke mindre prestigesugne, av alla förbandschefer så fruktade förvaltaren. Pälsar och köldgradebestämmelser, ansvar för persedlar kontra ansvar för människomaterial, subordinationsbrott och krigslagar ventilerades i ett frenetiskt crescendo, tills de båda lika argsinta kombattanterna i brist på syre slängde mikrofonerna i klykan.”

Claus Mortensen var också en stridbar man men i ett annat lag! I början av 1500-talet ställde Luther till stort förtret för påvens anhängare nere i Tyskland. Som en stormvind spred sig den forna munkens nya läror i norra Europa. Unga män flockades kring honom och kungar såg möjligheter att göra ekonomiska ”klipp” på den nya läran. I staden Rostock verkade en ung präst som anammat den nya läran och han fick stort inflytande. Malmö hade nära kontakt med just denna stad. På nuvarande Stortorget, upp mot landshövdingeresidenset, låg under medeltiden den s.k. Rostockergården som bestod

av två stora tegelhus. Här möttes alla de köpmän från Rostock som speciellt under höstmarknaderna besökte Malmö. Med köpmännen kunde också de nya religiösa idéerna spridas fortare.

Claus Mortensen! År 1524 var han en ung nyutexaminerad präst från Lund. Året efter fanns han i Köpenhamn men predikade här den nya läran och blev därför förvisad till Malmö. Ute vid Pildammen, på platsen för det nuvarande vattentornet, låg på den tiden ett litet kapell. Här började nu den vilde prästen i flammande tal mana till handling. Människor vallfärdade ut ur staden för att höra honom. Här stod han och talade om att kyrkan inte skulle äga rikedomar i denna världen. De rika borgarna spetsade öronen. Kyrkan ägde ju ¼ av alla tomter inne i staden. Om dessa nu konfiskerades skulle fastighetsmarknaden bli en lönande affär för de som redan var rika.

Claus Mortensen! Hur snabbt fick du inte komma in och hålla dina predikningar i franciskanernas gamla övergivna klosterkyrka borta vid Västergatan. Snart fick du t.o.m. den katolske kyrkoherden i S:t Petri avsatt. Snart blev du själv kyrkoherde i samma kyrka. På kvällen den 29 november 1529 ledde du troligtvis själv pöbeln när denna bröt sig in i S:t Petri och började vandalisera de privata kapell som fanns här och som du inte kunnat lägga vantarna på. Efter några år var du förbrukad. Då blev du avsatt av de rika i staden och du slutade som fattig präst ute i Husie.

Det var alltså på denna tomt, där det gamla korsvirkeshuset vid Baltzargatan står i dag, som Claus en gång bodde. Gården omtalas för första gången våren 1504 och kallas då ”Kragevig” efter den närbelägna fågelviken. Kyrkoherden i Hököpinge Pofvel Persson blev nu ny ägare. Sexton år senare doneras den till S:t Petri kyrka och Claus Mortensen flyttar in år 1539. Han har varit skicklig med att fixa anställningsförmåner, den där Claus. Året 1549 lyckades han i ett kontrakt få fri bostad i tre år: ”Ett hus kallas Kragevig och ligger östen för sankt Jörgens kapell, som herr Claus Mortensen har fritt till 1552, sedan ska han ge därav 5 mark (i hyra)”. Snart skulle komma bistrare tider. När predikanten dog år 1576 var det inte mycket i bohaget som kunde räknas som värdefulla tillgångar.

Den gamla gården Kragevig vid hörnet Baltzargatan och Kalendegatan en dag när 1900-talet var ungt.

På fotografiet här intill från tidigt 1900-tal kan noteras att de två små husen vid den tiden inrymde inte mindre än tre verksamhetsidkares arbetsplatser. På hörnet Nanna Carlqvists hökeri, i mitten W. Segerström och i huset till höger Lundgrens söners boktryckeri. ”Här bor W. Segerström som säljer cyklar, motorcyklar och symaskiner” står det på skylten. Verksamheten var också förlagd till gården och i det här stående stora gårdshuset. Lundgrens Söner i huset till höger kom att göra en stor kulturinsats för Malmö i det att man genom ytterst förmånliga tryckpriser säkerställde Malmö fornminnesförenings utgivning av sin årsbok. Denna årsboksserie, som startade år 1933, är Malmös största tryckta, historiska uppslagskälla alla kategorier.

Tillbaka till konstnären Max och hans kranie. En dag långt efter det jag träffade Max för första gången fick jag som museichef hämta hans efterlämnade ”boll”-kranium till museet. Jo … det finns numera där han själv önskade det, i vigd jord på Gamla kyrkogården.

Funderingar kring ett namn

Det har hållits en tävling i Malmö. Om vad det nya komplexet vid Södergatan ska heta. Det gamla namnet Buttericks skulle bort. Namnförlagen i tävlingen var givna från början: Balzari, Baltzar Jacobsen, Baltzar City, Glaus eller Pounto. Baltzar fanns med i flera av förslagen. Vem var han? Ja, inte hade han något med tomten för nybygget att göra!

Tävlingen gjorde mig fundersam. Återigen var det kanske dags för en praktfull historisk sammanblandning i Malmö. Ta t.ex. bara fallet med kvarteret S:t Gertrud borta mot Drottningtorget. Det heter så därför att S:t Gertruds medeltida kapell låg i ett helt annat kvarter. En fadäs på 1860-talet! Detsamma kan bli fallet vid Baltzargatan.

När det gäller Baltzargatan finns det två med namnet Baltzar att ta hänsyn till. Den äldste Baltzar är just namnförslagets Baltzar Jacobsen. Han föddes år 1524 och var son till borgmästaren i Malmö Jacob Nickelsen. Barndomen tillbringades i faderns ståtliga hus i Tunnelkomplexet vid Adelgatan. Sedan bar det ut i världen för studier. År 1558 bodde han i Italien där han studerade teologi. Åter hemma bosätte han sig i Lund. Här tillbringade Baltzar hela sitt vuxna liv, gifte sig med en lundakvinna och ligger begravd i domkyrkan.

Baltzar blev år 1562 utsedd till ärkedjäkne i Lund, dvs. han fick en hög prästtitel. Strax innan detta hände hade han i arv fått en större gård vid Djäknegatan, ungefär där läkarhuset Ellenbogen nu ligger. Samtidigt börjar ordet Djäknegatan uppträda. Kan det inte finnas ett samband här? I arvet ingick också ett antal småhus, belägna ungefär vid hörnet av nuvarande Djäknegatan - Baltzargatan. Mittdelen av våra dagars Baltzargatan kallades efter dessa hus för ”Baltzars bodar”. Någon koppling till området för dagens nybygge får man således verkligen söka i stjärnorna efter!

Baltzargatan i slutet av 1800-talet. Ut mot Södergatan står fortfarande den höga korsvirkesbyggnaden från 1700-talet. Kanske var det i huset bakom kvinnorna som Andreas Winqvist år 1831 mötte ett spöke i form av en hängd kvinna, se sidan 131.

Det var först på slutet av 1600-talet som den del av nuvarande Baltzargatan som ligger upp mot Södergatan börjar kallas för just Baltzarsgatan. Namnet kommer av bagaren Baltzar som år 1692 bodde här, men i fel kvarter - d.v.s. i kvarteret på andra sidan nybygget. Är det inte en härlig historisk soppa. Två Baltzar utmed samma gata och ingen har något som helst med platsen för nybygget söder om gatan att göra.

Jag förstår dock delvis byggföretaget Skanska. Det kan inte vara helt lätt att bibehålla det gamla namnet Buttericks eftersom firman fortfarande finns kvar men på annan plats. Men tänk om nu namnförslaget ”Baltzar Jacobsen” hade gått och vunnit. Varför – måste man bara utbrista - skulle en lundabo få ge namn åt Malmös mest central plats. Och vad hade denne präst med den nya mötesplatsen att göra! Skulle det bli ett religiöst centra på platsen? Trots det nya namnet kommer jag personligen alltid att kalla platsen för Butterickshörnan. Vi är nog många som behåller namnet. Så lätt dödar man nämligen inte en djup malmötradition.

Mitt emot, utmed Baltzargatans norra sida ligger i dag ett vackert hus från året 1899. Arkitekten var Theodor Wåhlin, namnkunnig fackman i sekelskiftets Malmö-Lundområde, senare domkyrkoarkitekt.

Uppdragsgivaren var John Hultman, chokladkung i dåtidens Malmö. Genom att riva ner det ståtliga korsvirkeshuset som låg på hörnet upp mot Södergatan, se bild på sidan 124, kunde Hultman skapa sig ett fem våningar högt hus värdigt en kung. Ta gärna tid och studera fasaden lite närmare. Tala om snickareglädje, men i hållbart tegel!

Det var på bakgården till det gamla korsvirkeshuset som den driftige mannen år 1881 började en lönande fabriksrörelse, ”Hultmans Choklad & Konfektfabrik**”**. Det var emellertid en tid då arbetarna började organisera sig i fackföreningar och Baltzargatan i Malmö kom plötsligt i blickfånget. På det forna hotell Stockholm lite längre nedåt gatan höll agitatorn August Palm ett av sina första socialistiska brandtal. Och på Hultmans chokladfabrik ledde missnöje faktiskt till bildandet av en fackförening för chokladindustrin. Tolv unga kvinnor lade ner sitt arbete vid fabriken och krävde att veckolönen skulle ökas. Lönen låg på 9 kr 21 öre per vecka. Dessutom skulle den orimliga övertiden bort vilken ofta resulterade i en 12-14 timmar lång arbetsdag. Ägaren svarade med att kalla in polis för att skydda eventuella strejkbryterskor. I två veckor pågick strejken. På dagarna trängdes folk ute på Baltzargatan. Till slut enades fabrikören och de strejkande. Maskinerna spottade åter ut chokladpraliner och godsaker i en ständigt växande ström.

Hultman var en mästare på att utnyttja reklamen. I adresskalendrarna, dåtidens telefonkataloger, möter vi hans fabriksnamn överst på varje sida. När Baltiska utställningen öppnade våren 1914 fanns givetvis Hultman på framträdande plats. I utställningskatalogerna ses tecknade annonser med ett tvivelaktigt skönlitterärt innehåll av typen:

”När Sver´ges riksdag fattat sitt beslut.
Att hvarje droppe sprit skall drickas ut,
Och intet mera finnes att förtära.
Hvad menskorna ska´ fräsa då och svära;
Men jag skall njuta uti frid och ro
En kopp af HULTMANS RENA CACAO.”

Förpackningsavdelningen vid Hultmans chokladfabrik i början av 1900-talet. Som synes var detta en arbetsplats med total dominans av kvinnor, alla lågavlönade.

En riddare som kvartersnamn

Kvarteret söder om Baltzargatan heter S:t Jörgen, ett namn som det fått på 1800-talet efter de spetälskas skyddshelgon. Här låg nämligen Malmö spetälskesjukhus. Sjukdomen var kanske en av medeltidens mest fruktade. År av lidande blev den drabbades lott, ett liv som död bland levande.

Redan på 700-talet förekommer i europeisk lagstiftning regler som de spetälska hade att efterleva. På 1100-talet, genom korstågen och hemvändande korstågshärar, spreds emellertid plågan på allvar. En av de allra äldsta uppgifterna om spetälska i Norden finner vi i Lunds domkyrkas dödsbok. Någon gång mellan åren 1123 och 1131 har införts en notis om en ”Godvin den spetälske” som avlidit den 5 oktober och före sin död givit Laurentiklostret vid domkyrkan ett uns guld.

Från början fanns det inte något speciellt tvång på att de sjuka skulle stängas in på speciella vårdhem. Detta framskymtar t.ex. i ett påvebrev från år 1206. En kvinna av troligtvis förnämare stånd hade kommit överens med en välboren danerman om giftermål. Bröllopet ägde rum ”genom mellanman och fästegåva” d.v.s. mannen har inte själv varit närvarande utan representerades genom ombud. För den sköna jungfrun skulle det emellertid snart stå klart hur farligt det var att inte ha sett sin blivande man innan och under bröllopet. Efter en tid fick hon nämligen veta, att hennes okände man ”hade blivit drabbad av spetälska och därför hade hon känt äckel av hans kärlek”.

I sin stora nöd beslutade sig kvinnan för att gå i kloster. Två abbotar, klosterföreståndare, tillkallades och i deras närvaro genomförde hon en gammal ritual. Hon tog på sig änkeslöjan och avgav kyskhetslöfte. Mannen blev arg, ja direkt förbittrad, och ”efter det han hört, att kvinnan hade tagit änkeslöjan, sände han bud till henne, för att det lagliga äktenskapet skulle kunna följas av kroppslig förening”. Kvinnan uppsökte då ärkebiskopen som i sin tur av påven fick beskedet att ingen kunde hindra en annan människa att gå i kloster, inte ens den person som man var gift med.

Södergatan år 1976 innan den blev gågata. Det i gamla Malmö så kända Butterickshuset bildar ett av gatans verkliga blickfång.

Ceremonin med påtagandet av sorgedräkten i vittnes närvaro visar att den spetälske officiellt var dödförklarad. Detta stämmer också väl med uppgifter från kontinenten om hur man kunde fastställa den fruktade sjukdomen. Den misstänkte undersöktes noga av läkare eller trovärdiga personer som redan hade spetälska. Alla kroppsdelar genomgick kontroll efter vissa regler och anvisningar. Om den sjuke bedömdes vara sjuk kunde vissa makabra scener utspelas. I den drabbades närvaro hölls en dödsmässa. Efter gudstjänsten överöste prästen honom eller henne med tre skovlar mull. Efter detta var patienten ohjälpligt förlorad. Arvsrätten försvann, förmögenheten och egendomen delades upp och den sjukes möjligheter att föra sin talan i domstol upphörde.

Exemplet ovan med den unga änkan visar att sjuka så sent som på 1200-talet kunde röra sig fritt och t.o.m. ingå giftermål. Vid denna tid hade ännu inte intagningstvånget på speciella skyddshem, s.k. hospital, slagit genom. Så sent som år 1294 stadgades det t.ex. i Köpenhamns stadsrätt att:

”den som är slagen av spetälska, skall inte tvingas till att inträda i de spetälskas hus, så länge han undviker offentliga samkväm med andra.”

Det äldsta kända hospitalet i Norden låg i Viborg på Jylland och omtalas året 1159. Exakta statistiska uppgifter om antalet hospital i Norden saknas emellertid under högmedeltiden, varför jämförelser med övriga Europa är svåra att göra. År 1244 uppskattades antalet spetälskesjukhus ute i Europa till inte mindre än 19.000. Siffran är stor och den är dessutom i allra högsta grad osäker.

I Skåne är Lunds hospital det äldsta omnämnda, från året 1230, följt av hospitalet i Åhus, omtalat år 1252. Därefter har vi hospitalen i Tommarp (1285), Ystad (1410), Malmö (1464), Landskrona (1489) och Skanör. För den sistnämnda staden är hospitalet endast känt genom en karta från 1650-talet.

Malmös spetälskesjukhus omtalas alltså väldigt sent. I kung Hans privilegiebrev för Malmö år 1487 stadgas att den som drabbats av spetälska ”nödhes wdh at faare till sancte Jörgen ...”. Denna formulering är emellertid endast en allmänt hållen fras. Två år senare användes den t.ex. nästan ordagrant av kungen i Landskronas privilegiebrev. Troligtvis har Malmö spetälskesjukhus tidigt förlorat sin ursprungliga funktion. Redan före år 1446 hade Söderport flyttats så långt söderut, att hospitalsområdet hamnat mitt inne i staden. Då hospitalen p.g.a. smittorisken alltid förlades utanför städerna, bör därför 1400-talet räknas som en nedgångsperiod för sjukhuset.

I början av 1500-talet rev man också en del tegelbyggnader i malmöhospitalet. Sammanlagt 6.650 tegel, 1.000 taktegel och 60 stora grundstenar såldes. Då ska man ha i åtanke att detta endast är uppgifter från de räkenskaper som av en händelse blivit bevarade. Under åren 1503 och 1529 finns den årliga, ekonomiska redovisning bevarad, som de två kyrkvärdarna till S:t Jörgen var skyldiga att avge. Även om uppgifterna är ytterst knapphändiga, framskymtar dock två värdefulla kapellinventarier. Året 1507 är förtecknat ”1 forgyldt kedae till sancte Iörgens bellede (beläte) weger 9 1/2 lod” samt en ”smyde dwg” även den på 9 1/2 lod. Att man mäter den sistnämnda textilen i lod får sin förklaring i 1509-års räkenskaper: ”ok een smydiae dwg meth 26 stycke sölff store ock smaa”. Man har antagit att denna silverbeslagna duk har något samband med hantverkarnas lag i Malmö. År 1503 omtalas att man offrade gåvor på duken.

Några annorlunda inventarier som framskymtar i dokumenten är de vapen som S:t Jörgenhospitalet i Malmö höll sig med. Således nämnes två ”pantzer”, d.v.s. harnesk, två ”gamle armbörsth” och två ”sletthe hagher”, d.v.s. dåtida gevär. Troligtvis har hospitalet, liksom andra institutioner och privatpersoner, varit tvunget att hålla ett visst antal vapenföra män till stadens försvar.

Fåraherden som bytte yrke

Ni passerar antagligen platsen ofta, kanske varje dag om ni har er arbetsplats i Malmö city. Jag tänker på hörnet av Skomakaregatan och Södergatan - eller rättare det rödvitrandiga hörnhuset i två våningar. Det kallas för Flensburgska gården efter släkten Flensburg som ägde huset innan det donerades till Malmö stad. På 1600-talet bodde här en märklig man.

Flensburgska huset är en av Malmös verkliga byggnadspärlor. Dess praktfulla gavel mot söder har i mer än fyrahundra år varit ett blickfång för besökare som kom till staden. Enligt en gammal tradition byggdes ”polkagrishuset” år 1595 av rådmannen Helmicke Ottersen. Själv fick han bara bo i det nybyggda huset i knappt två år innan sin död medan hustrun först år 1612 fördes till S:t Petri kyrka för den sista vilan. In i gårdens historia trädde nu en man vars livsöde nästan är hämtat ur sagornas värld, Söffren Christensen.

I detta välkända hus mitt i Malmö city bodde en gång en framgångsrik man med ett spännande livsöde. Hans namn var Söffren.

Det var Theodor Flensburg som på 1800-talet byggde om den stora längan ut mot Skomakaregatan och gav den sin vackra arkitektur. Här lever också de gamla sekelskiftsaffärerna kvar med sina typiska skyltar. Än finns inne på gården den gamla längans portbjälke med inskriptionen: "Guds rige warer ewindelid dog werden er forgengelid". Bjälken bär Söffren Christensens initialer från 1600-talet.

Historikern Sjöborg berättade i början av 1800-talet att Söffren föddes av fattiga föräldrar i slutet av 1500-talet ute i Skabersjö och att han som ung pojke fick gå och vakta får och kreatur i bokskogen. År 1608 finner vi honom emellertid som fogde på Häckeberga slott inte långt från Skabersjö. Uppenbart har den unge mannen visat framfötterna och stigit i aktning hos de rika godsägarna. Men detta var bara början på det som skulle bli till ett märkligt levnadsöde. En dag gick färden in till den stora världen i staden Malmö. Här blev Söffren fast för livet.

Konsten att avancera i Malmö gick på den tiden bl.a. genom giftermål med rika änkor. Bryggaren Jens Lauritzen hade just avlidit och hans hustru Birgitte Povelsdotter fann snart en ny stor förälskelse i Söffren. Redan år 1614 dog emellertid den gamla änkan och efterlämnade en levnadsglad man. Nu gavs möjlighet att klättra högre upp på karriärstegen. Söffren var inte höjdrädd och han fångade snabbt in rådmansdottern Maren Jacobsdotter i sina garn.

Under dansktiden, d.v.s. under medeltiden fram till året 1658, styrdes Malmö av två till fyra borgmästare och ett tiotal rådmän. Dessa var samhällets elit och de bildade också nästan en sluten värld för sig. Ofta valdes kommande rådmän ur dessa rika familjers egen släktingskara. Några demokratiska val enligt vår tids seder och bruk var det verkligen inte frågan om. Det är därför inte så konstigt att vi redan året 1618 finner Söffren Christensen som installerad rådman i Malmö. Tio år senare blev han borgmästare.

Gården vid hörnet av Skomakaregatan och Södergatan blev en av de rikaste i det dåtida Malmö.

En detaljerad bouppteckning efter hustruns död år 1651 gör det möjligt för oss att gå ”husesyn” i de olika rummen. Något som speciellt kännetecknade huset var den stora tavelsamling som fanns uppsatt på väggarna. I sonen Harches rum tittade t.ex. en mängd avlidna släktingar ner från sina upphöjda platser. Här fanns t.o.m. kung Christian III:s hovpredikant Henrik av Brochhoffen. I den stora och lilla salen på övervåningen fanns inte mindre än 23 målningar, bl.a. ett kungaporträtt. Tänkt om dessa porträtt varit bevarade. Vilken konstskatt!

Kanske var det den fattige fårapojkens uppväxt som drev honom att samla på just bilder av sin hustrus stamtavla. Det gällde att visa att barnen hade anor som var värda något. Själv gick Söffren till sina fäder året 1649. Han begravdes i S:t Petri och på kyrkväggen hänger än i dag kyrkans största s.k. ”epitafium”, minnestavla. Här kan du se Malmös mäktige man med hela sin stora familj; sina två hustrur, fem söner och sex döttrar.

Flenburgska gården gick tidigare under namnet ”Klostergården”. Allmänt trodde man nämligen gärna förr att de flesta gamla tegelhus hade varit kloster. Speciellt under 1800-talet frodades denna romantiserade bild. När därför Theodor Flensburg lyfte in sin nyvunna brud Emilie Ståhle över tröskeln till deras nya hem vid Södergatan i december 1847 fick de genast tillnamnet ”klosterfolket”.

I denna gård, mitt inne i Malmö, levdes livet delvis på samma sätt som ute på bonnalandet. Ett av barnen i familjen berättar:

”Under vår barndom sköttes hushållet mest som ett hem på landet. Vi hade hästar och kor på stallet, grisar och, som jag nästan tror, även gäss på stian, och årligen gjordes om hösten stora slakter med tillagning av korv av många slag. På den tiden, då inga så moderna redskap som köttkvarnar och andra för bekvämligheten konstruerade instrument fanns, var slakt ett ganska arbetsamt göra. Den kvinnliga personalen räckte därför ej till, även den manliga måste anlitas. Hur väl ser jag ej för mig synen av bodkarlen Adam, iklädd en av jungfrurnas bomullströjor, vitt kläde på huvudet och stort förkläde, sittande i brygghuset med en stor rullkniv hackande kött dagen lång.”

En månad före sin död år 1898 firade Theodor sitt och sin hustrus guldbröllop. I ett vacker tal höll han nu sin avskedsdikt och nämner givetvis den lyckliga tiden i huset vid Södergatan:

”I gamla klostret redde vi oss en hydda,
Och väna tomtar byggde hos oss ett bo;
För livets stormar sökte de oss skydda
Och timrade ett tjäll åt frid och ro;
Och friska plantor under modrens vård
Snart växte upp till fröjd i klostergård.”

Det händer när jag ilar utför Södergatan nattetid att jag stannar upp och tittar upp mot övervåningens fönster i den delen av huset som ligger längst bort från Skomakaregatan. Bakom fönsterrutorna finns här den ståtliga ”Börssalen”, festsalen. Tycker mig då höra det avlägsna 1800-talets musik och skratt. Det är ungdomarna Flensburg som dansar med sina vänner, gräddan av det dåtida borgerliga Malmös framtida företagsledare. Det blev många fester genom åren. Som t.ex. den gången när den äldste sonen kom hem från en långvarig resa till England:

”Festen var lyckad, man dansade bokstavligen till ljusan dag. Gardinerna rullades upp, gasen släcktes, och så fortsattes länge vid fullt dagsljus.”

Kring Lilla torg

Min kära hustru och mitt lördagsnöje på 1970-talet var bl.a. att strosa i Malmö city, kolla in alla små outforskade detaljer på gårdar och bakgårdar och uppleva det gamla Malmö. Numera är allting så väldigt välstädat och marknadsanpassat. På något sätt kan man inte göra spännande småfynd som förr … allt är ekonomiskt uträknat och beräknat av ägarna på förhand. Där det förr satt gamla, öppningsbara trädörrar in till gårdarna sitter i dag säkra plåtbarriärer och porttelefoner. Visserligen har säkert en del blivit bättre men på något sätt är city i dag ett typiskt stadslandskap i det byråkratiska, välordnade och genomorganiserade svenska samhället.

Våra lördagspromenader avslutades gärna på Café Dockhuset vid Lilla Torg. Detta var inrymt i Aspegrenska huset, ett korsvirkeshus i två våningar. Hur många gånger kunde man inte från närliggande bord höra uttryck av stor förtjusning över detta gamla hus.

- ”Tänk om dessa bjälkar kunde tala!”, utbrast en gång en medelålders dam.

- ”Då skulle de kunna berätta hur de stått i en småländsk furuskog och år 1963 blivit nedsågade, körda i en maskinsåg och transporterade till Malmö”, väste jag till hustrun.

Allt är inte guld som glimmar. I början av 1960-talet togs beslutet att riva den salubyggnad som då upptog det forna torgets hela yta. Lilla torg skulle återuppstå som det en gång sett ut. Husen utmed torget fräschades upp och det Ekströmska huset från ca 1720 vid hörnet till Larochegatan frilades från puts och korsvirket rekonstruerades. Huset bredvid revs och här uppfördes ett ny-gammalt hus, det Aspegrenska. Dåvarande intendenten Lekholm berättade för mig många år senare hur det gått till.

I början av 1900-talet drabbades Malmö av ett enormt rivningsraseri. Mängder av de fina malmögårdarna i korsvirke med historia ner till 1500-talet försvann. Så raserades t.ex. hela kvarteret norr om Lilla torg. Detta var ett av Malmös mest unika kvarter vad det gällde äldre byggnader. Malmö fornminnesförening bildades år 1909 bl.a. i syfte att försöka rädda husen. När detta inte lyckades nedplockades så mycket som möjligt av trästommarna och magasinerades. Planer fanns nämligen att där i dag Tekniska museet ligger uppföra ett helt nytt stadskvarter med enbart gamla nedmonterade

Aspegrenska huset vid Lilla torg under den tid då det var ett speciellt café med förföriska bakverk.

Samling vid pumpen på Lilla torg; ett inte alltför gammalt konstverk som genom sina bildplattor i brons minner om torgets äldsta historia.

byggnader. Museet fick under tiden ta hand om och lagra byggnadsmaterialet.

Det gjorde man med den äran! Det Aspegrenska korsvirkeshuset från 1500-talet låg fram till år 1907 invid S:t Petri kyrka. När Lekholm i början av 1960-talet skulle försöka spåra byggnadsresterna fann han dessa i ett träruckel utan tak på den gamla gasverkstomten vid nuvarande polishuset.

- ”Jag var en av de sista som såg resterna efter detta huset”, berättade han. ”Allt var söndermöglat och bortruttet. När man lyfte i virket föll det samman i småbitar och dammoln.”

Endast de profilerade s.k. knektarna och mellanstyckena fanns kvar och dessa kunde sättas upp. Titta på dem med vördnad när du nästa gång går förbi Aspegrenska huset vid Lilla torg. De är faktiskt de enda träbitarna i detta hus som är gamla.

Lilla torg kom till på 1590-talet. Trots att Stortorget anlagts bara femtio år tidigare behövde den dåtida ”storstaden” Malmö ytterligare ett torg. Direkt intill Stortorget låg på den tiden en stor öde plats och här stakade man året 1591 ut det nya torget som skulle användas för livsmedelsförsäljning. Året efter stenlades den stora ytan och nu kunde små flyttbara bodar sättas upp utmed torgets sidor.

I bodraderna på den norra och den östra sidan fick fiskhandlarna, eller fiskblötarna som de kallades, och ”huggischerna”, d.v.s. hökerskorna, sina platser. På den södra sidan stod bagarna och på västra sidan slaktarna. Först på 1690-talet fick man tillstånd att bygga små men ordentliga korsvirkeshus utmed torgsidorna.

Numera är det uteserveringar som helt dominerar Lilla torg sommartid. Jag försökte en dag att få beställa kokt ål och skånsk kalops vid ett av borden. Servitören stirrade på mig som jag inte var riktigt klok. Det enda jag gjorde var emellertid att testa om någon restaurang tagit upp traditionerna från förr. Hör bara hur Karl Möller själv upplevde Lilla torg på 1890-talet:

”Lilla torg var ett trevligt småstadstorg med sina små hus och krogar eller rättare spisställen. Under den mildare årstiden serverades här `i det fria` för arbetare och småbönder som kommit till stan. Bredvid stod böndernas vagnar, och den förspända hästen fick foder från vagnen och intog sin måltid samtidigt som sin herre. Vid långa omålade träbord serverades den enkla måltiden. De traditionella rätterna var kokt ål, eller kalops och risendegröt samt icke att förglömma, brännvin.”

Dessa rätter var så berömda att ett av de dåtida matställena på Lilla torg kallades ”Kalopsenborg”. Ägaren blev stenrik. Nej, i dag finns inte dessa rätter på denna plats. Men brännvin kunde jag få. Alla seder har inte försvunnit!

Det Faxeska huset med sin portbjälke men med en text som inte är med sanningen helt överensstämmande.

Strövtåg i korsvirkesgårdar

Lilla torg är en av Malmös främsta sevärdheter. De gamla korsvirkeshusen i två våningar ger atmosfären. Tråkigt att vi inte har de fina husen från 1500-talet kvar utmed norra torgsidan men man får vara glad för det som finns. Faxeska gården vid Larochegatan är i detta avseende ett föredöme. För att visa hur man borde ta till vara stadens kulturarv lät bröderna Cornelius och Lorens Faxe år 1909 knacka ner putsen på sitt långa gathus. När det då upptäcktes att korsvirket till stora delar var intakt restaurerades hela gården. Detta är den första gård i Malmö som restaurerats. Den är helt enkelt unik. Faxeska släkten hade genom sitt initiativ skapat grunden för våra dagars kulturminnesvård.

Det uppstod visserligen ett pinsamt litet fel den där gången i början av 1900-talet. När man skulle försöka att datera huset, jämfördes med liknande byggnader i Danmark och man tyckte sig se en likhet med 1500-talets hus. Lite felläsning i de skriftliga källorna och plötsligt var det ett faktum att gården fanns redan året 1580. Stolt höggs detta årtal in i den nya portbjälken. Det har senare visat sig att huset är byggt på 1760-talet!

Ovanför ingångsdörren hänger en lykta i form av en stor grön druvklase. Den hänger där inte av en slump … den minner om den verksamhet som Faxeska familjen drev på gården fram till tidigt 1900-tal. Här inrättades nämligen en vin- och spritfirma. På den tiden fanns inget statligt spritmonopol. På gården lagrades de mest ljuvliga drycker i stora fat och i buteljer. I lagerbyggnaden nere i den lilla Hjulhamnsgatan inrättades ett ångbryggeri och här framställdes dåtidens berömda skånska punschsorter: ”Nordstjerne”, ”Aurora” och ”Malmö Caloric” samt, inte minst, den mest kända: ”Extra gammal” eller ”Faxes svarta”, ett namn som gavs efter den svarta buteljen.

Druvklasen minner alltså om en tid innan överförmynderiet i Sverige slog till. På 1930-talet var det någon nattvandrare som stal klasen, något som skar i hjärtat på ägaren Jörgen Faxe. Jörgen var en hedersman av det gamla virket. Han har själv stolt berättat för mig hur han till slut lyckades finna en

En överkalkad portbjälke minner om den tid då ännu de svenska borgarna i Malmö hade kvar en dansk språktradition.

utländsk tillverkare av glasdruvor. Sedan monterade han själv med egen hand ihop druvorna och klasen kom åter på plats.

Mitt emot den Faxeska gården ligger ett annat, mera anonymt korsvirkeshus. Här har man inte frilagt korsvirket utan den putsade fasaden är istället ett gott exempel på den typiska arkitekturen under 1800-talet. Över porten finns dock en frilagd träbjälke, märkligt nog kalkad i samma färg som fasaden. Någon illbatting har för länge sedan huggit av den nedre delen av träet, antagligen i ett försök att göra körvägen in på gården högre. Trots detta huggarbete kan vi läsa texten:

”Min begöndelse oc ende vil iagh gvd til dig henvenda lad mig se din t(rofast)het send mig hi(mlens salighet)”

Tydligtvis en gudfruktig man som ägt huset. Vem var han? Tyvärr har avhuggningen skalat bort alla de namn och årtal som givetvis en gång funnits på bjälken. Inskriften är emellertid på svenska men har danska inslag. Detta gör att vi ska till slutet av 1600-talet. Vid den tiden utgjordes platsen av en stor, sammanhängande tomt som upptog nästan hela kvarteret. Här låg Hästemöllegården. Namnet hade den fått efter den här befintliga stora kvarn som drogs av hästar, vilka under hela sin livstid bara fick lunka runt i en hopplös cirkel. År 1661 styckades tomten upp och Jens Knutsen skomakare köpte marken utmed Larochegatan. Här har vi troligtvis också namnet på byggherren.

Jens Knudsen var den förste i en rad av skomakare som ägt gården. Tre av dessa var faktiskt gifta med samma kvinna! Nu ska vi inte tro att bigami var tillåtet på den tiden. Det är i stället frågan om det märkliga begreppet ”konservering av änkan”. När en skomakare dog kunde en ny få tillstånd att gå in i hantverket, d.v.s. bli medlem av skrået, om han gifte sig med änkan. På detta sätt tryggades kvinnornas ålderdom, dåtida pensionsförsäkringar. Samma fenomen kännes från prästvärlden. För att en präst skulle få fast arbete tvingades han ofta gifta sig med föregångarens kvinna.

Utmed hela södra sidan av Lilla torg ligger den Hedmanska gården. I början av 1970-talet hade jag glädjen att leda den byggnadsarkeologiska undersökningen av denna gård. Jag känner därför varenda tegelsten och träbit i fasaderna. Allt är noga inritat på ritningar i skala 1:20. När jag hösten 1970 satt på en vinglig träställning högt ovan Lilla Torg hade jag unika möjligheter att ta del av det dåtida gatu- och torglivet under mig. Ingen förväntade sig ju att någon satt högt uppe i skyn, ritande och smyglyssnande. Jag lärde på detta sätt att känna alla originalen i city men också alla ”vanliga” människor och fick samtidig mycket skvaller till livs. Det var en märklig tid.

Egentligen skulle den ha hetat Bagerska gården men eftersom vi redan har en gård med detta namn nära Drottningtorget får vi som namngivare nöja oss med Gabriel Hedman, en ägare från 1800-talet. Den bagerska släkten ägde faktiskt på 1700-talet inte mindre än tre gårdar i Malmö. I denna vackra, fyrlängade gård bodde en gång ett verkligt original, Haquin Bager. Min arbetsledare på platsen, antikvarien Gun Johansson, återupptäckte en dag inne i gathuset dennes märkliga skrivarealster målade på några gamla plankor. Dessa plankor är nu uppsatta i gården ”skalderum”. Tyvärr är detta alltför sällan öppet för allmänheten.

Haquin föddes i Malmö på våren 1711. Hans far var en rik handelsman och hade sin huvudgård på Östergatan. Sonen skulle givetvis bli handelsman och en gång ta över familjeverksamheten. Skolutbildning var ett måste men det skulle också läras en massa praktiska färdigheter. Haquin skrev senare: ”Min salig fader har i livstiden själv lärt mig att anföra häst och värja med mera dylikt.” Tänk, för att bli handelsman på den tiden måste man kunna slåss med svärd! Han gjorde också resor till England och Holland, ja t.o.m. till Stockholm.

Haquin blev med åren ett original. Varje morgon tvättade han t.ex. sina händer och ansikte i varmt sädesbrännvin. På ålderns höst bar han alltid huvud-

Den vackra Hedmanska gården, fångad på bild en som -mardag 1970 från gårdens höga magasinsbyggnad.

bonad, även när han satt och åt. Varje lördag delade han ut eget bidrag till fattiga och till skolbarn. De skockades här framför torgporten för att få några styvrar att klara livhanken på. Denna sed levde kvar långt fram i tiden och var inte något som var specifikt för just Bager. Även andra handelsmän runt torgen visade på lördagar sin godhet.

År 1733 startade en man som hette Peter Momma Stockholms Weckoblad. Troligtvis har Haquin lärt känna denne stockholmare nere i Holland. Det var i den här stockholmstidningen som handelsmannen från Malmö publicerade sina första tryckta alster. De skulle komma att bli många under åren. Haquin hade åtskilliga märkliga idéer och dessa torgfördes nu till en stor publik. T.o.m. Bellman var väl förtrogen med gubben Bager i Malmö och omnämner honom i sin diktning. De säkert ibland förvånade huvudstadsborna kunde alltså ta del av hans skånska poesi, som t.ex. den här:

”Hushålla nätt,
Gör mångom mätt.
Men hushålla elakt slurfwiga
Gör många tomma och lurfwiga.”

Sitt hjärta hade dock Haquin Bager i hemstaden Malmö. Läs bara hans kärleksförklaring till sin stad i stockholmstidningen Dagligt Allehanda år 1774:

”En Patriot jag är, jag blifwer städs och warit,
Som dristigt säger fram, hwad jag sjelf har erfarit:
För Malmö Skånes wärn, och Sveriges ögnasten,
Min kärlek städse är, och blifwer öm och ren.”

Stig in genom gårdsporten. Se allt brunmålat

Det höga magasinet bak i gården är från året 1849. I Malmö uppfördes vid denna tid ett flertal sådana här byggnader. I dag finns endast fyra stycken kvar.

Frederik II av Danmark, en riktig grishatare.

korsvirke som omger de gula putsfälten. Husens sneda bjälkar och stolpar som på något säreget sätt stelnat i historiens skevhet. Visst förstår jag gubben Haquin. Denna gård och denna stad är både Haquins, min och många andras ögonsten.

Tack, Malmö Gatukontor!

I Malmös äldsta privilegiebrev, bevarat på det spännande stadsarkivet, står mycket att läsa för den som kan både latin och konsten att läsa gamla handskrifter. Just detta brev är från december 1353, undertecknat av kung Magnus den gode. Det innehåller många lagparagrafer som stadens innevånare hade att rätta sig efter. Ta bara detta med att smutsa ner på gatorna utanför sina egna hus. I den kungliga befallningen läser vi att man innan midsommar ska ”ha lämplig omsorg och noggrann uppmärksamhet med att undanskaffa gödselhögar, bättra icke lagenliga broar, avlägsna hus som används som eldhus .. samt placera latriner på behörigt avstånd.” Kungen glömde dock att berättar vad det var man skulle placera latrinerna på lämpligt avstånd ifrån. Vi förutsätter att det var på luktavstånd från gatan.

Christian II, denne för skåningarna och malmöborna så älskade kung - av svenskarna kallad tyrann - hade många goda idéer. Han införde t.ex. på 1510-talet bestämmelsen att borgarna i Malmö en gång i veckan skulle hopsamla gödseln från sina gårdar i högar och att dessa sedan skulle köras bort i s.k. ”skarnkistor”, öppna flakvagnar. Det var hans älskarinnas mor, krögarfrun Sigbritt från Bergen, av kungen gjord till finansminister, som kommit på idén. Om denna mycket skickliga kvinna hette det, när kungen senare tvingats fly, att ”om Sigbritt inskränkt sig till att vara gatsoperska, så skulle hon varit en nyttig kvinna, ty gatsoperskor behövs i Danmarks städer!”

Med förvåning kan man läsa i många gamla rättsprotokoll om de otaliga brister i avfallshanteringen som förr fanns i Malmö. Året 1599 hade t.ex. Mogens Skånings bandhund bitit ihjäl grannen Lauritz lilla knähund. Mogens bodde utmed den fina Östergatan. Lauritz var emellertid inte den som inte kunde ge igen. Han gav en pojke pengar för att slänga den döda hunden på ”mögdyngen på gatan som låg framför Mogens dörr”. Vilket liv det blev - ända upp i stadens domstol.

Förr strövade grisar i stor mängd fritt omkring inne i städerna som närmast halvvilda rovdjur. Vid ett av kung Frederik II:s besök i Helsingör på

1560-talet attackerades hans häst av en grisflock varför häst och kung satte av i en okontrollerad och föga ståndsmässig galopp genom gatorna.

- ”Nu tusan djävlar …!”

Det är inte svårt att tänka sig vad kungen tänkte. Resultatet blev en krigsförklaring mot gatusvinen i riket. I Helsingör fick svinen hjälp av de fattiga i samhället och kampen blev hård mellan kungens män, vilka förde ut djuren ur staden, och andra som gjorde allt för att få in dem igen. Vissa borgare hade t.o.m. byggt svinstior under gatfönstren så att deras svin skulle hitta hem på kvällarna. Andra borgare förfasades över djurens fräckhet. År 1581 omtalas att det in i var mans dörr och hus löpte så mycket främmande svin att det inte var uthärdligt. Malmö var inte bättre än andra danska städer. Kung Christian IV förbjöd åren 1619 och 1636 alla borgarna i staden att hålla svin eftersom djuren skadade stadens försvarsvallar. Nattmannen fick i uppdrag att jaga alla hemlösa grisar och forsla dessa till fattighuset på Rundelsgatan. År 1760 klagade den ovan omtalade Haquin Bager på hur svinen i Malmö ”flanquera och marodera till ful syn för folk.”

När den svenske kungen Karl XI skulle göra sin stora entré i Malmö år 1673 upptäcktes i sista ögonblicket att regenten skulle färdas förbi det gamla svartbrödrakapellet på hörnet Västergatan - Gråbrödersgatan. Här låg ett helt berg av gödsel och onämnbara saker. Tid fanns inte att schakta bort detta och istället blev ”dynghögen vid Gråbröderstornet på Västergatan enteligen inplankad”. Lukten kunde man dock inte göra mycket åt.

Grisar var förr en plåga på Malmös gator. Här ses en återskapad, historisk miljö direkt utanför Jörgen Kocks hus på Västergatan.

Vid utgrävning av källaren i den Västra skolan påträffades denna rest av Hjorttackegatan från 1600-talet. Mitt i gatan ses högre liggande stenar att gå på. På detta sätt slapp man traska i den dynga som förr täckte de frilagda kullerstenarna på bilden.

Orenlighet på gatan framför husen var något som malmöborna tydligen gillade. Generalguvernören, motsvarande våra dagars landshövding - ilsknade till år 1711 och det bestämdes då att de som inte höll rent skulle få orenligheten inkastad i sina förstugor. Två år senare började man bli desperat. Då uppsattes fyra stora pålar med skyltar och fastgjorda halsjärn på Malmös gator. I dessa bojor satte man de som trilskades med sin renhållning.

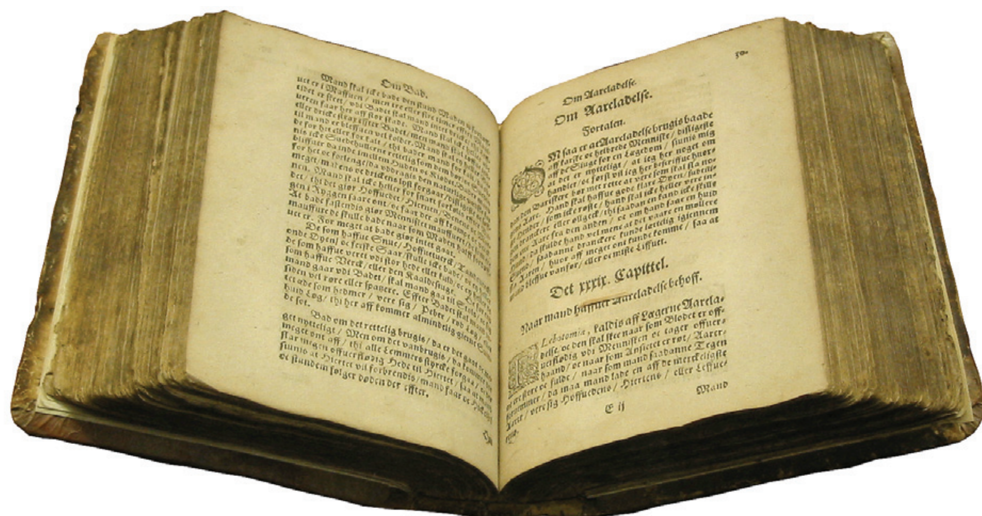
Genom öppna avfallsdiken utmed gatorna fördes en stor mängd av gödseln ner i Rörsjön. Dessa diken hjälpte emellertid föga. Ständiga bråk mellan grannar tillhörde de dagliga händelserna i Malmö. Ta bara avfallsrännan i Hjulhamnsgatan. Denna i dag idylliska gata som mynnar i Lilla torg var verkligen inget paradis förr i tiden. År 1734 samlade sig gatans innevånare till en protestskrivelse över ”denna ränna som städse uppfylles med orenlighet och förorsakar en olidelig samt osund stank.”

För att man som gående skulle kunna ta sig fram någorlunda torrskodd anlades det i vissa gator, t.ex. på Södergatan, en upphöjd stenrad i mitten av gatan. På dessa gatstenar, s.k. ”herrskapsstenar”, kunde malmöborna småhoppande och balanserande färdas gatan fram. Det är inte längre lika spännande och motionskrävande att gå i Malmö city. Tack för det, Malmö Gatukontor!

Badtider

Sommaren är en härlig tid. På Malmös Copacabana, d.v.s. ute på ”Ribban”, trängs soldyrkare och renlighetsivrare. Annat var det förr. Med stor

skepsis åsåg man då närvaron av vatten. Att bada ansågs farligt, även om det inte skedde i det öppna havet.

En gång på 1980-talet inköpte jag till Malmö museum en gammal bok på ett antikvariat i Köpenhamn. Det var en utgåva av Henrik Smiths läkeböcker från 1577. Innan jag tog den till museet använde jag ett antal nätter hemma för att läsa vad denna malmöläkare från 1500-talet hade för kloka ord att berätta. Det blev en rolig läsning. Flera gånger dessa nätter var jag tvungen att väcka min hustru bredvid mig för att läsa högt ur boken. Av förklarliga skäl gillar hon inte Henrik Smith … men vi är ändå fortfarande gifta.

Henrik Smith var t.ex. misstänksam mot sådana påfund som tvättning. Om bad skriver han:

”Uti dessa tecken ska man ej bada, vilka är Väder, Lejon, Skytt, Tjur, Jungfru och Getabock.” Med tecken menar han de tider på året som innefattades i de olika stjärnbilderna. Du milde, det blir inte många månader kvar att kunna bada på!

Vår badspecialist från 1500-talet fortsätter sin undervisning i tryckt form med följande:

”När som man är uti badstugan, då skall man sätta sina fötter och ben uti vatten vari kamomillblommor är sjudna; här av styrkes huvudet, hjärnan och ögonen. Huvudet ska tvagas den stund man är fastande eller god stund efter måltiden och det ska helst ske en gång var femtonde dag. Innan man går till bads skall man gå till stols och sedan väl spatsera.” Att gå till stols betydde på den tiden att gå på toaletten och sedan skulle man alltså ta sig en lång promenad innan man vågade sig på försöket att bada. Henrik avslutar med de kloka orden: ”Bad om det rätt brukas, då är det gott. Men om det vanbrukas kan stundom döden följa därefter.”

I Malmö känner man under medeltiden fyra offentliga badstugor. En låg på samma tomt som Hotell S:t Jörgen ligger i dag vid Södergatan. Denna tomt ägdes vid mitten av 1400-talet av borgmästaren Jacob Magesen som inne på gården byggde en offentlig badstuga. För att lättare komma till himmeln lovade borgmästarparet i sitt testamente att under tjugo år efter deras död skulle fyra fattiga människor i Malmö en gång i veckan få ett gratis bad och ”ska de givas dem vardera en vetekaka och en skånesill för våra själar och alla kristna själar”.

En annan badstuga låg på en del av den tomt som vårt nuvarande rådhus på 1540-talet skulle uppföras. Den tredje badstugan låg strax söder om

S:t Petri kyrka invid Själbodgatan och den fjärde, ”Herr Axels badstuga”, invid Gråbrödersgatan på Gamla Väster. Denna badstuga var i bruk från slutet av 1400-talet och långt in på 1600-talet. Gråbrödersgatan hette på denna tid ”Badstuestredet”.

Själva badandet var bastubad. På breda bänkar utmed väggarna satt de modiga och svettades och badstuemannen eller badkvinnan var behjälplig med att hälla vatten över ångande kroppar och piska dem med lövruskor. Till ett bad hörde också koppslagning eller åderlåtning. Med en liten specialkniv skar badmästaren hål på de ytliga ådrorna och satte på ”koppor”. Dessa var kohorn som hölls fast mot skinnet genom att man sugit ut luften ur dem. Hornbehållarna drog ut och samlade upp blodet. Vid åderlåtning skvalpade blodet ut av sig självt utan koppor. Efter ett riktigt gott bad skulle man vara skuren på de flesta ställen på kroppen.

Tyvärr har vi ingen ögonvittnesberättelse från ett badhus i Malmö. Med sorg i hjärtat måste jag därför visa badandets våndor genom att återge hur en fransman upplevde ett bad i Stockholm år 1635:

”Det var mycket hett i rummet. Svetten rann i strömmar och man piskade sin nakna hud med björkriskvastar. Detta förrättades av unga flickor, som egendomligt nog endast var iklädda ett linne. De tycktes inte alls vara blyga och skämdes inte för att handskas med nakna karlar, ge dem massage, stryka svetten från deras kropp och huvud, tvåla in dem, torka och duscha dem. Män, hustrur och unga flickor besökte bastun samtidigt. Kvinnorna var endast iförda linne, männen skylde sig med björkkvastar. Mången lät placera koppningshorn över hela kroppen för att frigöra sig från det överflöd han ådragit sig genom flitigt bruk av dryckesvaror. Kroppen var helt täckt med blod - en gräslig syn.”

Bilden på föregående sida: Det exemplar av malmöborgaren Henrik Smiths läkebok från slutet av 1500-talet som författaren inköpte i Köpenhamn.

Badande kvinnor på 1500-talet. Notera det manliga intresset via fönstret. Träsnitt av H.S. Beham.

BRAUN'S CONDITORI & CAFE
SINGER Co. SYMASKINS AKTIEBOLAG
Malmö Cigarr & Tobakshandel

Po Gustav!

Vi träffas po Gustav! En plats i alla Malmöbors hjärta, torget som ligger mitt i stan. Ett torg med så mycket historia men också ett torg som egentligen kom till genom en lyckad kompromiss.

Förr slutade Malmö söderut vid nuvarande Gustav Adolfs torg. På platsen för norra torgsidan låg en hög jordvall och utanför denna, på själva torget fanns den breda vattengraven. Vid området kring Södergatans mynning i torget sköt en spetsig halvö ut i vattengraven, en s.k. bastion. Från denna kunde man med högt placerade kanoner vid krigstillfällen peppra obehöriga fridsstörare som ville in i staden. När man för några år sedan skulle bygga en ny torgkiosk påträffades grundstenar till denna bastions nedre delar. Vilket liv det blev! En journalist hade gett sig bara den på att dessa stenar inte skulle få schaktas bort. ”Detta är Malmös Pompeji”, utbasunerades det i tidningarna. Här skulle byggas ett underjordiskt museum. Tokerierna visste inga gränser. Stenarna blev plötsligt t.o.m. rester efter det medeltida Söderport.

Sanningen är att dessa tiotal stenar kommit till som förstärkning av vallgravskanten först i slutet av 1600-talet. En liknande, lika gammal vallgravskant finns bevarad, med både vall och vallgrav, i Kungsparken. Varför skulle man då bygga ett nytt museum över några nyfunna stenar!

Gustav Adolfs torg på 1910-talet. Torget lades ut i början av 1800-talet men det skulle dröja länge innan det fick den stadskaraktär som ses på bilden.

De första åren in på 1800-talet bestämdes att de höga försvarsvallar och breda vattengravar som alltsedan 1600-talet gjort Malmö innerstad till en fästning skulle rivas. Vallmassorna störtades ner i vattengravarna och på detta sätt vann man nya stora kvartersmarker. Utanför alltsammans anlades den nuvarande kanalen. Men det fanns ett stort problem. Den enda infarten till staden söderifrån anslöt på den tiden till Engelbrektsgatan. De som bodde vid Södergatan ville givetvis att den nya infarten skulle ansluta till deras gata, som ju var den urgamla huvudgatan. För att lösa problemet lade de styrande ut ett rektangulärt torg med två av hörnen i respektive omtvistad gata. Södra Förstadsgatan anslöts däremot mitt på motstående sida. Se där … en besökare söderifrån hade på detta sätt lika långt till Engelbrektsgatan som till Södergatan. Åter en bekräftelse på den skånska klokhetens långa historia.

Under de första verksamma torgåren var knappast Gustav Adolfs torg någon vacker plats. Hör bara vad vår trogne tobaksarbetare Winquist minns om torget under förra delen av 1800-talet:

> ”Män hur såg gustaf adålfs tårg
> utt. Jo dätt va uplag för al stad-
> dens sopelse. Tät vid gamla begrav-
> ningsplatsen va itt stort vatten-
> hål såm där sima ändår uti och
> så va där inte mer än två brolagda
> tjörbanor över tårget män så
> fullades dätt up med sopelse.”

Direkt utanför bildens högra sida ligger det gamla Stadt Hamburg, byggt i samband med torgets utläggande. Detta var Malmös första hotell. I resten av kvarteret bakom hotellet fanns en gudomlig parkanläggning där malmöborna under sköna sommarmånader kunde njuta av olika förlustelser

såsom konserter, mat och umgänge. Efter mitten av 1800-talet fanns här också en vacker teaterbyggnad, sorgligt riven i det kulturfattiga Malmö på 1960-talet.

När jag i sällskap med tre andra åkte över till Tallin i Estland vintern 1989 var det som Malmös officiella representant. Staden Tallin och Malmö hade blivit vänorter. Den kommunistiska eran var över och i Tallin ville man visa upp det finaste man hade. Den nationella stoltheten visste inga gränser. Givetvis var en av huvudpunkterna ett besök i Tallins teaterbyggnad från mitten av 1800-talet. När jag satt på parkettplats kom jag att tänka på journalisten Bertil Widerberg. Han kämpade på 1960-talet en hopplös kamp för att bevara den unika teatern vid Stadt Hamburg. Den invigdes hösten 1809. Givetvis misslyckades han. I Tallin hade emellertid ett halvt sekels terror och kommunistisk kulturmörker inte tagit död på stadens teaterbyggnad - i Malmö däremot var rivning av en teater en självklarhet.

Teaterscenen vid Gustav Adolfs torg var en uppskattad plats för de flesta malmöbor, men inte av de som saknade pengar till att gå på teatern. I början av 1800-talet fanns det en spjuver i Malmö som var sergeant vid husarerna. Hans namn var Tang. Om honom berättar Andreas Winquist följande:

”Män så en söndags aftårmidag hade Tang samlat en hel lyng arbetare. Ja, från både hamn och andra inåm staden med var sin trästage på acksellen såm

masjera på Gustav Adålvs tårg och Tang va däras åficer. Nå när nu staden harrar fick se dätta regemäntet så blev dätt raporterat för myndigheten och så gick där polispatrul till Tang vad äxesisen skule betyda.

- Jo, svara Tang, vi är fattig. Vi har inte något roligt hima i fatigdom så tog vi åss dätta osjyldiga nöjet för vi har inte rå till att gå på teatåren såm di rike.

- Ja män nu slutar ni up med att göra vapenövning.

- Kåss, sa Tang. Vapen! Dät är ju inte annat än kvastaskaft, är nu dätta nöjet förbjudit. Och de såm va så osjyldigt, sa Tang. Då ska man va tvongen att liga hima å gråta över tom mage och inte våga att stika näsan ut åm dören fram åt Marjs."

Om det var förlustelser som gällde på torgets östra sida var det förgängligheten som härskade på västra sidan. Till denna kyrkogård överflyttade Malmös borgarfamiljer för livet efter detta. Liksom man hade ståndsmässiga fastigheter i de levandes kvarter, fick man egen "bostad" i de dödas kvarter … ja, kyrkogården uppdelades faktiskt i just "kvarter".

Mitt emellan dessa ytterligheter låg alltså torget. Det tog dock lång tid innan det blev något vettigt av det hela. Så sent som året 1842 berättar en ung dam som tagit in på hotellet att detta gränsade till en stor öppen plats, på vilken det gick får och kor och betade. Först i slutet av 1800-talet började man bebygga torgets norra sida med präktigare hus.

Malmö från söder år 1706. Framför slottet ses bron som gick fram över våra dagars Gustav Adolfs torg. Lavering av F. B. Werner.

Detta var de rikas paradis. Inspiration till husens arkitektur hämtades från Medelhavsområdet, därav smeknamnet "Lilla Rivieran".

När Sydsvenskan för något tiotal år sedan gjorde en historisk kunskapstest bland Malmös styrande var det nästan ingen som kunde svara rätt på vilken Gustav Adolf som gett sitt namn till torget. Givetvis gissade de flesta på den både fete och närsynte kung som den 6 november 1632 red vilse i en tysk dimma. I stället skulle svaret ha varit den olycklige kungen Gustav IV Adolf; han som i början av 1800-talet så älskade Malmö att han ville göra den till Sveriges huvudstad. Givetvis blev en sådan tossing genast avsatt som Sveriges regent!

Koleran i Malmö

Inom det gamla Malmö finns många kyrkogårdar. Kanske lite förvånande för de flesta eftersom man i dag bara ser en av dessa markerad ovan mark, nämligen Gamla kyrkogården invid Gustav Adolfs torg. Under stadens långa historia har det emellertid funnits kyrkor och kapell lite här och var och till dessa hörde det alltid en kyrkogård. Den gamla kyrkogården i Kungsparken och på Stortorget har jag redan berättat om. Andra platser var det gamla franciskanerklostret vid Västergatan - Lilla Bruksgatan, dominikanerkapellet vid Västergatan - Gråbrödersgatan och spetälskesjukhuset vid Södergatan - Baltzarsgatan. Runt S:t Petri kyrka ligger givetvis skeletten tätt samlade, så också kring Caroli kyrka vid Östergatan, men även i angränsande kvarter vid Djäknegatan - Rundelsgatan fanns en stor gravplats. Här låg nämligen från 1700-talet ett stort sjukhus. Pietetslöst schaktades hela kyrkogården bort på 1930-talet och de döda hamnade som utfyllning på Sjölunda.

År 1805 förbjöds i Sverige begravningar inne i kyrkorna och krav restes också på att kyrkogårdarna skulle placeras i städernas utkanter samt förses med stängsel och planteringar. Givetvis var det den onda lukten från de döda som man ville komma tillrätta med. Tänk bara på S:t Petri i Malmö. Fram till den stora renoveringen på 1850-talet var hela golvet täckt av stora gravhällar, många med murade tegelkammare under. Stanken under sommarmånaderna måste ha varit avskyvärd.

I Malmö kunde begravningsplatsen vid Kungsparken utnyttjas för fattiga och mera ”vanliga” människor. Men hur göra för de rikare borgarna? Året 1819 beslöts att på den öde platsen väster om det nya Gustav Adolfs torg anlägga Malmös finare plats för döda. Namnet blev ”Nya kyrkogården”. Denna begravningsplats invigdes 24 november 1822 och då begrovs också rådmannen Isak Malmborg. Det ska i sanningens namn här omtalas att man även avsatte platser inom den Nya kyrkogården för fattigare människor. I utkanten fanns t.o.m. plats för ”självmördare och andre självspillingar”.

Gamla kyrkogården, ett namnskifte som kom till stånd efter det att ”70-körkogåren”, d.v.s. begravningsplasten vid Föreningsgatan tillkommit på 1870-talet, är en plats som rymmer mycket malmöhistoria. Jag ska därför stanna till vid en av gravarna. Den ligger nära Stora Nygatan och är lätt att se. En stor, hög, vit obelisk utmärker nämligen platsen. Här ligger tre hjältar.

Gustav Adolfs torgs västra sida sett mot norr i början av 1900-talet. Damen på bilden har just passerat platsen för porttornet Söderport vilket uppfördes i slutet av 1600-talet. Porten fanns här fram till torgets utläggande i början av 1800-talet.

För inte så länge sedan var läkarvetenskapen tämligen hjälplös när stora epidemier slog till. Spanska sjukan efter 1:a världskriget är ett sådant fasansfullt exempel. Min egen kära mormor drabbades själv efter att osjälviskt ha gått omkring och vårdat sjuka i Malmö. Min morfar ordinerades då av läkaren att som medicin inköpa en halvpanna cognac - men patienten skulle dricka alltsammans på en gång. Det hjälpte - antagligen var det alkoholchocken som gjorde susen.

Samma typ av alkoholrecept utfärdades i stora mängder året 1850. Den fruktade koleran hade slagit till. I Malmö Tidning från januari 1851 kan man läsa att på apoteket Lejonet slet man hårt. Personalen arbetade både natt och dag med att tillverka och sälja ”kolerapåsar”, ”stoppande droppar” och rökningsmedel att tända eld på så att röken skulle hålla sjukdomen borta! Och så var det spriten:

”Vad som mest efterfrågas är likväl dubbla beska droppar. Icke blott sjåare (hamnarbetare), sjömän och soldater tar beska; själva den strängaste wieselgrenare (nykterist) i staden består nu sig själv jämte alla sina tjänare, pigor såväl som drängar, en respektabel besk och därutöver tillåter han icke att de dricka vatten, om det icke är inblandat med en tiondel renat brännvin.”

Koleran hade sedan år 1844 varit på väg från Indien mot Europa. Den 2 augusti 1850 dog en resenär i Ystad och nu började man förbereda sig på den attack som troligtvis skulle komma även mot Malmö. Den första som insjuknade var en kvinna på Hospitalsgatan på Väster. Hon fördes genast till det provisoriska sjukhus som inrättats i några hus i våra dagars Kungspark. Sjukdomen hade en häftig karaktär, döden följde för de flesta mellan sex och tio timmar efter det att symtomen börjat visa sig.

Tre hjältar vilka gav sina liv i kamp mot en livsfarlig sjukdom. På stenen står en utbrunnen marschall som visar att deras uppoffring fortfarande inte är bortglömd.

De två läkarna Thomé och Ekeroth kämpade en verkligt hopplös kamp och de offrade också sina liv. Av övriga 26 vårdare dog inte mindre än tio stycken inom loppet av de första tre dygnen när väl epidemin på allvar brutit ut. Det var först den 26 oktober 1850 som liemannen härjat färdigt. Malmö kunde då äntligen förklaras fri från koleran. Fyra procent av stadens befolkning hade strukit med. Men sjukdomen skulle komma åter.

Dagen efter midsommar 1853 utbröt kolera i Köpenhamn. 30.000 köpenhamnare flydde i panik men i Malmö höll man sig nervöst lugna. Stockholm, Göteborg, Jönköping, Ystad - rapporter inkom dagligen från städer som svårt härjades denna sommar. Skulle Malmö klara sig? Vägspärrar hindrade besökare att komma in i staden. I slutet av sommaren föll emellertid bastionerna. Den 6 augusti dog en arbetare vid värdshuset Mon Bijou invid nuvarande Triangeln. Värdshuset förvandlades nu till kolerahus. Tobaksarbetaren Andreas Winquist var en av de som insjuknade:

”Då dog min dotter först i kolera, andra dagen blev jag angripen och måste ut till sjukhuset. Sedan bars man i filten och lades på sängen, så infann sig den gruveligaste kramp så man föll i medvetslöshet, sedan var det än i badkar, än åderlåtning. En mamsell Geist såg jag hoppa ett par alnar rakt upp i sängen utav plågor.”

Andreas hade tur och överlevde. Läkaren ute på Mon Bijou fick emellertid plikta med sitt liv. Hans namn återfinns också på gravstenen invid Gustav Adolfs torg. Tacksamma malmöbor skapade senare detta minnesmärke.

Davidhallsbron – men vem var David?

Vid Södertull ligger Davidhallsbron, i dag en gångbro men då bilden togs en allmän stadsinfart från söder, inte minst för spårvagnar. ”David”, ett av de här många namnen som finns runt om oss i Malmö city men om vars bakgrund vi kanske inte reflekterar över. Vi ska rådfråga en gammal malmödam om namnet ifråga. Alma Falkman levde på 1800-talet och början av 1900-talet och hon skrev:

”Från söder kom man över södra infartsbron. I min barndom kom aldrig på fråga att kalla denna Davidhallsbron. Davidhall var ett simpelt utvärdshus vid hörnet av S:a Förstadsgatan och nuvarande Regementsgatan. Det ägdes av en David Lenander och han var minsann inte finare än sitt värdshus. Till fröjderna där hörde även den sortens sångarinnor … Att detta Davidhall nu förevigas genom benämningen av både en bro, en gata och ett torg förvånar en gammal Malmöbo.”

Källarmästaren David Lenander öppnade förlustelsestället Davidhall år 1862 och det blev snabbt populärt hos den mera ”enklare” befolkningen. Parken sträckte sig söderut utmed S:a Förstadsgatan, från kanalen ner till våra dagars Kärleksgata. Ett antal hus låg kringspridda i parken. En dansk på besök blev förvånad när man kallade två simpla trähuspaviljonger för ”Afrika” respektive ”Asien”, något som man tydligen på den tiden även hade på Tivoli i Köpenhamn. Dansken konstaterade surt att Davidhall liknade Tivoli lika mycket som ”en grå mus liknar en grå elefant.”

Något som däremot var spännande med Davidshall var de ballonguppstigningar som man började med här år 1881. Malmöborna hade aldrig förr sett

Davidshallsbron är uppkallad efter en man som nog inte hade så högt anseende i det borgerliga Malmö.

ballonger och nu steg varmluftsmonstren till väders varje kväll. Den 21 augusti gick det dock riktigt galet. Ballongen törnade genast efter start mot ett hus som låg på en av tomterna på bilden. Takstenar och kalk dånade mot gatan. Efter ett höjdskutt fastnade ballongen i telefontråden i Storgatan. Efter att ha ödelagt Lugnets telefonsystem steg vidundret åter men for då rakt in i en stor skorsten som störtade till marken. Efter att ha lågsniffat över dåvarande stadsdelen Lugnet krockade gondolen mot en husvägg. Väggen rämnade och en av passagerarna lyckades hoppa ur varpå ballongen åter steg. När den slutligen landade vid Bulltofta kan man lätt ana ballongförarens frustrerade utrop: ”Oj!”

Namnet Södertull kommer av den tullstation som fanns här i början av 1800-talet. Kanalen grävdes åren runt 1810 och på den tiden skulle man fortfarande betala tull för varor som fördes in till staden för att säljas. Andreas Winquist berättar åter för oss, denna gång om hur det gick till vid ett ingripande mot en spritsmugglare:

”Så hände dätt en gång att en bonde skule lura säj in med itt stort hallsalerkrus fult med bränevin. Så smög han säj långs åt kanalen och tullvackten fick syn på hånåm och tog fast hånåm. Så sägår bonden:

- Harren kan väl la mäj smage fust påad. För ja har inte säl smågt påad.

Och så tog bonden sig en docktig klonk och sedan slunga han lerkruset utt i kanalen och sa:

- Där kan i gån och ta de; och sprang sin väg.”

Kruset ligger inte kvar. Kanalen har blivit muddrad många gånger sedan dess.

Varning för varulvar!

Det finns många spelfilmer där människor förvandlas till vilda djur. Med modern digitalteknik behöver numera inte skådespelaren svimma och försvinna bakom ett bord för att resa sig som ett förhäxat monster. Så gick det till på ”den gamla goda tiden”. Numera förvandlas aktören i närbild till ett rasande monster. Men detta är bara trickteknik. Tacka vet jag den riktiga varan. Den fanns vid Triangeln av alla platser!

Triangeln är ett välkänt begrepp. Men ordet har inte speciellt många år på nacken. Det förekommer första gången på en karta år 1917 men först så sent som 1960 blev det officiellt. Varför heter det Triangeln? Den gamle stadsarkivarien Leif Ljungberg menade att det var formen på det angränsande kvarteret Kaninen söder om platsen som gett namnet. Jag tror däremot att det var den direkt synliga formen på torgets mest dominerande hus, beläget på platsen för dagens ”skyskrape”-hotell. Det låg här till in på 70-talet, en tegelröd fyravåningsbyggnad. Huset med sin triangelform stack ut långt på torget. Spårvagnslinjen 3, ”Ringlinjen”, fick göra två kraftiga girar vilket ofta gav upphov till hjulgnissel. I husets bottenvåning huserade Bergmans pappershandel, en modeaffär, en guldsmed och en blomsteraffär. Visst måste det ha varit detta hus som gett platsen sitt namn?

Triangeln är en urgammal vägkorsning. Här korsade en väg som gick från havet inåt landet, dvs. våra dagars Södra Förstadsgata, en annan väg som gick parallellt med kusten, dagens Föreningsgata och Östra Rönneholmsvägen. Söder om korsningen låg troligtvis den äldsta bondbyn Malmö, omtalad på 1170-talet. I varje fall fanns kyrkan här. Tomten där hotellet och handelscentrat finns omtalades på 1700-talet som ”kyrkogårdslyckorna”. Då var redan kyrkan riven sedan sekler tillbaka. När man för snart femtio år sedan schaktade för det blivande Domus varuhus hittades ett antal gravar. Dessa schaktades bort på natten för att inte museet skulle ställa till trassel. Uppgiften fick jag för länge sedan av en gammal byggnadsarbetare som varit med.

Södra Förstadsgatan var länge en gata med en bondsk prägel. Hör bara vad man skrev för lite mer än hundra år sedan: ”Gatan var så lång att man tyckte att den aldrig tog slut. Den utgjordes av mycket små hus, mest envåningshus, många under halmtak. Bakom dessa sträckte sig värnabornas örtagårdar,

Denna bild är unik. Fotografiet fick jag för länge sedan av fotografen själv, Algot Larsson. Algot var bl.a. en inbiten och duktig flygfotograf. Bilden är taget i början av 1960-talet. Ni ser Triangeln men också delar av gamla Lugnet innan ”saneringarna”. Längst ner till vänster skymtar kvarteret Korpen, odödliggjort genom Bo Widerbergs film 1963.

präktiga köksträdgårdar. En och annan stallänga fick man även se utåt gatan.”

På hotelltomten vid Triangeln stod på den tiden Malmös högsta väderkvarn, den s.k. ”Lembeska möllan”. Detta var en präktig stubbamölla av samma typ som fortfarande är så vanlig på Öland. Framför möllan stod alltsedan 1700-talet ”en av dessa gamla milstolpar av sten på ett högt stenunderlag från Fredrik I:s tid: (FRS) Fredericus Rex Sueciae”.

Triangeln har en speciell plats i mitt hjärta. Min morbror ägde nämligen en stor del av ett kvarter här och namnet var tämligen välkänt hos många äldre malmöbor, Bell Stenberg. Bell var son till arkitekten Axel Stenberg, en av arkitekterna i Malmö i början av 1900-talet. Han stod t.ex. pappa för mycket av bebyggelsen ute i Sofielund bortom Möllevångstorget. Axel uppförde sitt eget hus vid Davidhallstorg och här tände han för första gången julen 1936 Malmös först torggran. Han var dessutom en av stadens biografägare. År 1912 stod hans egen biograf färdig, den alltjämt existerande Victoria på Södra Förstadsgatan.

Hur spännande var det inte att under mörka sommarkvällar sitta och höra min morbror berätta om Malmö i början av 1900-talet. Hur de mera beställda samlades med hästdroskor och drog ut till sommarställena långt utanför den dåtida staden. Själv ägde arkitekt Stenberg Parkhyddan ute vid Rönneholm. Denna plats ansågs på den tiden ligga på lagom ”sommarstugeavstånd”. Malmöjournalisten Karzo har berättat hur det var en fröjd att som ung dam få bli bjuden på de stora sommarbalerna som man hade här ute.

Teknistupptåg på Triangeln år 1967. Med denna lilla Renault slog Malmö ett världsrekord i bilputtning utan stopp. Vi var många som höll hjulen rullande dag och natt.

Det stora förfallet i väntan på rivningsfirman. Från en av Lugnets många bakgårdar året 1970.

Men nu var det ju det här med varulvar som härjade på Triangeln! Jo, Triangeln var, enligt ett ögonvittne som växte upp i området på 1880-talet, tillhåll för ett sådant monster:

”Själv kommer jag ihåg, att jag om morgnarna ofta mötte en man, som såg rätt besynnerlig ut. En dag pekade någon ut just den mannen för mig och omtalade, att han var varulv om natten. - Se så riven han är i ansiktet”, sa min sagesman.”

Vårt ögonvittne började iaktta mannen och minsann, han var alltid riven i ansiktet.

”Det blir han, när han är varulv, sades det. Hundarna river honom.”

Är det kanske här på plats med en varning vid fullmåne. Hör ni ett ylande på Triangeln … gå genast ombord på någon buss. Det kostar en biljett men det kan det vara värt.

Lugnet i mitt hjärta

Jag tillhör den generation av elever vid Latinskolan som gjorde de nästan obligatoriska tecknings-övningarna i Lugnet. Vi sändes i väg på egen hand för att teckna av de gamla miljöerna i denna stadsdel, nästan granne med skolan. Lugnet begränsades av Storgatan i norr, Södra Förstadsgatan i väster, Kaptensgatan i öster och Föreningsgatan i söder. Omgiven av höga sekelskiftshus låg i dess inre en kärna av låga envåningshus, prydligt uppradade utmed smala gator. Lugnet var arbetarförstaden från 1800-talet. Visserligen var förfallet stort på 1960-talet men det berättigade inte till den våldtäkt på detta vårt kulturarv som då skedde … utan att några allvarliga protester egentligen hördes. Socialdemokraten Eric Svenning innehade under lång tid den närmast totalitära makten över hur miljöerna skulle se ut i Malmö. Resultatet blev oftast nybyggda betonglandskap utan själ, tradition och kultur. Visserligen var detta den tidens svenska livsstil, dikterat av statens politiker. Men

i arbetarestaden Malmö blev dessa rikets ideal katastrofala för den gamla stadskärnan. Ingenting kan förlåta en sådan total ”utbombning” av äldre miljöer som politikerna då gjorde sig skyldiga till. Skyldiga var också alla de som inte brydde sig … de många som tyckte att det var för jävligt men inte vågade säga något.

Stadsdelen Lugnets födelseår började 1833, det år som vice häradshövdingen Johan Groothe behövde pengar. Han ägde en idyllisk lantgård strax utanför staden, som då slutade vid Davidshallsbron. Från sitt tvåvåningshus hade han åt norr utsikt över kanalen. Åt söder kunde blickfånget över de böljande sädesfälten nå ända fram till den nuvarande Triangeln. Sitt sommarresidens kallade han ”Lugnet”, omfattande en ”4 tunne- och 24 kappeland jord, en skön, rymlig och inplankad trädgård med öfver 100 valda fruktträd, god åbyggnad (huvudbyggnad) med många varma och väl inredda rum, panelade och tapetserade, med två kök, källare och uthus under tegeltak.”

Groothes egendom var svårsåld. Han begärde 4.500 riksdaler för alltsammans men fick till slut bara de futtiga 3.000. De nya ägarna styckade däremot snabbt upp de stora markerna till små byggnadstomter och tjänade grova pengar. Envåningshus började okontrollerat växa upp. En av stadens präster, som hade området under sin kyrkliga överblick, konstaterade t.ex. att de som namngivit kvarteren måste ha tagit den lätta varianten och gått efter en uppslagen, medhavd zoologisk lärobok. Bland så nordiska namn som Igelkotten, Sparven och Tranan har också insmugit sig utländska faror som Gamen och Krokodilen. Kanske de sistnämnda återspeglade det råa och våldsamma liv som från mitten av 1800-talet utspelade sig i stadsdelen:

”I hela Lugnet råder orenlighet temligen allmänt, en massa barn kräla i gränder och gropar, mycket få åkande förekomma, men dess fler gående och springande, i synnerhet när ångpipan ljuder från Kockums gjuteri, ty befolkningen utgöres för det mesta af gjuteri- och fabriksarbetare.”

Kockums stora fabrik låg på den tiden där i dag Davidhallstorg finns. Några decennier efter denna bebyggelseetablering stabiliserade sig emellertid arbetarförstaden och en helt annan bild trädde fram. Om Lugnet skrev t.ex. signaturen Crainquebille år 1936 följande:

”Av det brusande livet på gränsgatorna märker man ingenting på Lugnet. Man kan promenera där en väsnandes vardag och där är lika stilla som i en småstad en söndagsförmiddag. I Storgatan bullrar någon gång en bil men i alla smågatorna från Östra och Västra Kanalgatorna till Flod- och Stålgatorna är det lika stilla.

Ordet småstad tränger sig ovillkorligen fram, när man går på Lugnet och ser de låga husen med de väl putsade fönstren, de rena gardinerna och de röda pelargonerna. Det är husägarna själva, som bo i sina hus, de ha ofta ett f.d. framför sitt yrkesnamn. Och äro måna om prydlighet.

Inne på gårdarna stå några träd och beskugga de oundvikliga småhusen. Ty liksom skolynglingarna förr i världen få Lugnets innevånare fortfarande gå på gården med nyckeln i handen.

Det finns hantverkare, som ha sina verkstäder i husen på gården, både tapetserare, snickare och målare och borta vid hörnet av Norra Långgatan reser sig bakom Shells hus en hög skorsten. Den har förut tillhört Arbetareringens bageriförening, nu

används den av fabrikör Jonus till keramikfabrik. Annars finns det bara smärre affärer på Lugnet. Mjölkskjutsarna skramla förstås om mornarna till mjölkbutikerna. Sen är det tyst. Och det är därför, man ännu på Lugnet är nyfiken på trafiken. Man har sina fönsterspeglar och kan hålla den intressante trafikanten i sikte ganska länge. Det är alltid något.”

Se här den idyll som fastighetsspekulation och rivningsplaner slog sönder några decennier senare. När vi skolpågar från Latinskolan stod och tecknade småhusen på Lugnet på 1960-talet var förfallet i full gång. Själv fick jag tillfälle att bekanta mig med en del av interiörerna i de låga husen. Min bänkkamrat hade nämligen gett sig bara den på att bli konstnär och hyrde därför några rum att användas till ateljé. Själv tyckte jag att det var en konstig konst han experimenterade med. I t.ex. en glest spjälad fruktlåda av trä placerades en blixt och den randiga bild som blev resultatet gav inspiration till svart-vita streckmålningar. Han infriade sina förväntningar, flyttade till Frankrike och blev erkänd konstnär. Totte, förlåt, Torsten Ridell, är namnet.

Farväl till det gamla Lugnet. Min vän sedan barnsben, Carl Johan Creutz, inne på en av Lugnets gårdar vintern 1970 - vintern innan grävskoporna kom.

Karta över Malmö city med sidangivelser till textavsnitt i boken.